

AZ
ÉLETSZÍNVONAL
ALAKULÁSA
MAGYARORSZÁGON

**AZ ÉLETSZÍNVONAL ALAKULÁSA
MAGYARORSZÁGON**

**AZ
ÉLETSZÍNVONAL
ALAKULÁSA
MAGYARORSZÁGON**

Belső használatra

A MUNKAERŐ ÉS ÉLETSZÍNVONAL TÁVLATI TERVEZÉSI BIZOTTSÁG TAGJAI

A bizottság elnöke :

HUSZÁR ISTVÁN

A bizottság titkára :

TIMÁR JÁNOS

A bizottság tagjai :

BÁNKI PÁL

BECKL SÁNDOR

CRAVERO RÓBERT

CSERBA LÁSZLÓ

FERGE SÁNDORNÉ

GADÓ GYÖRGY

GARAMVÖLGYI KÁROLY

GÖNCZÖL FERENC

HOCH RÓBERT

ILLÉS JÁNOS

KESERŐ JÁNOSNÉ

KOVÁCS JÁNOS

MÓD ALADÁRNÉ

POLINSZKY KÁROLY

RÓZSA JÓZSEF

RÁCZ LÁSZLÓ

SOLTÉSZ LÁSZLÓ

SZABADY EGON

SZABÓ KÁLMÁN

SZIGETI ISTVÁN

Az összefoglaló tanulmányt szerkesztették:

HUSZÁR ISTVÁN

HOCH RÓBERT

KOVÁCS JÁNOS

TIMÁR JÁNOS

A tudományos-technikai forradalom és a gyorsuló gazdasági növekedés létrehozza a népesség jólétének, szociális és kulturális felemelkedésének anyagi alapjait. Ez a fejlődés azonban társadalmi és gazdasági ellentmondások közepette megy végbe. A szocialista tervgazdálkodás lehetőséget ad arra, hogy e fejlődés *terszerű és tudatos* irányításával megelőzzük a növekedéssel járó ellentmondások kiéleződését, illetve elősegítsük azok feloldását.

A társadalmi-gazdasági fejlődés *terszerű* irányításához *hosszú távú előrelátás* szükséges. Mindenekelőtt meg kell állapítani a lehetséges és kívánatos fejlesztési célokat, majd megvizsgálni, milyen úton és módon juthatunk el a mától a jövőig. Ezt a feladatot szolgálja a népgazdasági tervezőmunka.

A szocialista országok népgazdasági tervezésének több évtizedes gyakorlata eddig az éves és ötéves tervek rendszerére épült. Az alapvető társadalmi és gazdasági folyamatok jelentős része azonban ennél hosszabb fejlődési szakasz áttekintését igényli. Ez a felismerés vezetett arra, hogy a hatvanas évek elején megkezdett kísérletek után — 1967 végén — a szocialista országok hozzáfogjanak — *1985-ig szóló — távlati népgazdasági terveik, és ezek alapján tudományosan megalapozott és hosszú időszakra érvényes gazdaságpolitikai stratégiájuk* kidolgozásához.

Magyarországon a távlati népgazdasági terv kidolgozását 1967 végén kezdte meg a népgazdasági tervezésért felelős Országos Tervhivatal. Ez a több évet igénybe vevő nagyszabású munka azonban nemcsak az Országos Tervhivatal és a többi népgazdasági irányító szerv összehangolt munkáját követeli, hanem a magyar társadalom fejlődésének problémáival foglalkozó legkülönbözőbb kutatóintézetek, egyetemi tanszékek, vállalatok és más intézmények szakértőinek széles körű részvételét is. A nagyszámú szakértő munkájának irányítására és összefogására az Országos Tervhivatal „távlati tervezési bizottságokat” szervezett, amelyek átfogják a társadalmi-gazda-

sági fejlődés egyes főbb területeit. E bizottságok egyike a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság.

A távlati tervezés munkaprogramja szerint az első feladat: eddigi gazdasági fejlődésünk elemzése, a távlati tervezés megalapozása volt, ami elsősorban a tervezőmunka szempontjából lényeges jelenségekre terjedt ki. Az elemzés a távlati tervezés követelményeinek megfelelő *kritikával* vizsgálta eddigi gazdasági fejlődésünknek a *jövőre is utat mutató* lényeges eredményeit és fogyatékosságait, feltárta fejlődésünk és a jelenlegi helyzet *ellentmondásait*, a jövőt meghatározó vagy befolyásoló tényezőket.

Ez a könyv a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság által 1968 végéig végzett elemző munka összefoglaló eredményeit tartalmazza. Alapját az a nagyszámú tanulmány képezi, amelyeket szakértők készítettek a Bizottság részére.*

Az életszínvonal, az életmód és az életkörülmények kérdéseivel számos közgazdasági, szociológiai és más tudományágak körébe tartozó cikk, tanulmány és könyv foglalkozik. Nem kevés ezek között az olyan mű, amely az életszínvonal egyes részleteit mélyebben és részletesebben elemzi, mint ez az összefoglaló tanulmány. A foglalkoztatás és az életszínvonal távlati tervezése azonban éppen azt a követelményt állította eléünk, hogy *összefüggésükben és kölcsönhatásukban* kíséreljük meg elemezni a népesedés és foglalkoztatás problémáit, a lakosság jövedelmének, fogyasztásának és a fogyasztói áraknak az alakulását, az oktatás, az egészségügy, a lakás és a kommunális ellátás fejlődését.

A Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság munkájában részt vevő szakértők odaadó és lelkiismeretes munkájának köszönhető az itt közreadott tanulmány, amely az ismereteink által meghatározott keretek között *átfogó és összefoglaló áttekintést* törekszik adni az életszínvonalat meghatározó legfőbb tényezőkről és azok kölcsönhatásairól.

Budapest, 1969 szeptember.

Huszár István

* A tanulmányok jegyzékét és a munkában részt vevő szakértők névsorát a Függelék tartalmazza. Az elemzések gazdag statisztikai alapanyagát – a külön megjelölt forrásoktól eltekintve – a Központi Statisztikai Hivatal munkatársai állították össze.

AZ ÉLETSZÍNVONAL ELVI KÉRDÉSEI ÉS AZ ELMÚLT IDŐSZAK FEJLŐDÉSÉNEK ÖSSZEFOGLALÓ ÉRTÉKELÉSE

AZ ÉLETSZÍNVONAL ELEMZÉSÉNEK KÖRE

Az életszínvonal vizsgálata — a tervezés célja által meghatározott keretek között — kiterjedt a lakosság jövedelmének és fogyasztásának, lakás-, és kommunális ellátottságának, egészségügyi helyzetének, a népesedés és foglalkoztatás, valamint az oktatás és szakképzés elemzésére. A fogyasztást mint az anyagi javak és szolgáltatások felhasználását vettük szemügyre. Emellett a vizsgálat során fontos szempont volt a lakosság és ezen belül egyes társadalmi rétegek egy főre jutó fogyasztásának elemzése, mivel a lakosság különböző rétegeinek fogyasztása nagymértékben eltér az átlagostól, sőt egy-egy meghatározott rétegen belül is nagy a szóródás a család nagyságától és összetételétől függően.

A fogyasztás volumene mellett a fogyasztás struktúrájában kifejezésre jutó minőségi változások is érintik a lakosság életszínvonalát, valamint az is, hogy jövedelméből mennyit fordíthat saját elhatározása szerint áruk és szolgáltatások vásárlására, és milyen hányada van rendeltetésszerűen meghatározott szolgáltatások (termékek) fogyasztásához kötve.

Az életszínvonal vizsgálatánál — a lakosság életkörülményeinek összességeként értelmezve azt — az említett főbb összetevőkön kívül számos más, gyakran alig számszerűsíthető tényezővel is számolni kell. Ezek jelentőségét nem szabad lebecsülni. Ide tartozik: a keresletnek megfelelő áruválaszték, a munkahely és munkakör megváltoztatásának vagy a foglalkozás és a szakképzettség módosításának lehetőségei, a társadalmi hierarchia rendszerének nyílt vagy zárt volta stb. Ide sorolhatók mindazok az egyéb körülmények, amelyek befolyásolják a lakosság társadalmi közérzetét.

A társadalmi közérzetet nemcsak az életszínvonal adott szintje határozza meg, hanem a fejlődés múltbeli körülményei és jövőbeli kilátásai is. A lakosság rossznak érezheti életszínvonalát és életkörülményeit.

ményeit viszonylag magas szinten is, ha a fejlődés stagnál, és megfordítva, a társadalmi közérzet jó lehet alacsonyabb életszínvonal mellett is, ha az életszínvonal tartósan és egyenletesen emelkedik, és a jövő kilátásai is biztatóak.

E rövid áttekintés is mutatja, hogy az életszínvonal és az életkörülmények alakulásáról még a mutatók jól összehangolt rendszere és ezek sokoldalú elemzése is csak bizonyos határok között adhat tájékoztatást.

AZ ÉLETSZÍNVONAL-POLITIKA ÉS A TERVEZÉS

Az életszínvonal-politika az életszínvonal emelésének *alapvető céljait, a célhoz vezető utat és a célok végrehajtásának legfőbb módszereit és eszközeit határozza meg.* Az életszínvonal-politika és a tervezés összefüggésében — a szocialista tervgazdálkodás viszonyai között — *a tervezés szerepe kettős.* Egyik feladata az, hogy elvégezze az általános politikai és gazdaságpolitikai irányelveknek megfelelő *vizsgálatokat és számításokat* — az életszínvonal-politika konkrét és részletes meghatározása céljából. A tervezőmunka, a *tervszámítások* megmutatják, hogy adott tervezési időszakban milyen, az általános fejlesztési irányelveknek megfelelő célokat lehet kitűzni, és milyen úton-módon lehet e célok megvalósítását elérni.

E tervezőmunka alapján hozzák meg az állam társadalmi-gazdasági vezető testületei a politikai döntéseiket. Ezek gazdasági terv formájában öltenek testet. A tervezőmunka azonban ezzel nem zárul le. A következő munkaszakasz feladata *a tervek végrehajtásának figyelemmel kísérése, a tervezés kiinduló feltételezéseinek, a meghatározott céloknak és módszereknek folyamatos felülvizsgálata és szükség szerinti módosítása.* Mindez egyben szolgálja a következő periódusra vonatkozó tervezés előkészítését is.

A szocialista gazdaság fejlesztésének alapvető és tartós célja nem lehet más, mint az egész népesség jólétének a növelése. A népgazdaság fejlődése megszabja a jövedelmek és a fogyasztás emelkedésének anyagi kereteit. *Az életszínvonal emelkedése azonban erőteljesen visszahat a fejlődésre, és így a gazdasági növekedésnek nemcsak célja, hanem egyik legfontosabb tényezője is.*

A nemzeti jövedelem túlnyomó többsége közvetlenül a fogyasztást szolgálja. A fogyasztás megfelelő növekedése és színvonala ezért alapvető feltétele a társadalmi termelés és a nemzeti jövedelem növeke-

désének, a fogyasztás növekedésének tartósabb korlátozása pedig fékezi a nemzeti jövedelem emelkedését.

A gazdasági növekedés lényeges tényezője — különösen a szocialista társadalomban — az emberek munkakedve. *A társadalmi közérzet* nem utolsósorban azon múlik, hogy több és jobb munkájuk életkörülményeiket javítja.

A munka termelékenységének és hatékonyságának növelését az egyének és csoportok *anyagi ösztönzését* elősegítő kereseti arányok kialakítása, azok szükségyszerű változtatása a mi társadalmi viszonyaink között csak az életszínvonal tartós és gyors ütemű emelkedése alapján biztosítható.

A gazdasági növekedés mértéke és üteme jelentősen függ a fogyasztás szerkezetétől. A fogyasztás szerkezetének egyrészt ki kell elégítenie a lakosság igényeit, másrészt a megfelelő fogyasztói árarányok közvetítésével biztosítani kell a *ráfordítások megtérülését*, és elő kell segítenie a *leggazdaságosabban* fejleszthető ágazatok gyorsabb növekedését.

A fentiekből adódnak azok a főbb követelmények, amelyeket az életszínvonal-politikával és az életszínvonal tervezésével szemben támasztanunk kell.

a) *Az életszínvonal-politika legyen konzisztens.* Ez az igény kettős. Az életszínvonal-politika legyen *összhangban a gazdasági növekedés* egészével, vagyis ne támasszunk olyan igényeket, amelyeket gazdaságilag nem tudunk kielégíteni. A gazdasági fejlődés alapvetően az életszínvonal emelését szolgálja, annak feltétele. A gazdaság megtermeli a fogyasztási cikkeket és a nem anyagi jellegű szolgáltatások iránti igények kielégítésének lehetőségeit. A nemzeti jövedelem növekedése hosszabb távban meghatározza az életszínvonal emelkedésének felső határát. Mindebből következik, hogy a gazdasági lehetőségeket túlhaladó életszínvonal-növelés zavarokat okoz a gazdaságban. A gazdasági növekedés és az életszínvonal emelkedése közötti összhang akkor is felbomlik, ha az életszínvonal tartósan és jelentősen elmarad a lakosság igényeitől és az általános gazdasági fejlődéstől.

A *konzisztencia követelményéhez* tartozik az is, hogy az életszínvonalat meghatározó vagy befolyásoló tényezők fejlesztésénél figyelemmel kell lenni azok egymás közötti összefüggéseire, kölcsönhatására, arányosságára, vagyis a *belső konzisztenciára*.

Az esetek jelentős részében természetüknél fogva ellentmondásos társadalmi és gazdasági jelenségeket kell viszonylagos összhangba hozni. A konzisztencia biztosítása ebben az értelemben azt jelenti,

hogy a társadalmi-gazdasági fejlődést elősegítő, a tervgazdálkodás által szabályozott mozgásformát és mozgásteret biztosítunk az ellentmondások kifejlődésére és feloldására.

b) *Az életszínvonal-politika legyen komplex.* A konzisztencia követelményéből adódik, hogy az életszínvonal-politika terjedjen ki az életszínvonal összes főbb alkotóelemeire. Az ellentmondások feloldását nem segíti elő, sőt kiélezheti azokat — és ezzel az életszínvonalat is ronthatja —, ha annak egyes tényezőit összefüggéseiből kiragadva vagy azoktól elszakítva megkíséreljük módosítani.

c) *Az életszínvonal-politika az életszínvonal növekedésének folyamatát tartsa szem előtt.* Nem elegendő a vizsgált időszak végpontjában elérendő életszínvonal meghatározása, azt is ki kell munkálni, hogy milyen módon és ütemben kívánjuk e célt elérni, és a tervidőszak egészében milyen az összefogyasztás teljes volumene.

Az életszínvonal növekedése legyen *folyamatos és egyenletes*. A stagnálások és az azt követő „nagy ugrások” közvetlenül is károsan hatnak a gazdasági növekedésre, közvetve pedig a bizonytalanság érzetét keltik és rossz hangulatot okoznak a lakosság körében.

d) *Az életszínvonal növekedése „érzhető” legyen.* Bizonyos határ alatt a lakosságban az életszínvonal tényleges növekedése szubjektíve olyan érzetet kelt, mintha az életszínvonal stagnálna vagy éppen csökkenne. Ezért a növekedés olyan ütemét kell biztosítani, amelyet a lakosság egésze és minden jelentősebb létszámú társadalmi csoport közvetlenül érzékel.

e) *Az életszínvonal-politika fontos elve: nem lehet olyan jelentős létszámú társadalmi csoport vagy réteg, amelynek életszínvonala a fejlődés folyamán hosszabb időn át stagnál vagy éppen csökken.* Az életszínvonal-politikában arra kell törekedni, hogy központi intézkedések (pl. árváltozások) esetén a legkedvezőtlenebbül érintett csoport se járjon „rosszul”, a társadalom többi része számára pedig a hatás kedvező legyen. Elvontan nem határozható meg, hogy melyik az a társadalmi csoport, amelyre ez a követelmény még vonatkozik. Minden tervezett intézkedéssel kapcsolatban konkrétan megállapítható, hogy az milyen réteget érintene hátrányosan, ez a hatás mennyire gyengítené rendszerünk stabilitását, illetve mennyiben sértené életszínvonal-politikánk egyik alapvető elvét.

(A családok demográfiai összetételében folyamatosan végbemenő változások a jelen körülmények között a családok egy részénél elkerülhetetlenül jövedelemcsökkenést is okoznak — a gyermek születése,

a családfő elvesztése, nyugdíjbavonulás stb. Az ilyen okokból előálló jövedelemcsökkenésre — amit a lakosság is természetesnek tart — nem vonatkozik a fenti követelmény.)

f) Az előző két elv — a jövedelmek szóródását is tekintve — megszabja az *életszínvonal növekedésének alsó határát*. Az életszínvonal növekedésének tehát legalább valamivel magasabbnak kell lennie ennél az alsó küszöbértéknél.

AZ ELMŰLT IDŐSZAK RÖVID ÖSSZEFOGLALÓ ÉRTÉKELÉSE

A soron következő fejezetek külön-külön áttekintik a lakosság életszínvonalát, életmódját és életkörülményeit meghatározó, a tervezés szempontjából lényeges tényezők fejlődését és helyzetét, utalnak a legfontosabb belső és külső összefüggésekre és kapcsolatokra. E fejezetek önmagukban is összefoglaló jellegűek, a részletes elemző munkának csak a legfőbb eredményeit, a jövő szempontjából lényeges megállapításait és következtetéseit tartalmazzák. Ezért az itt következő rövid *összefoglalás csupán azt emeli ki, ami lényegesen befolyásolja az életszínvonal minden egyes tényezőjének alakulását, és egyben összeköti egymással e tényezőket.*

Az elmúlt két évtizedben jelentős eredményeket értünk el a lakosság életkörülményeinek javításában.

Megvalósítottuk a teljes foglalkoztatottságot és ezzel létbiztonságot teremtettünk. A létbiztonságot is szolgálta a társadalombiztosítás közel általánossá tétele és a nyugdíjrendszer fejlesztése. Véglegesen felszámoltuk a városokban és a falvakban a felszabadulás előtti tömegnyomort.

Az időszak egészét tekintve számottevően *nőtt a lakosság fogyasztása és javult fogyasztásának szerkezete. Az életszínvonal-politika eredményeként változott a lakosság szükségleteinek rangsorolása; előtérbe került a kulturális és az egészségügyi igények kielégítése.*

Az elért jelentős eredmények mellett azonban fejlődésünknek vannak fogyatékoságai és ellentmondásai is. Ezek felismerése egyik lényeges feltétele a távlati célok és feladatok helyes megállapításának.

Igaz, hogy a fogyasztás átlagos évi növekedési üteme hazánkban a a korábbinál jóval nagyobb volt, azonban más országokkal összehasonlítva e fejlődést, korántsem lehetünk elégedettek. Arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nem használtuk ki megfelelően a szocialista rendszerben rejlő lehetőségeket. A nem kielégítően gyors növekedési ütem következtében az életszínvonal egyes elemei nem fejlődtek meg-

felelően vagy stagnáltak; emiatt ellentmondások keletkeztek, és ezek helyenként és időnként kiéleződtek.

A fogyasztás fejlődésének ütemét alapjában véve a nemzeti jövedelem növekedése szabja meg. Tehát az előbbi problémák alapvető oka, hogy *a nemzeti jövedelem átlagos növekedési üteme nem volt elég gyors*. A fogyasztás lassú növekedése — más tényezőkkel együtt — visszahatott a nemzeti jövedelem növekedésére, és fékezte annak gyorsulását. Ez a folyamat végső soron kedvezőtlenül hatott a társadalmi fejlődésre, nehezítette a kedvező társadalmi-politikai légkör kialakulását.

A nemzeti jövedelem növekedése nem közvetlenül korlátozta a fogyasztás emelkedését. Az időszak egészét tekintve *a fogyasztás lassabban nőtt, mint a nemzeti jövedelem*; a viszonylag magas felhalmozási hányad viszont nem szolgálta megfelelően a nemzeti jövedelem és benne a fogyasztás növekedését. A növekedés ütemét a hatékonyság növelése helyett a beruházások fokozásával, végeredményben a felhalmozási ráta növelésével, tehát a fogyasztás *viszonylagos* csökkentésével igyekeztünk fenntartani.

Emellett a felhalmozáson belül tartósan alacsony volt az életszínvonal emelkedését közvetlenül szolgáló beruházások, különösen a lakásépítési beruházások hányada. Ennek következtében a lakásviszonyok alig javultak. A szükségletek és azok kielégítése közötti ellentmondás az életszínvonal minden területén megmutatkozik. Ezek közül egyeseket alig kerülhettünk volna el, mások jelentőségének megítélésében eltérőek a vélemények. A lakáshelyzetet illetően azonban egyértelmű álláspont alakult ki: az elmúlt két évtizedben *a lakásellátás mindvégig égető probléma maradt; súlyosbodó ellentmondásainak feloldása elsőrendű feladat*.

A fejlődést nem elég pusztán mennyiségi oldalról megítélni. A tapasztalatok szerint — az életszínvonal valamennyi területén — *nem kielégítő a minőség javulása*, és az előrehaladás ellenére ma sem megfelelő a választék.

Az életszínvonal alakulásának lényeges fogyatéka, hogy a növekedés üteme, különösen az időszak első felében *erősen ingadozott*. Az ötvenes évek végétől a fejlődés kiegyensúlyozottabbá vált. A fejlődésnek ez a szakaszossága azzal is összefügg, hogy az ötvenes évek elején az a koncepció érvényesült, amely szerint előbb meg kell teremteni az életszínvonal növelésének feltételeit, és azután időről időre, ugrásszerűen kell az életszínvonalat emelni. Ennek a nézetnek a maradványait tükrözik azok az időnként ma is tapasztalható elgondolások, amelyek szerint előbb a felhalmozási arány növelésével meg kell

gyorsítanunk gazdasági növekedésünket, majd ennek alapján később meggyorsíthatjuk az életszínvonal emelkedését.

A felhalmozás és a fogyasztás arányának változtatását, a fogyasztás növekedési ütemének ingadozásait más okok is előidézték. Bizonyos ciklusokban (1953—1954, 1956—1957) a reáljövedelmeket politikai okokból ugrásszerűen emeltük a felhalmozás rovására, más ciklusokban a hirtelen megnövekedett beruházási igények kielégítése érdekében korlátoztuk a fogyasztás emelkedését. A tapasztalatok azonban azt mutatják — és ezt az elemzések is megerősítik —, hogy nemcsak a fogyasztás szintjének, de növekedési ütemének tartós csökkentése is — számos objektív tényező következtében — rendkívül merev ellenállásba ütközik. Következésképpen másként kell megítélni a felhalmozás és másként a fogyasztás növekedésének ingadozásait, mivel nem egyforma a konzekvenciájuk. Bizonyos határon túl a fogyasztás növekedési ütemének tartós lassítása, vagy növekedésének hosszabb időn át történő visszatartása *súlyos társadalmi és gazdasági ellentmondásokra vezet*. A fogyasztás ingadozásai azonban nemcsak központi intézkedések következménye, hanem a tervszerű irányítás szempontjából véletlenszerű tényezőké (pl. időjárás) is, amelyek kiegyensúlyozásához hiányoztak a szükséges tartalékok.

Az életszínvonal elemzésének fontos kritériuma a jövedelem források szerinti alakulása és a jövedelem elosztása.

A lakosság alapvetően három módon jut jövedelemhez: keresőtevékenységből, túlnyomórészt pénzben; a keresőtevékenységhez kapcsolódó vagy attól független pénzbeli társadalmi juttatásból (pl. családi pótlék, szociális segély) és természetbeni (ingyenes vagy majdnem ingyenes) juttatásokból.

E formák ellentmondásban vannak, mivel adott jövedelemalap (vagy adott többletjövedelem) esetén egyik forrást csak a másik rovására lehet növelni, azonban *mindhárom jövedelemforrás növelésének társadalmilag indokolt igényei* vannak.

Az elmúlt két évtizedben *a keresőtevékenységből származó jövedelmek részaránya folyamatosan csökkent*. A pénzbeli és természetbeni társadalmi juttatások együttes részaránya nőtt, mégpedig úgy, hogy az időszak első felében a természetbeni, a második felében pedig a pénzbeli juttatások növekedtek.

E fejlődési szakaszban a keresetek nivelláltak voltak, és viszonylag alacsony volt a társadalmi hozzájárulás az eltartottak költségeihez. Ennek következtében a jövedelmek eloszlásában — különösen adott

régeen belül — a demográfiai tényezőknek nagyobb szerepük volt, mint a keresetek közötti különbségeknek. Ez — egyebek között — fokozta a foglalkoztatás iránti igényeket, csökkentette az anyagi ösztönzés hatékonyságát. Ezért egyértelmű a következtetés: a keresetek erőteljesebb differenciálásával és az eltartottak költségeihez való fokozott társadalmi hozzájárulással — amire az utóbbi években már határozottan törekedtünk — csökkenteni kell a demográfiai tényezők szerepét a jövedelemelosztásban. Vitatott azonban, hogy elsősorban milyen eszközökkel és milyen mértékben kívánatos a demográfiai tényezők szerepét csökkenteni.

A természetbeni juttatások növekedését az indokolja, *hogy a társadalmi feladatok egy része — különösen szocialista rendszerben — nem oldható meg másként, mint juttatásokkal.* A természetbeni juttatás legnagyobb tétele az egészségügy és az oktatás. A vizsgálatok szerint azonban az e célra kiadott összegek hatékonysága — elsősorban az oktatás esetében — nem volt mindig megfelelő, egészében véve inkább növelni kellett volna és kellene a ráfordításokat. E juttatásoknak azonban nincs — vagy csak mérsékelt — közvetlen ösztönzőhatásuk, és a lakosság sem értékeli eléggé. Ez az értékelés azonban irreverzibilis: az alapvető természetbeni juttatások korlátozásának súlyos politikai hatása lenne.

A foglalkoztatáspolitikai elsősorban azzal segítheti elő a kívánatos fejlődést, ha *növeljük a munkaerő társadalmilag hasznos mobilitását,* és ezzel elősegítjük a gazdasági fejlődés és a struktúraváltozás által megkívánt munkaerőmozgást. A foglalkoztatás egyensúlyának — a munka hatékonyságát is elősegítő — biztosítása érdekében az eddiginél sokoldalúbban kell befolyásolnunk a munkaerőkínálatot is: a jövedelempolitikával összhangban *növeljük a munkaképes nők és az idősebb korúak döntési szabadságát* a munkavállalás vagy a háztartás közötti választás tekintetében. Azonban *továbbra is biztosítanunk kell a teljes foglalkoztatottságot.*

Oktatási rendszerünk nagy eredménye a népesség általános műveltségi szintjének jelentős emelése. Oktatásunk lényegében kielégítette a népgazdaság szakemberigényeit is. Mindez azonban a közép- és felsőoktatás ingadozó, kiegyensúlyozatlan fejlődése közepette történt. A foglalkoztatási egyensúly és a munka termelékenységének és hatékonyságának alakulásában is nagy szerepe van az oktatásnak. Az oktatás és a társadalmi-gazdasági fejlődés követelményei közötti ellentmondások visszatükröződtek a munkaerő-kereslet és munkaerő-kínálat közötti ellentmondásokban is. Ezeknek az ellent-

mondásoknak az is fontos oka, hogy oktatási rendszerünk szerkezete elmaradt a társadalmi-gazdasági fejlődéstől.

Életszínvonal-politikánknek mindig alapvető célja volt a lakosság jólétének növelése. Ez szerepel a gazdaságpolitikai elgondolásokban és a népgazdasági tervekben. *Hiányzott* azonban az életszínvonal egészét átfogó és egyes elemeit konzisztens rendszerben meghatározó, *részleteiben is kidolgozott és megalapozott életszínvonal-politika*. A célok és feladatok meghatározásában gyakran pillanatnyi és rögtönzött politikai és gazdaságpolitikai követelmények uralkodtak. Ennek természetzerű következménye, hogy az egyik cél megvalósítására irányuló törekvés nemegyszer akadályozta vagy kizárta a másik cél megvalósulását.

Még több problémát tárt fel az elemzés az életszínvonal-politika megvalósulását szolgáló eszközök és módszerek tekintetében. *A gazdaságpolitika és társadalompolitika különböző szféráit érintő döntések és intézkedések közötti összefüggések és kölcsönhatások* figyelmen kívül hagyása — vagy kellően meg nem alapozott vizsgálata — egyik fontos oka volt annak, hogy gyakran nem valósultak meg a kitűzött célok. Hozzájárult ehhez az az ötvenes évek elején uralkodó szemlélet is, amely a fogyasztást a termelés fejlesztését terhelő „áldozatnak” tekintette; ebből eredően az életszínvonalat meghatározó „nem termelő” ágazatok fejlesztését — sajátos „maradék elv” alapján — csupán a termelés fejlesztéséből „elvett” vagy abból „megmaradó” szűkös erőforrásokból kívánta megoldani.

Az elmúlt két évtized fejlődése messze maga mögött hagyta ezt a gyakorlatot. A közelmúlt éveiben egyre inkább az életszínvonal-politika komplex és konzisztens rendszerben történő kidolgozásának követelménye került előtérbe. Ezekben az években fogalmaztuk meg életszínvonal-politikánk néhány lényeges rendező elvét, ettől kezdve fordult egyre több figyelem az életszínvonalat meghatározó tényezők összefüggéseinek és kölcsönhatásainak feltárására. Az elemző munka tapasztalatai elősegítik, hogy a következő munkaszakaszban, a tervezés során, a maga teljességében, külső és belső tényezőinek kölcsönhatásában vizsgáljuk az életszínvonal távlati fejlesztésének céljait, feladatait, módszereit és eszközeit.

A JÖVEDELEM ÉS A FOGYASZTÁS SZÍNVONALA

A NÖVEKEDÉS ÜTEME

A lakosság anyagi helyzetét meghatározó tényező a forrás oldalról a jövedelem, a felhasználás oldalról a fogyasztás. Jelenlegi statisztikai és tervezési rendszerünkben tartalmilag sincs lényeges különbség a két fogalom között. Ezért a jövedelem és a fogyasztási színvonal alakulását együttesen tárgyaljuk.

A jövedelem és a fogyasztás színvonalának növekedését a nemzeti jövedelem és annak felhasználása határozza meg.

Magyarország 1965. évi egy főre jutó nemzeti jövedelme — a Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Tervhivatal Tervgazdálkodási Intézete külön-külön végzett számításai szerint — 500—530 dollárra becsülhető. A szocialista országok közül Lengyelország (470—500 dollár/fő) és a Szovjetunió (570—600 dollár/fő) között helyezkedünk el; az európai tőkésországok között Spanyolország (kb. 450—500 dollár/fő) és Olaszország (590—650 dollár/fő) között.

Nemzeti jövedelmünk 1968-ban kb. háromszorosa volt az 1938. évi-nek és 2,5-szerese az 1950. évinek. 1950 és 1968 között a nemzeti jövedelem növekedésének évi átlagos üteme 5,3% volt. Ez magasabb ugyan a háború előtti növekedési ütemnél, de alacsonyabb, mint az európai szocialista országok többségében, sőt néhány tőkésország gazdasági növekedése is megközelítette a miénkét (lásd 1. sz. táblázatot.)

A nemzeti jövedelem növekedésében szerepet játszott az is, hogy az anyagi termelés területein emelkedett a foglalkoztatottak száma, és a foglalkoztatottak ágazati struktúrája eltolódott a nagyobb termelékenységű ágazatok felé. A nemzeti jövedelem növekedésének fő tényezője azonban az elmúlt időszakban is az egyes népgazdasági ágak termelékenységének emelkedése volt. A nemzetközi összehasonlító adatok szerint azonban a termelékenység növekedési üteme és jelenlegi

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedése* néhány országban

Ország**	Egy főre jutó nemzeti jövedelem				Évi átlagos növekedési ütem %	
	1950	1960	1967	1967-ben az 1960	1938—1967 között	1950—1967 között
	évben a háború előtti					
	év százalékában					
Csehszlovákia	137	258	324	124	4,2	5,2
Szovjetunió	182	405	577	144	6,2	7,1
Magyarország	123	203	289	142	3,7	5,2
Lengyelország	185	320	460	144	5,3	5,5
Bulgária	86	226	356	159	4,4	8,7
Románia	95	226	386	175	4,8	8,7
Egyesült Államok	153	177	219	124	2,7	2,1
Svédország	125	162	206	127	2,5	3,0
Anglia	106	133	153	115	1,5	2,2
Német Szövetségi Köztársaság	82	160	191	119	2,3	5,1
Franciaország	116	164	210	128	2,6	3,6
Olaszország	96	159	217	136	2,7	4,9

* A szocialista országokban az anyagi termelésre vonatkozó nemzeti jövedelem, a nem szocialista országokban az anyagi és nem anyagi tevékenységre kiterjedő „Bruttó nemzeti termék piaci áron” fogalmára vonatkozó indexek. A vizsgálatok szerint e kétféle módon számított indexek között nincs érdemleges, a tendenciát módosító különbség.

** Itt és a további táblázatokban is az országok felsorolása megközelítőleg az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem nagyságának sorrendjében történik.

szintje elmaradt más országokhoz viszonyítva, ami szoros összefüggésben és kölcsönhatásban van az állóalapok hatékonyságával.

Az elmúlt 20 évben a jövedelem és a fogyasztás növekedése is elmaradt a nemzeti jövedelem növekedése mögött (lásd 2. sz. táblázatot).

A nemzeti jövedelem évi átlagban 5,2%-kal nőtt, a fogyasztás 4%-kal. A nemzeti jövedelem 1%-os növekedésére 1950 és 1955 között 0,7%, 1955-től 1960-ig 1%, az ezt követő időszakban pedig átlagosan 0,8% fogyasztásemelkedés jutott.

A nemzeti jövedelem felhasználása 1950 és 1970 között

Év	Fogyasztás	Felhalmozás			Külkeres- kedelmi egyenleg	Nemzeti jövedelem összesen
		állóalap- növekedés	készlet- változás és egyéb fel- használás	összesen		
1950	81,0	8,2	9,8	18,0	+1,0	100,0
1951	73,3	12,3	14,1	26,4	+0,3	100,0
1952	79,8	14,1	6,9	21,0	-0,8	100,0
1953	75,6	14,5	9,3	23,8	+0,6	100,0
1954	83,1	12,1	5,4	17,5	-0,6	100,0
1955	78,6	12,2	6,7	18,9	+2,5	100,0
1956	93,5	12,3	-6,6	5,7	+0,8	100,0
1957	81,3	9,6	16,6	26,2	-7,5	100,0
1958	79,8	13,6	4,0	17,6	+2,6	100,0
1959	79,8	14,9	5,3	20,2	0,0	100,0
1960	76,9	10,6	7,0	25,6	-2,5	100,0
1961	73,6	16,0	9,3	25,3	+1,1	100,0
1962	73,4	17,1	10,0	27,1	-0,5	100,0
1963	73,4	18,1	10,3	28,4	-1,8	100,0
1964	74,1	18,8	10,0	28,8	-2,9	100,0
1965	75,3	19,9	3,9	23,8	+0,9	100,0
1966	72,6	16,6	8,8	25,4	+2,0	100,0
1967	71,0	19,7	10,0	29,7	-0,7	100,0
1968	71,4	17,5	10,2	27,7	+0,9	100,0
1969*	70,0	18,0	12,0	30,0	..	100,0
1970*	70,0	18,0	12,0	30,0	..	100,0

* Előzetes tervszámításokból származó adatok (csak a belföldi felhasználás megoszlását mutatják).

Fogyasztásunk a háború előttinek több mint kétszeresére emelkedett, és jóval gyorsabb volt annál a növekedés üteme is. Ez a növekedési ütem azonban nem különbözik lényegesen más fejlettebb országok háború utáni fejlődési ütemétől. Az eddigi periódusban még csak kismértékben tettünk eleget annak a történelmi feladatnak, hogy csökkentsük lemaradásunkat a fejlett tőkésországokhoz képest.

A felhalmozás arányának, struktúrájának és hatékonyságának részletes elemzése nem e tanulmány feladata. Utalnunk kell azonban olyan tényekre, amelyek szorosan összefüggenek az életszínvonallal is. A felhalmozás arányának növekvő és a fogyasztás arányának csökkenő tendenciája nem gyorsította meg gazdasági fejlődésünket és az életszínvonal növekedését. A felhalmozáson belül növekedett a befejezetlen beruházásokat is magában foglaló készletek aránya, miközben hiányoztak a termelés és a forgalom zavartalanságához szükséges készletek. A beruházások hosszú időtartama növelte a befejezetlen beruházások részarányát. A beruházások által létrehozott kapacitások műszaki és gazdasági paraméterei gyakran jóval kedvezőtlenebbek voltak, mint amilyenek a beruházási számításokban szerepeltek. Mindezek következtében kedvezőtlenül alakult a felhalmozás hatékonysága. És végül: a lakosság életszínvonalát közvetlenül érintő beruházások — elsősorban a lakásépítkezés alacsony aránya (lásd 3. sz. táblázatot).

A nemzeti jövedelem felhasználásával kapcsolatos vitában eltérő vélemények alakultak ki a felhalmozás arányának megítéléséről. Volt olyan álláspont, amely szerint helyes volt a felhalmozás részarányának növelése, sőt ez indokolt a következő periódusban is. A vitában részt vevők többsége szerint a felhalmozás mai aránya inkább magasnak minősíthető. Ebből azonban a további fejlesztésre vonatkozóan két egymástól eltérő következtetés adódott. Az egyik felfogás szerint növelni kell a felhalmozás hatékonyságát és ha ez megvalósult, akkor művelhető a fogyasztás aránya a felhalmozáshoz képest. A másik és sokoldalúbban megalapozott vélemény szerint önmagában nem dönthető el, hogy a felhalmozás részaránya alacsony-e vagy magas, sőt még az sem ítélnél károsnak, ha a felhalmozás részaránya tovább emelkedik. A felhalmozás optimális terjedelmét (és nem arányát) az szabja meg, hogy egyensúlyban vannak-e a felhalmozási lehetőségek és a felhalmozási igények. Ha a felhalmozás kisebb a racionálisan igénybe vehető eszközöknél, akkor a fejlődés tényleges üteme kisebb a lehetségesnél. Ha azonban a felhalmozás, illetve a beruházások pénzügyi eszközei nagyobbak a rendelkezésre álló kapacitásoknál, akkor feszültségek

**Az anyagi termelést és a nem anyagi tevékenységet
szolgáló beruházások alakulása 1950—1967**

Időszak	Összes beru- házás	Ebből		Százalékos megoszlás		Az anyagi termelés beruházá- sainak értéke a nemzeti jöve- delem százalékában
		anyagi termelés ágaiban	nem anyagi te- vékenységek szférájában	anyagi termelés ágai- ban	nem anyagi tevékeny- ségek szférájában	
	milliárd forint, 1959. évi árszínvonalon					
1950—1955-ös évek átlaga	26,4	10,5	7,9	70	30	19,8
1956—1960-as évek átlaga	31,2	20,5	10,7	66	34	17,3
1961—1965-ös évek átlaga	49,4	35,2	14,2	71	29	21,7
1966—1967-es évek átlaga	64,4	47,2	17,2	73	27	24,1

keletkeznek, nő a befejezetlen beruházások állománya, romlik a beruházások minősége stb., és mindennek következtében csökken a felhalmozás hatékonysága. Ilyen körülmények között a változatlan növekedési ütem biztosításához is növelni kell a felhalmozás részarányát, ami a hatékonyság további romlásához vezet, és így tovább. Mindebből következően a felhalmozás részaránya azért minősíthető magasnak — és nem optimálisnak —, mert a beruházási javak kereslete jóval meghaladja a kínálatot. Következésképpen a felhalmozás terjedelmét jelenleg csak olyan ütemben szabad növelni, ami lehetővé teszi az egyensúly helyreállítását. Ez átmenetileg a felhalmozás eddiginél mérsékeltebb növelését igényelné. Hosszabb távon is ilyen módon kell megvizsgálni, hogy a felhalmozási igények és lehetőségek egymással összhangban történő növelése hogyan változtatja meg vagy hagyja változatlanul a felhalmozás és a fogyasztás arányát.

A nemzeti jövedelem és a fogyasztás növekedésének fő problémája a fejlődési folyamat egyenletességének hiánya. A növekedés ütemének gyakori és jelentős ingadozása maga is fékezte a növekedés ütemét (lásd 4. sz. táblázatot). A növekedés ingadozását nagymértékben a felhalmozás és a fogyasztás arányának gyakori változása okozta. Különösen vonatkozik ez az 1950—1957. év közötti korszakra, amikor a gazdaságpolitikában az életszínvonal növelését meghirdető célokkal ellentétes módon, a gazdaság egyensúlyának zavarait az életszínvonal rovására, a jövedelem és a fogyasztás korlátozásával próbáltuk megoldani.

4. sz. táblázat

**A nemzeti jövedelem és a lakossági fogyasztás
változása**

Év	Nemzeti jövedelem	Lakossági fogyasztás
	változása az előző évhez viszonyítva (%)	
1951	+ 16	+ 3
1952	— 2	— 5
1953	+ 12	+ 2
1954	— 4	— 19
1955	+ 8	+ 6
1956	— 11	+ 8
1957	+ 23	+ 8
1958	+ 6	+ 3
1959	+ 6	+ 6
1960	+ 10	+ 6
1961	+ 6	+ 4
1962	+ 5	+ 4
1963	+ 6	+ 6
1964	+ 5	+ 6
1965	+ 1	+ 3
1966	+ 8	+ 5
1967	+ 9	+ 7
1968	+ 5	+ 5

A szocialista országok közül csak Bulgáriában és a legutóbbi években Csehszlovákiában volt az ötvenes évek első feléhez hasonlóan hullámszerű, ingadozó, szakaszos fejlődés. A közepesen fejlett és a fejlettebb tőkésországokban a háború utáni időszakban általában egyenletesebb volt a nemzeti jövedelem és ezen belül a fogyasztási alap növekedése.

A felhalmozási ráta ingadozása 1958-tól kezdődően szűkebb határok közé szorult. Ennek megfelelően mérséklődött a nemzeti jövedelem és a fogyasztás növekedési ütemének évi ingadozása is. Az 1958 utáni gazdaságpolitika egyik eredménye az, hogy a gazdasági fejlődés ingadozása ellenére a fogyasztás, illetve a jövedelem egyenletesebb növekedésének biztosítására törekedtünk, és nagyjából sikerült is ezt a célt elérnünk.

A felhalmozás és a fogyasztás arányváltozásai a gazdaság ciklikus fejlődését eredményezték, és tartós strukturális feszültségek kialakulására vezettek. Beruházáspolitikánkban elsősorban a beruházási javak termelési kapacitásának növelésére törekedtünk. A felhalmozási ráta ingadozása — időnkénti gyors növekedése — fokozta a beruházási javak hiányát. Az egyensúlyhiány rendszeres volt a fogyasztási cikkek piacán is, amit az ötvenes években elsősorban a kereslet korlátozásával, az utóbbi években főként a kínálat növelésével — szükség esetén az import emelésével — próbáltunk megoldani. A beruházási javak és a fogyasztási cikkek egyensúlyhiánya visszatükröződött a nemzetközi áruforgalomban és a fizetési mérlegben is.

A fejlődés értékelésekor figyelembe kell vennünk a következő tényeket is. Nyilvánvaló, hogy a lakosság jövedelmének és fogyasztásának csökkenése nemcsak politikai, hanem közvetlen gazdasági zavarokat is okoz. Ezt mutatja az elmúlt két évtized fejlődésének áttekintése is. Emellett még a tekintetben is korlátozottak a lehetőségeink, hogy milyen mértékben szorítjuk vissza a jövedelem (és a fogyasztás) színvonalának növekedését. Jövedelmi rendszerünk „automatizmusai”, a már meglevő bérezési és juttatási rendszerek, a központi döntésektől függetlenül, évről évre meghatározott mértékben növelik a lakosság jövedelmeit. A jövedelmek és a fogyasztás növekedését visszafogó központi intézkedések bizonyos ponton túl sértik a „szerezett jogokat” is, ezért olyan közvetlen és erőteljes társadalmi-politikai visszahatásuk. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ha a gazdaságpolitikában nem számolunk ezekkel az összefüggésekkel, súlyos feszültségeket teremtünk, és a feloldásukra irányuló törekvések gyakran újabb ellentmondásokra vezetnek.

JÖVEDELEMPOLITIKÁNK ÉS A LAKOSSÁG JÖVEDELMEI

A LAKOSSÁG JÖVEDELMÉNEK SZERKEZETI VÁLTOZÁSA

A fogyasztási alap felhasználását, illetve elosztását, a termeléssel, a külkereskedelemmel, valamint a társadalmi munka elosztásával összefüggő jövedelempolitika határozza meg. Jövedelempolitikánkban kezdettől fogva a „társadalmi igazságosságot” érvényesítő szociális gondoskodás és a társadalmi munka hatékonyságának növekedését szolgáló anyagi ösztönzés kettős követelményének megvalósítására törekedtünk. E kettős követelmény érvényesítése azonban szükség-szerűen ellentmondásokba ütközött, amelyek elsősorban a jövedelmek strukturális változásában jelentkeztek.

A jövedelmek szerkezeti változását többféle összefüggésben lehet és szükséges elemezni (pénzbeli—természetbeni; személyes rendel-

5. sz. táblázat

**A lakossági jövedelem források szerinti
struktúrája 1957 és 1968 között**
(összes jövedelem = 100)

Év	Végzett munkából	Társadalmi juttatásból
	származó jövedelem	
1957	82,3	17,7
1960	78,4	21,6
1965	76,2	23,8
1966	75,9	24,1
1967	75,5	24,5
1968	77,5	22,5

kezésű—meghatározott rendeltetésű; munkától függő—munkától független jövedelmek stb.). E különféle aspektusok közül jövedelem-politikánktól elsősorban a lakosság összes jövedelmének források szerinti megoszlása és ennek változása ad áttekintést (lásd 5. sz. táblázatot).

A lakosság összes jövedelméből az évek során fokozatosan csökkent a munkából származó és nőtt a társadalmi juttatásokból származó jövedelem aránya.

A társadalmi juttatásokból eredő jövedelem egy része pénzben, személyes rendelkezésű jövedelem formájában jut a lakossághoz, másik része természetben, főként meghatározott rendeltetésű juttatásként (pl. oktatás, egészségügyi ellátás). A jövedelem szerkezetének

6. sz. táblázat

**Néhány európai ország lakossági jövedelmének *
szerkezete**

(összes jövedelem = 100)

Ország	Év	Keresőtevé- kenységből	Társadalmi juttatásból	
			származó jövedelem	
			pénzben	természetben
Svédország	1964	78	12	10
Anglia	1964	80	11	9
Német Szövetségi Köztársaság	1964	74	19	7
Franciaország	1964	71	25	4
Ausztria	1964	73	19	8
Német Demokratikus Köztársaság	1960	71	14	15
Csehszlovákia	1963	70	14	16
Szovjetunió	1960	77		23
Magyarország	1968	78	10	12
Lengyelország	1964	82	7	11

* A tőkésországok esetében a tőke utáni jövedelmek nélkül.

nemzetközi összehasonlítása — az összehasonlíthatóság bizonytalanságait is figyelembe véve — arra enged következtetni, hogy a gazdaságilag fejlettebb országokban a társadalmi juttatásból származó jövedelem, különösen (személyes rendelkezésű) annak pénzbeli aránya viszonylag magas. A társadalmi juttatásból származó jövedelem szerkezete tekintetében viszont eléggé különbözik egymástól a szocialista és a tőkésországok jövedelemszerkezete — a gazdasági fejlettségtől függetlenül (lásd 6. sz. táblázat).

Magyarországon jelenleg a nemzeti jövedelemnek több mint fele keresőtevékenység alapján kerül felosztásra, ebből származik a lakosság összes jövedelmének mintegy háromnegyede. A keresőtevékenységből származó jövedelmek kétharmada munkaviszonyból, a többi nagyrészt mezőgazdasági termelésből, kisebb részben magánkiskereskedelmi tevékenységből és egyéb forrásból ered (lásd 7. sz. táblázatot).

Jövedelmi struktúránk helyességét, a kialakult szerkezet megváltoztatásának szükségességét és lehetőségét nem lehet helyesen

7. sz. táblázat

A lakosság jövedelmének megoszlása források szerint
(folyó áron számítva, százalékban)

Forrás	1965	1967	1968 (előzetes)
Munkaviszony	49,7	48,8	48,5
Mezőgazdasági termelés	20,8	21,8	21,5
Magánkiskereskedelmi stb. tevékenység	1,8	1,6	1,7
Egyéb	3,6	3,3	3,5
Végzett munkából származó jöve- delem együtt	75,9	75,5	75,2
Társadalmi juttatásból együtt	24,1	24,5	24,8
Ebből:			
Pénzbeli	8,5	9,4	9,7
Természetbeni	15,6	15,1	15,1
Összes jövedelem:	100,0	100,0	100,0

megítélni sem a változás trendje, sem a nemzetközi összehasonlítás alapján. A munka szerinti elosztás és az anyagi ösztönzés követelményeinek, valamint a társadalmi juttatások rendszerének és az ezekkel összefüggő társadalmi-gazdasági tényezőknek részletes és konkrét elemzése adhat csak választ arra, hogyan értékeljük a kialakult jövedelmi struktúrát, éssenek milyen változtatása kívánatos, illetve lehetséges. A mai helyzet értékelésénél elsősorban abból helyes kiindulni, hogy adott, homogén társadalmi réteg, illetve foglalkozási csoport tagjainak jövedelemszóródásában három tényező játszik fő szerepet: a család demográfiai összetétele (a munkaerőként számításba nem vehető eltartandók száma, illetve aránya), a kereseti arányoknak a munkától függő differenciáltsága, továbbá a személyes rendelkezésű, béren kívüli juttatások rendszere.

A munka társadalmi hasznosságától függően differenciált keresetek ösztönző hatása csak akkor érvényesülhet hatékonyan, ha csökkentjük a demográfiai tényezők befolyásoló szerepét, amelyek a lakossági jövedelmek családok közötti eloszlásának folyamatában keresztezhetik vagy közömbösíthetik a munka szerinti jövedelem differenciálódásának hatását. Ehhez az *szükséges, hogy társadalmi juttatások formájában megfelelően hozzájáruljunk a munkaerőként számításba nem vehető családtagok eltartásához*. Ebben az esetben a család jövedelmében, illetve fogyasztási lehetőségében erőteljesebben érvényesül a munkateljesítmények által meghatározott jövedelem hatása.

A társadalmi juttatások hatékonyságának javítását főként a pénzbeli juttatások részarányának növelése szolgálhatja. Ennek keretében elsősorban a családi pótlék és nyugdíjellátás fejlesztése kívánatos.

A munka szerinti elosztás, illetve anyagi ösztönzés elvének hatékony érvényesülése a munka társadalmi hasznosságától függő, differenciált jövedelemelosztást, megfelelő kereseti különbségeket igényel, aminek érvényesülését azonban gátolja a hosszú ideje érvényesülő erőteljes és több tekintetben túlzott nivellálódási tendencia.

A különböző követelményekből fakadó ellentmondások feloldására végső soron két alternatíva lehetséges. Az egyik: a társadalom arra törekszik, hogy lényegében átvállalja a nem keresők eltartásának költségeit, így adott jövedelemből csak kisebb mértékben növelheti a keresetek közötti differenciákat. Ebben az esetben az azonos keresetű családok egy főre jutó jövedelmei nagyjából megegyeznek egymással. A másik alternatíva elsősorban a keresetek közötti különbségek növelése és csak másodlagos szerepet kap az eltartási költségekhez való hozzájárulás növelése. Az első változat feltehetően kedvezően

hatna a népesedés alakulására, és kisebb a jövedelemelosztás szóródása is. A második esetben az azonos keresetű családok jövedelmei ugyan a kereső—eltartott aránytól függően különböznek egymástól, de ezek a különbségek a megnövelt társadalmi hozzájárulás következtében csökkennek, és kisebb lesz az átfedés a különböző keresetű családok egy főre jutó jövedelmeiben. A második alternatíva tehát a munka mennyisége és minősége szerinti fokozott ösztönzést helyezi előtérbe. E vita eldöntése igen fontos a távlati jövedelempolitika és jövedelemterv kialakításához.

A fentiekhez hozzá kell fűzni, hogy az első koncepció csak akkor érvényesülne tisztán, ha a társadalom *teljesen* átvállalná a munkára nem képesek eltartásának költségeit. E cél megvalósításának lehetőségét a jövedelmek emelkedése még nem teremti meg az előttünk levő másfél—két évtizedben. Ezen túlmenően a társadalom a későbbiekben is csak az *átlagos* (és nem a jövedelem nagyságától függő tényleges) eltartási költségek fedezésére vállalkozhat. Ha ugyanis az állam a tényleges eltartási költségeket fizetné meg, akkor ez a nagy jövedelmű családokat még kedvezőbb helyzetbe hozná, míg viszonylag tovább rontaná az alacsony jövedelmű családok — és a családokban élő gyermekek! — helyzetét. Az átlagos eltartási költségek fedezése viszont azt jelenti, hogy a társadalom az átlagosnál alacsonyabb jövedelműek részére a tényleges kiadásaiknál többet, az átlagosnál magasabb jövedelműek számára viszont tényleges kiadásaiknál kevesebbet térít. Az átlagos eltartási költségek teljes társadalmi vállalása esetén sem szűnik meg tehát teljesen a demográfiai tényezők hatása a jövedelemeloszlásra, vagyis az nem pusztán a kereseti arányok függvénye. Erre az összefüggésre azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert az eltartási költségek fokozódó társadalmi átvállalása esetén — még ha messze is vagyunk a teljes költségek fedezésétől — a kereseti különbségekhez képest csökkennek a jövedelem differenciák. *Tehát egyidejűleg differenciálhatók a keresetek és nivellálhatók a családi viszonyoktól is függő egy főre jutó jövedelmek.*

REÁLJÖVEDELEM ÉS REÁLBER

Az elmúlt két évtizedben *nem egyenletesen* és *nem folyamatosan* nőtt a népesség különböző csoportjainak jövedelme. *A két alapvető társadalmi osztály, a munkások és a parasztság jelenlegi jövedelmi színvonala* e két évtized alatt *lényegében* kiegyenlítődött. Ez a helyzet azonban eltérő módon alakult ki a fejlődés során. A munkások reál-

jövedelme 1950 és 1953 között csökkent, a parasztságé viszont — az 1952. év kivételével — emelkedett. 1953 és 1959 között a munkások, 1959 óta pedig ismét a parasztság reáljövedelme nőtt nagyobb mértékben.

Mivel e két osztály jövedelmi helyzete az egyes periódusokban más-ként alakult, korábban is lehetett olyan időszak, amikor a munkások és a parasztok jövedelmi színvonala hasonló volt, vagy éppenséggel a parasztságé volt a magasabb. Ez utóbbi feltevés különösen az 1949—1950 körüli időszakra tűnik valószínűnek.

Előzőleg már rámutattunk arra, hogy a keresőtevékenységből származó jövedelmek lassabban nőttek az összes jövedelmeknél. A foglalkoztatottak számának jelentős emelkedése miatt különösen lassan nőtt az egy keresőre jutó reálbér. Ez nehezítette a megfelelő anyagi ösztönzés érvényesítését.

8. sz. táblázat

**Az egy keresőre jutó reálbér évi növekedési üteme
a szocialista országokban^a**

Ország	1953—1965	1951—1955	1956—1960	1960—1965	1965—1967
	évek között				
Német Demokratikus Köztársaság	9,0	17,9	7,4	2,5	1,7
Csehszlovákia	2,5	1,9	4,5	1,1	3,3
Szovjetunió	4,3	6,8	2,9 ^b	2,8 ^c	4,4
Magyarország	3,5	0,9	8,0	1,6	2,7
Lengyelország	2,8	1,9	5,2	1,4	2,8
Bulgária	6,0	13,3 ^d	4,2 ^e	1,9	7,2
Románia	5,6	4,6	8,2	4,1	4,0

^a Az összehasonlításnál figyelembe veendő, hogy az egyes periódusokban végbemenő társadalmi és gazdasági folyamatok karaktere országonként eltérő volt.

^b 1956—1958

^c 1959—1965

^d 1953—1956

^e 1957—1960

A lakosság jövedelmi helyzetének változását jellemzi a reálbérek alakulása is. 1957 és 1965 között hazánkban a reálbérnövekedés évi átlagos üteme 3,5% volt. A szocialista országok többségében (Lengyelország és Csehszlovákia kivételével) a reálbérek ennél gyorsabban nőttek (lásd 8. sz. táblázatot). E tekintetben nem javult a helyzet a hatvanas években sem.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a reálbérek megfelelő növekedése lényeges feltétele az anyagi ösztönzés, a munka hatékonysága, valamint a fogyasztás növekedésének. Ebben az összefüggésben nyilvánvaló, hogy *a bérek tartós és erőteljes visszafogása lassítja a gazdasági növekedést.*

A MUNKAVISZONYBÓL SZÁRMAZÓ JÖVEDELEM ÉS A KERESETI ARÁNYOK

A munkaviszonyban állóknak a végzett munkából származó jövedelmét a bérrendszer, illetve az azt kiegészítő bérpótlék, prémium, jutalom és nyereségrészesedés határozza meg. A bérpolitikában ezek arányainak kialakításánál egyaránt figyelembe kell venni az anyagi ösztönzésnek, a munkaerő mobilitásának és a gazdasági egyensúlynak (termelékenység és bérek összefüggése, fogyasztási alap és árualap kapcsolata stb.) sokoldalú követelményeit. Ezek a követelmények a keresetek színvonalában és arányaiban fejeződnek ki.

Az ötvenes évek kezdetén bérpolitikánkban tudatosan törekedtünk a kapitalista gazdasági viszonyok talaján kialakult kereseti differenciák csökkentésére. Ez azonban túlment a társadalmi-gazdasági szempontból helyes mértéken, és *indokolatlanul csökkentette a magasabb képzettséget, nagyobb felelősséget igénylő és bonyolultabb munkát végző dolgozók másokhoz viszonyított kereseti különbségeit.* Az egyenlősítésnek ez a káros tendenciája összefüggött akkori gazdaságpolitikánkkal, amely a társadalmi tevékenység minden területén előtérbe helyezte a mennyiségi teljesítmények növelését, és háttérbe szorította a minőségi követelményeket. Az egyenlősdi irányába hatott a szociális igazságosság szimplifikált értelmezésén nyugvó társadalmi közhangulat is.

A nivellálódásnak azonban voltak más, gazdaságilag objektív okai is. A felhalmozás viszonylag magas szintje, illetve a lakossági fogyasztási alap lassú növekedése, a munkások és alkalmazottak számának ugrásszerű emelkedése, a társadalmi rendszerből adódó szociális juttatások rendszerének kialakítása és ezek költségkihatásának gyors növekedése, végül az elmúlt két évtizedben kialakult sajátos árrendsze-

rünk szükségszerűen fenntartotta és erősítette a nivellálódás tendenciáját.

A közelmúlt éveiben a hatékonyság, a gazdaságosság és a minőség követelményeinek előtérbe állítása kedvező változásokat hozott bérpolitikánkban és a bérezési rendszerben is. Új, korszerűbb bérrendszerek alakultak ki; az egyéni érdekeltségi formákon kívül teret nyert a kollektív érdekeltség is. Széles körű vizsgálatok alapján 1959-ben határozatok születtek a kívánatosnak tartott bérarányok kialakítására is. Az azóta eltelt közel 10 évben azonban alig történt érdemleges változás. Az alacsony bérszínvonal és ennek igen mérsékelt ütemű növekedése, a társadalmi közhangulat és az általános vezetői magatartás következtében nem módosultak érdemlegesen a kereseti arányok.

Az elmúlt 15 évben ismételten és indokoltan vetődött fel az az igény, hogy az átlagosnál gyorsabban növekedjék a magasabb képzettségű és felelős munkát végzők keresete, legalábbis addig, amíg ki nem alakulnak a megfelelően ösztönző kereseti arányok. A változás azonban inkább ezzel ellentétes volt. Így például 1958 óta számottevően javult a műszaki és adminisztratív dolgozók iskolázottsága, szakképzettségének színvonala, ennek ellenére az egyszerűbb munkát végzőkhöz viszonyítva tovább csökkentek a kereseti különbségek. Az iparban a műszaki szakemberek és a munkások átlagkeresete közötti különbség 1958 után is csökkent, és ma már alig több mint 50%-kal haladja meg a munkásokét. *Különösen kirívó az egészségügyi szakemberek és a pedagógusok relatíve alacsony keresete* (lásd 9. sz. táblázatot).

Az alacsony munkabér az orvosoknál szentesíti a különjövedelemre való törekvést, amelynek káros következményeire az egészségüggyel foglalkozó fejezetben utalunk. Az ápolónők alacsony munkabére növeli a szakmát elhagyók számát, míg a pedagógusok alacsony keresete kontraszelekcióra vezet.

A kereseti arányok nivellálódása abban is megmutatkozik, hogy viszonylag kiesi a kisebb és a nagyobb gyakorlattal rendelkező dolgozók keresete közötti különbség. E tekintetben nem a kezdő fizetések alacsony szintje kifogásolható, hanem az, hogy *a gyakorlat és a teljesítmények növekedésével nem tartanak lépést a keresetek*. Ezért azok a dolgozók, akik nem kerülnek vezető beosztásba — ez mindig a foglalkoztatottak túlnyomó többsége —, viszonylag rövid idő után olyan helyzetbe jutnak, hogy keresetük csak az általános bérszínvonal növekedésének arányában emelkedik.

A keresetek kiegyenlítődése nem minden esetben volt helytelen vagy káros. *A népgazdasági ágak átlagos keresetei közötti különbségek csökke-*

**Egyes foglalkozási ágak bérszínvonala
és aránya 1967-ben ***

Szakma	Átlagos havi kereset 1967-ben	Bérrány** lakatos=100)
Lakatos (1966)	2083	} 100
Lakatos (1967)	2140	
Vájár	3460	161
Öntő	2360	110
Esztergályos	2100	98
Kőműves	2180	102
Szövő	1710	80
Vállalati főmérnök***	5360	257
Művezető***	3030	145
Adminisztratív ügyintéző I.***	1480	71
Osztályvezető főorvos	3620	174
Kórházi alorvos	2480	119
Rendelőintézeti szakorvos	2700	129
Ápolónő	1500	72
Tanár egyetemi végzettséggel****	2120	102
Tanár főiskolai végzettséggel****	2090	101
Tanító****	1850	89
Óvónő****	1600	77
Gyermekfelügyelő****	1030	49

* Az alkalmazottak kereseti adatai 1966-ra vonatkoznak.

** Az 1958. évi bérrányok vizsgálatánál alkalmazott módszer a lakatosokhoz – mint a legnagyobb szakmunkás-szakmához – való arányosítás alapján vizsgálta a kereseti arányokat. Ezért alkalmazzuk itt is ezt a viszonyítási alapot.

*** A Kohó- és Gépipari Minisztérium iparvállalatainak adatai alapján.

**** Különórák díja nélkül.

nése, tendenciájában racionálisnak tekinthető. 1950-ben az ipari átlagkeresetekhez viszonyítva az építőipari dolgozók átlagkeresete 8%-kal, az állami mezőgazdaságban dolgozóké 44%-kal, a közlekedési dolgozóké 14%-kal volt kisebb. Jelenleg az építőiparban a keresetek színvonalja kissé meghaladja az iparban dolgozókéét, a közlekedési dolgozóké közel azonos ezzel, az állami mezőgazdaságban foglalkoztatottak keresete pedig alig néhány százalékkal kisebb az ipari dolgozókéénál.

Figyelembe véve, hogy ezekben az ágazatokban különbözök a munkafeltételek és a munkakövetelmények, a bekövetkezett kiegyenlítő-dés helyesnek tekinthető. További kiegyenlítő-désre volna szükség azoknál az ágazatoknál, amelyeknek bérszínvonalát az ötvenes évek elején — az akkori gazdaságpolitika érvényesítésekor — az indokoltnál magasabban vagy alacsonyabban állapították meg. Ennek maradványai a mai ágazati bérarányokban is megtalálhatók, ezek főleg a könnyűipar, illetve a szolgáltató ágazatok alacsony bérszínvonalában tükröződnek.

Nivellálódási tendencia figyelhető meg a férfiak és a nők keresete között is. *E helyes irányú változás azonban lassan megy végbe.* A nők keresete még ma is jóval alacsonyabb, mint a hasonló munkaterületen dolgozó férfiaké. Az eltérés értékelésekor figyelembe kell vennünk, hogy nem azonos a férfiak és a nők munkaköri struktúrája. A nőknek jóval kisebb hányada végez nehezebb fizikai munkát és nagyobb arányban dolgoznak kevéssé kvalifikált munkát igénylő területeken, mint a férfiak, és a nők szakmai gyakorlata jóval kisebb a férfiakénál. *A nők keresete azonban azonos munkakör és gyakorlat mellett is alacsonyabb a férfiak kereseténél.* Ha a korösszetételből, a szakmanként és munkakörönként eltérő létszámstruktúrából adódó különbségeket standardizálás útján kiküszöböljük, a nők például felsőfokú végzettség esetén mintegy 20%-kal, középfokú végzettség esetén kb. 25%-kal keresnek kevesebbet a férfiaknál. Valószínű, hogy a különbség nem kis része indokolatlan és ennek fokozatos kiegyenlítő-dése egyik jövőbeni feladatunk.

A társadalmi és gazdasági szempontból helyes kereseti arányok kriteriuma meglehetősen tisztázatlan. A munkakörülmények, a munka végzéséhez szükséges képzettség és képesség, valamint a felelősség együttevén is csak egyik meghatározója lehet a racionális kereseti arányoknak. Ezek mellett figyelembe kell venni a munkaerő társadalmi újratermelésének költségeit és ezek megoszlását a társadalom és a család között, a munkapiac, illetve a foglalkoztatási egyensúly követelményeit, valamint a társadalmi presztízsnak a keresetekkel való össze-

függéseit is. E sokféle, egymással bonyolult összefüggésben és kölcsönhatásban álló tényezők vizsgálata módszertanilag sem tisztázott. Egyértelműen megállapítható azonban, hogy a legalacsonyabb és a legmagasabb keresetek egymáshoz viszonyított aránya determinálja, hogy milyen messze állnak egymástól a kereseti ranglétra fokai, és hogy milyen a lehetőség az egymáshoz közel álló munkák közötti különbségek (gyakorlottság, képzettség, felelősség stb.) érdemleges ki-
fejezésére a keresetekben.

A nemzetközi statisztikai idősorok szerint bizonyos mértékű nivellálódás tapasztalható a munkaerő hagyományos, nagy foglalkozási csoportjainak keresete (pl. a szakmunkások és segédmunkások, a munkások és az alkalmazottak) között. A legmodernebb technikával összefüggő új szakmák és foglalkozások körében azonban határozott differenciálódás mutatkozik mind a fizikai, mind a szellemi munkaterületeken. Ezt az irányzatot azonban többnyire eltakarják a statisztikai csoportosítás alapján képzett átlagok.

A hazánkban kialakult nivellálódás elsősorban abból a szempontból tekinthető károsnak, hogy *egyaránt fellelhető a különböző bonyolultságú és felelősségű munkát végzők keresetében, valamint az ugyanazon a munkaterületen különböző teljesítménnyel dolgozók keresete között.* A nivellálódás akadályozta a kereseti aránytalanságok lényeges csökkentését, sőt elősegítette újabb aránytalanságok keletkezését. Nemcsak a munkatermelékenység növekedése, de a társadalmilag hasznos mobilitás erősítése, valamint *a helyes társadalmi morál kialakítása is azt igényli,* hogy érezhető, tehát ösztönző hatású legyen a különböző teljesítményt nyújtó dolgozók, valamint a felelős munkát végző és a rutinmunkát teljesítők keresete közötti különbség.

Az új gazdasági mechanizmus kollektív érdekeltségi rendszere és az ennek alkalmazására vonatkozó központi irányelvek lehetőséget adnak arra, hogy a nyereségérdekeltségben dolgozó gazdasági szerveknél a munka társadalmi hasznosságát jobban kifejező, a mainál differenciáltabb keresetek alakuljanak ki. A munkaviszonyban állók számottevő része — mintegy egynegyede — a nyereségérdekeltségen kívül levő munkaterületen dolgozik (államigazgatás, költségvetési szervek stb.). E dolgozók kereseti színvonala — külön központi intézkedések, vagy megfelelő „automatizmus” nélkül — számottevően lemaradhat a vállalati dolgozók keresetétől. Ez a tendencia — néhány bérpolitikai intézkedés ellenére — az elmúlt években is megmutatkozott. Ennek az irányzatnak fennmaradása vagy fokozódása káros munkaerő-fluktuációra, társadalmi és gazdasági feszültségekre vezethet.

A kereseti arányok szükséges változtatása mikro- és makroszinten egyaránt intézkedéseket kíván. Külön kérdés, hogy az új gazdasági mechanizmus piaci viszonyai milyen jellegű és mértékű differenciálást fognak előidézni. Az eddigi kevés és kezdeti tapasztalatokból még nem vonhatunk le különösebb következtetéseket. További vizsgálatot igényel az is, hogy erőteljes piaci hatások esetén milyen módon és mértékben lehet elősegíteni a népgazdasági szempontból helyesnek tartott kereseti arányok kialakulását a nyereségérdekeltségben dolgozó vállalatoknál. Népgazdasági szinten a kereseti arányok változtatásánál figyelembe kell venni, hogy a helyesebb kereseti arányok kialakítása egyetlen nagyobb foglalkozási réteg esetében sem járhat a reálkereset csökkenésével. Megfelelő mértékű bérszínvonal-növekedés szükséges tehát ahhoz, hogy a keresetek a kívánatos mértékben differenciálódjanak ágazatok, rétegek és foglalkozási csoportok szerint. Az előzőekben rámutattunk már arra, hogy a lakossági összjövedelmek lassú emelkedése, a társadalmi juttatások összegének „automatikus” növekedése, valamint a foglalkoztatottság bővülése objektíve korlátozta a keresetek differenciálódásának lehetőségeit. Ez az ellentmondás a jövőben sem oldódik meg önmagától, sőt további éleződését csak megfelelő jövedelempolitikai stratégiával és taktikával lehet megakadályozni.

A TERMELŐSZÖVETKEZETI PARASZTSÁG JÖVEDELEM-SZINTJE ÉS JÖVEDELEMSZIVONAI

A mezőgazdaság szövetkezeti szektorában és magánszektorában végzett munkából származó személyi jövedelmek a szövetkezeti, illetve a magángazdaságok termelési eredményein alapulnak. E szférában *a személyi jövedelmeket a szövetkezeti, illetve a termelési eredmény határozza meg.*

Az elmúlt két évtizedben a mezőgazdasági dolgozók jövedelmi viszonyaiban történt a legjelentősebb változás. Az ötvenes évek elején, a gyors ütemű iparosítás időszakában, a gazdaság strukturális átalakulását az agrárrolló széthúzásával kívántuk előmozdítani. Ennek következtében a mezőgazdasági termelés és a paraszti jövedelem is stagnált, sőt átmenetileg csökkent. Az ötvenes évek végén újra megkezdődött szövetkezeti szervezés során, a megváltozott politikai és gazdaságpolitikai célok következtében a paraszti jövedelmek növelésére törekedtünk, célul tűzve ki, hogy a parasztság jövedelmi színvonala közeledjék a munkásság szintjéhez.

E gazdaságpolitikai cél összekapcsolódott a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdítására, a mezőgazdasági termelés növelésére irányuló törekvésekkel. Megvalósításuk érdekében sorozatosan emeltük a mezőgazdasági termékek termelői, illetve felvásárlói árát; egyes esetekben csökkentettük a mezőgazdasági termeléshez szükséges ipari termelési eszközök árát. Az előbbi célokat szolgálta a szövetkezetek támogatásának dotációs rendszere is, amely egyébként összefügg a mezőgazdasági termékek hazai és világpiaci árszintje közötti különbséggel is.

A mezőgazdasági munka sajátosságai miatt nehéz — és sok tekintetben téves következtetésekre vezetne — a mezőgazdaság és más ágazatok kereseti színvonalának összehasonlítása. A mezőgazdaságban, elsősorban a termelőszövetkezetekben a foglalkoztatottak, mint keresők, és a család, mint fogyasztói közösség, nem válik szét olyan világosan, mint a bérből élőknél. *A termelőszövetkezeti dolgozóknál a család — a segítő családtagok, illetve a háztáji gazdaság nagy szerepe miatt — nemcsak fogyasztói, hanem kereseti közösség is.* Ezért alakult ki a múltban az a gyakorlat, amely nem a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, hanem — a mezőgazdaságban munkaviszonyban foglalkoztatottakat kivéve — a paraszti népesség jövedelmi szintjét hasonlította össze más társadalmi-foglalkozási réteggel.

E tekintetben gyakran hibás módon a „*paraszság*” jövedelmeit a munkások és alkalmazottak *együttes átlagának* jövedelmével vetették egybe. Az „alkalmazottak” csoportja az egész népgazdaságban — tehát a mezőgazdaságban is — foglalkoztatott „szellemi” dolgozókat foglalja magában, akiknek átlagos keresete minden népgazdasági ágban magasabb, mint az adott ágazat fizikai dolgozóié. A magasabb képzettségű és bonyolultabb munkát végző alkalmazottak tekintetében nem a kiegyenlítődés, hanem az eddiginél nagyobb, a végzett munka színvonala, felelőssége és eredményei által indokolt differenciálódás a cél.

Közgazdaságilag elfogadható volt — legalábbis korábban — a bérből élő fizikai dolgozók és a „*paraszság*” címszóval jelölt termelőszövetkezeti családok jövedelmi helyzetének összehasonlítása. Az elmúlt évek sorozatos intézkedéseinek eredményeként *a termelőszövetkezeti családok és a bérből élő fizikai dolgozók egy főre jutó jövedelmének színvonala kiegyenlítődött és e jövedelmek szóródása is közel azonossá vált.*

A társadalmi átrétegződésből következően gyorsan csökken az ún. „tisztá parasztcsaládok” száma, és jellemzővé válik a családok keresőinek „vegyes” összetétele. Ily módon a családi jövedelmek egyre

kevésbé hasonlíthatók össze és elemezhetők a családfő foglalkozása által meghatározott két réteg, a munkások és a „parasztok” átlagos jövedelme alapján. *A családi jövedelmeket nem a családfő foglalkozása determinálja, hanem a család, mint fogyasztói közösség struktúrája*, a keresők és eltartottak száma és aránya, valamint a kereső családtagok foglalkozása és munkaköre által meghatározott munkabér és jövedelem. Erre utal az a körülmény is, hogy 1967-ben a munkás- és alkalmazotti családok munkából származó jövedelmének több mint egytizede mezőgazdasági termelésből, míg a „parasztcsaládok” munkán alapuló jövedelmének közel egyhatede származott munkaviszonyból. Az ún. „parasztcsaládok” jövedelmében egyre nagyobb szerepet játszik a munkásként vagy alkalmazottként dolgozó családtagok keresete (lásd 10. sz. táblázatot).

10. sz. táblázat

A parasztság jövedelmének források szerinti összetétele 1960 és 1967 között

A jövedelem forrása	1960	1962	1966	1967
Végzett munkából	84,4	82,5	82,0	81,8
<i>Ebből:</i>				
Mező gazdasági tevékenységből	63,5	64,4	64,5	63,8
Munkaviszonyból	14,7	13,2	13,5	14,0
Társadalmi juttatásból	15,6	17,5	18,0	18,2
<i>Összes jövedelem:</i>	100,0	100,0	100,0	100,0

A termelőszövetkezeti családok jövedelmi szintjének és a jövedelem eloszlásának problémái elsősorban a mezőgazdaság sajátos termelési feltételeivel és termelési viszonyaival függnek össze. A szövetkezetek jövedelmét nagymértékben befolyásolja a föld minősége és fekvése. Az átlagosnál gyengébb minőségű földön gazdálkodó termelőszövetkezetekben a közös gazdaságból származó családi jövedelem csak a fele az átlagosnál jobb földeken elért jövedelemnek. A város környéki gazdaságok, az ipari településekhez vagy az üdülőövezetekhez közel levő közös gazdaságok jövedelmét nemcsak a jobb értékesítési lehetőség emeli, hanem a mellékprofilok kifejlődése is. *A kedvezőtlen adottságról*

termelőszövetkezetek jövedelmének 40–45%-a állami támogatásból származik. A jelenlegi helyzetben ugyanis szükség van még az e szövetkezetekben termelt termékekre is, ugyanakkor — legalábbis egyelőre — más ágazatokban nincs szükség az itt foglalkoztatott munkaerőre. A különböző színvonalon gazdálkodó szövetkezetek jövedelmi viszonyait jellemzi, hogy 1967-ben a gyenge termelőszövetkezetekben dolgozó tagok 67%-ának 10 000 forintnál kevesebb volt a közös gazdaságból származó évi jövedelme (38%-ának 5000 forintnál kevesebb). A közepes szövetkezetekben ez az arány csak 46%, a jó szövetkezetekben pedig 27%. Ezt a differenciáltságot csökkenti a háztáji gazdaságból származó jövedelem, amely átlagosan a mezőgazdasági eredetű jövedelmeknek közel a felét adja.

A mezőgazdaság jövedelmi viszonyainak legfőbb problémája összefügg a *jövedelmek garantáltságával és rendszerességével, valamint a munkaerő-szükséglet szezonális ingadozásaival és a munka- és életkörülmények viszonylagos nehézségeivel.* A mezőgazdaságban, elsősorban a növénytermelésben a munkaerő-szükséglet szezonális eltérései rendkívül nagyok. Mértékét jellemzi, hogy 1967-ben a közös gazdaságokban kb. 1,2 millió olyan ember dolgozott, akiknek sehol nem volt munkaviszonyuk. A közös gazdaságban azonban ezek felének sem volt 120 napnál hosszabb időre munkaalkalma, és 340 000-nél több volt azoknak a száma (ebből 130 000 tsz-tag), akik egész évben még 40 napot sem teljesítettek a közösben.

A szövetkezeti családok teljes munkakapacitását nem köti le a háztáji gazdaság sem. Ennek munkaerőigénye ugyan eléggé állandó, de egy-egy családban csak töredék munkaerőt igényel. Emellett a háztáji gazdaságból származó jövedelem a természeti feltételek által meghatározott periodicitás függvénye. A paraszti jövedelmet is érinti, de azon messze túlmenő probléma, hogy a háztáji gazdaságok termelése nem nő, sőt kissé csökken.

A mezőgazdasági jövedelemviszonyok mai ellentmondásai tehát bonyolult kapcsolatot mutatnak a *természeti-gazdasági feltételekből adódó különbségekkel, a természeti feltételekből következő, szélsőségesen hullámzó munkaerő-szükséglettel és a szövetkezeti tulajdonviszonyokkal.* Ezek hatásának csökkentése egyik feltétele a szövetkezeti termelés megszilárdításának és fellendítésének, a „paraszti” népesség jövedelmi szintje tartós emelésének.

E kérdések vizsgálata mellett továbbra is nagy figyelmet kell fordítani a homogén rétegek, foglalkozási csoportok jövedelmi viszonyainak összehasonlítására, valamint a *falu és város életkörülményeinek*

A társadalmi juttatások növekedése és szerkezete
(százalékban)

Forrás	1960	1965	1967
I. Személyes rendelkezésű társadalmi juttatás			
Nyugdíj	17,9	21,1	22,5
Ösztöndíj	0,7	0,9	0,8
Táppénz	6,5	6,3	6,3
Családi pótlék	5,6	4,4	6,6
Segély	1,8	1,9	2,2
Összesen:	32,5	34,6	38,4
II. Meghatározott rendeltetésű társadalmi juttatás			
Egészségügyi és szociális ellátás	16,4	15,9	15,3
Oktatás	19,1	18,5	18,5
Kultúra, sport, üdülés	4,7	3,8	3,1
Kommunális szolgáltatások	2,8	3,9	3,3
Állami lakások lakbére és teljes költsége közötti különbség	9,0	7,5	6,2
Egyéb (munka- és egyenruha, étkezési hozzájárulás, gyógyszerkedvezmény stb.)	15,5	15,8	15,2
Összesen:	67,5	65,4	61,6
Társadalmi juttatások együtt:	100,0	100,0	100,0

mélyreható elemzésére. Ez utóbbi jelentősége annál nagyobb, mivel a munkásoknak mintegy fele községekben él, tehát *a falusi életkörülmények javítása egyaránt szolgálja a parasztok és a munkások érdekeit.*

A TÁRSADALMI JUTTATÁSOK SZÍNVONALA ÉS SZERKEZETE

A társadalmi juttatások rendszere mélyen átszővi egész társadalmi-gazdasági életünket. E juttatások közvetlenül érintik a családok és egyének életét, és a társadalom tudatában *szorosan összefüggnek* társadalmunk szocialista jellegével. Előzőleg már rámutattunk arra, hogy az elmúlt 15–20 évben a társadalmi juttatásokból származó jövedelem gyorsan nőtt, és aránya — az összes lakossági jövedelmeken belül — számottevően emelkedett (lásd 11. sz. táblázatot).

A természetbeni társadalmi juttatások döntő többsége az egészségügyi ellátás, az oktatás és a népművelés költségeiből adódik. Ezeknek sajátos problémáit a következő fejezetekben külön és részletesen tárgyaljuk. A jövedelempolitikával kapcsolatos néhány főbb megállapításra azonban már előljáróban ki kell térnünk. A vizsgálatok szerint *az egészségügyi ellátás és az oktatás ingyenességének elve* — társadalmi rendszerünk követelményeit figyelembe véve — *lényegében helyesnek ítéltető.* Számolni kell azzal, hogy ezek költségei tovább emelkednek, az általános fejlődéssel való lépéstartás, valamint az ellátási színvonal földrajzi és társadalmi rétegek szerinti különbségeinek csökkenése következtében. Az egészségügyi ellátás és a közoktatás ingyenessége melletti állásfoglalás nem jelenti azt, hogy a természetbeni juttatások mai rendszerét változatlanul fenn kell tartani a jövőben. Az alapvetően ingyenes ellátási rendszer keretén kívül a különleges igényeket megfelelő anyagi térítés ellenében lehetne kielégíteni.

A készpénzjuttatások kisebb részét fordítjuk az anya és gyermekvédelemre, valamint a munkaviszonnyal összefüggő juttatásokra (táppénz és segélyek); a juttatások közel kétharmada nyugdíjkifizetés. Az elmúlt másfél évtizedben a készpénzjuttatások több mint kétszer gyorsabban nőttek a természetbeni juttatások értékénél, bár az ellátás vagy támogatás színvonala több területen, főként a gyermekes családoknál még mindig alacsony (lásd 12. sz. táblázatot).

A készpénzjuttatások dinamikus fejlődése a hazai tapasztalatok és a nemzetközi összehasonlítás szerint is helyes irányzat, megfelel a társadalmi követelményeknek. Mai juttatási rendszerünk továbbra is gyorsan növeli a készpénz-kifizetések összegét, és ezzel tovább emelkedik arányuk a társadalmi juttatásokon belül.

A társadalmi juttatások növekedése
(1959. évi áron, index: 1950 = 100)

Megnevezés	1955	1960	1965	1970*
<i>Anya- és gyermekellátás</i>				
Készpénzben	162	262	320	671
Természetben	196	284	376	496
<i>Nyugdíjkorhatárt betöltöttek és csökkent munkaképességűek juttatása</i>				
Készpénzben	139	296	500	856
Természetben	129	296	396	532
<i>Egyéb juttatások</i>				
Készpénzben	193	306	400	498
Természetben	147	211	250*	294
<i>Társadalmi juttatások együtt</i>				
Készpénzben	156	290	438	710
Természetben	152	221	268	324
<i>Mindösszesen:</i>	154	250	339	486

* Terv.

A NYUGDÍJELLÁTÁS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI PROBLÉMÁI

A pénzbeli társadalmi juttatások legjelentősebb tételei a nyugdíj, a családi pótlék és a gyermekgondozási segély. Az utóbbiakra a népesedéssel foglalkozó fejezetben részletesen visszatérünk. A nyugdíjjal összefüggő fontosabb jövedelmi problémákat viszont itt tárgyaljuk.

Az idősebb korúakról a társadalmi-anyagi gondoskodás elsősorban a nyugdíj- és járadékellátás útján történik. *Jelenleg az ország népességének 13%-a nyugdíjas és járadékos* (lásd 13. sz. táblázatot). Arányuk az elkövetkező években is számottevően emelkedik.

**A nyugdíjasok és járadékosok számának alakulása
1950 és 1960 között**

Megnevezés	1950	1955	1960	1965	1969
	1000 fő				
Saját jogú nyugdíjas	186	247	323	488	588
Származékos nyugdíjas (özvegy, árva)	121	137	158	165	177
Mezőgazdasági szövetkezeti nyugdíjas és járadékos	—	—	151	332	363
Egyéb (hadigondozás, baleseti stb.) járadékos	195	190	177	171	191
<i>Összesen:</i>	502	574	809	1156	1319

Nyugdíjrendszerünkben — egyes csoportoktól eltekintve — az 55. évet elért nők, illetve a 60. évet betöltött férfiak számára biztosítunk nyugdíjat. A korhatár a gazdaságilag fejlett országok jelentős részében legalább öt évvel magasabb. A viszonylag alacsony korhatár, és az újonnan nyugdíjba lépők számára biztosított megfelelő nyugdíjellátás következményeként *Magyarországon gyorsan csökken az idősebb korú népesség gazdasági aktivitása.* Ennek társadalmi és gazdasági problémáira a foglalkoztatáspolitikával kapcsolatos fejezetben térünk ki.

Nyugdíjrendszerünket az 1952-ben megalkotott „egységes” nyugdíjellátás kialakítása óta több ízben változtattuk, fejlesztettük. A *jelenlegi rendszer a teljes nyugdíjra jogosító szolgálati idő esetén megfelelő ellátást biztosít az idősebb korúak számára.* Az 1967-ben megállapított teljes öregségi nyugdíjak átlaga megközelítette a havi 1400 forintot. A nyugdíjba menők jelentékeny hányada — ez idő szerint több mint fele — azonban nem rendelkezik az előírt hosszúságú szolgálati idővel. Az így megállapításra kerülő *résznyugdíjak összege alacsony: 1967 átlagában 700 forint alatt volt.*

A nyugdíjkifizetés — a tsz-tagok járadékát is beszámítva — *a pénzügyi társadalmi juttatások legdinamikusabb eleme:* összege 1950 és 1968 között mintegy hétszeresére nőtt. A teljes kifizetés 1968-ban több mint 10 milliárd forint volt. A kifizetés évente közel egy milliárd forinttal emelkedik, mivel egyre több a korábbinál magasabb keresettel és hosszabb szolgálati idővel nyugdíjba lépők száma. Nemesak a nyugdíja-

zottak száma nő tehát gyorsan (ez idő szerint évente kb. 50 000 fővel), hanem az újonnan megállapított nyugdíjak átlagos összege is. Mindezek következtében *gyorsan nő a nemzeti jövedelemből, illetve a fogyasztási alapról nyugdíjra fordítandó rész aránya*. Ez jelenleg a lakossági fogyasztási alaprak kb. 7%-át, a társadalmi juttatásokból származó jövedelemnek pedig mintegy egyötödét veszi igénybe.

Nyugdíjellátásunk mai ellentmondásainak elsősorban az az oka, hogy alacsony a résznyugdíjak és származékos nyugdíjak, a baleseti járadék és hadirokkant ellátás, végül a tsz-tagok nyugdíja és járadéka, ami jelentős szociális problémákat okoz (lásd 14. sz. táblázatot). E rétegbe tartozik ma a nyugdíjasok közel háromnegyede.

14. sz. táblázat

**A nyugdíjasok megoszlása a nyugdíj nagysága szerint
1966-ban**

A nyugdíj havi összege	A nyugdíjasok száma (1000 fő)	%
500 forinton alul	570	47,1
<i>Ebből:</i>		
Termelőszövetkezeti járadékos	300	24,8
500 – 799 forint között	360	29,8
800 – 1000 forint között	130	10,7
1000 forinton felül	150	12,4
<i>Összesen:</i>	1210	100,0

Növekvő gond, hogy *a fogyasztói árak változásával a nyugdíjak nem tartanak lépést*. A fogyasztói árak 1955 és 1967 között mindössze 6%-kal emelkedtek, ezen belül azonban a nyugdíjasok fogyasztásában domináló élelmезési cikkek ára 11%-kal. Ezért azokban az esetekben, amikor a régi nyugdíjak összege nem változott, a fogyasztási árak emelkedése jelentősen sújtotta a nyugdíjasokat. *A nyugdíjak reálértékének biztosítása* a jövőben különösen nagy figyelmet kíván, mivel a fogyasztói árak eddiginél nagyobb változására lehet számítani.

A reálkeresetek gyorsabb emelkedése esetén a nyugdíjasokat nemcsak a nyugdíjak reálértékének — az árváltozásokból adódó — csök-

kenése sújtfja. Életkörülményeikre az is kedvezőtlenül hat, ha egyre nagyobb a különbség a nyugdíj alapjául szolgáló régi keresetek és az új bérszínvonal között. (A tervezési időszakban kell visszatérni annak vizsgálatára, hogy a nyugdíjak relatív értékének fenntartása mikor és milyen feltételek mellett biztosítható.)

A mai nyugdíjellátás számos más ellentmondást is okoz. Megoldásra vár a különböző rendeletek szerint járó nyugdíjak között más tekintetben is fennálló indokolatlan különbség csökkentése, a nyugdíjasok keresetkorlátozásának módszere, a szolgálati idő és a nyugdíjmegállapítás alapjául szolgáló keresetek meghatározása, és nem utolsósorban a nyugdíjak minimális szintjének problémája (özvegyi nyugdíjaknál, „régii” nyugdíjaknál stb.).

A nyugdíjellátás rendezése során figyelembe kell venni, hogy a nyugdíj tulajdonképpen *nem juttatás, hanem a nyugdíjjárulékkal mint öregsegi biztosítással szerzett jog*. Erre mutat az is, hogy 1968-ban a vállalatok és a dolgozók által fizetett nyugdíjjárulék a munkaviszony alapján kifizetésre kerülő nyugdíjnak közel 90%-át fedezte, a tsz-tagok nyugdíjának és járadékának pedig több mint 80%-át.

AZ ALACSONY JÖVEDELMŰ RÉTEGEK HELYZETE

A jövedelemelosztás fontos aspektusa *a legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelműek* problémája. Rendszerünk megszüntette azokat a kirívó jövedelemkülönbségeket, amelyek hazánkat a felszabadulás előtt jellemezték. Nemcsak a vagyonosok osztályát számoltuk fel, hanem megszüntettük a régi értelemben vett tömegnyomort is. Ám a jövedelem szempontból is strukturált társadalomban elkerülhetetlen, hogy ne legyenek az átlagosnál lényegesen alacsonyabb és magasabb jövedelműek. Ebben az értelemben mindaddig lesznek „szegények” és „gazdagok”, amíg lényeges jövedelemkülönbség lesz. A lakosságnak egyáltalán nem elhanyagolható hányada élt és él igen alacsony jövedelmi színvonalon. A legalacsonyabb jövedelmek kialakulása alapvetően a családok egy részének demográfiai helyzetéből ered.

A háztartás-statisztika jelenleg azokat sorolja a legalacsonyabb jövedelműek kategóriájába, akiknek egy főre jutó havi jövedelme 600 forintnál kisebb. Jelenleg a lakosságnak mintegy 15%-a él ilyen alacsony jövedelmi szinten. Ezeknek a fele munkás, több mint egynegyede tsz-tag, kb. 17%-a nyugdíjas, 5%-a pedig szellemi dolgozó. Az e rétegben élő gyermekek számára sok esetben nem biztosított még a kielégítő táplálkozás és a megfelelő továbbtanulás sem.

Az alacsony jövedelmű munkás- és alkalmazotti háztartások főbb jellemzői a *nagy családnagyság* (átlagosan öttagú), az *eltartottak magas aránya*, ezen belül a nagy gyermeklétszám. E háztartásokban a keresők munkabérből származó keresete valamivel kisebb az átlagosnál (kb. négyötöde), ez azonban az előbbi tényezőkhöz viszonyítva nem játszik döntő szerepet. Az alacsony jövedelmű paraszti háztartásokban a család létszáma és az eltartott gyermekek aránya jóval kisebb, mint a munkás-alkalmazott háztartásokban. E családokban a jövedelem alacsony szintjét főként a *gazdálkodás kedvezőtlen adottságai, illetve alacsony színvonala* határozza meg.

E réteg életkörülményeinek javításához nem elegendők az általános jövedelempolitikai intézkedések, például a legalacsonyabb fizetések emelése. Az elmúlt időszakban több ízben emeltük az alacsony béreket, de ez nem sokat segített a szóban forgó rétegen, viszont a keresetek további nivellálását eredményezte.

A nyugdíjak és járulékok, a családi pótlék és a kereseti színvonal általános emelkedése következtében az elmúlt 5–6 évben mintegy a felére csökkent az alacsony jövedelmi rétegbe tartozó népesség száma. A probléma megoldásához az általános jövedelempolitikai intézkedéseken túl, megfelelő anyagi bázisra támaszkodó szociális ellátás is szükséges, amely *biztosítja a különlegesen nehéz körülmények között élő családok megfelelő gondozását és rendszeres támogatását.*

Az alacsony jövedelmű rétegek problémájához képest alárendelt jelentőségű fejlődésünkben és a mai fejlettségi szinten a *legmagasabb jövedelemmel rendelkezők* viszonylag igen szűk rétege. Az anyagi ösztönzés erőteljesebb alkalmazása esetén azonban számítani kell arra, hogy szélesedik a magas jövedelemmel rendelkezők köre. Ez társadalmilag is hasznos abban az esetben, ha a magas jövedelem forrása a szocialista, elsősorban az állami szektorban, az egész társadalom javára végzett, különösen gyümölcsöző munka. Éppen ezért kell figyelni arra, hogy ma még e „gazdagok” többsége gazdaságunk fogyatékoságait kihasználva a magánszektorban spekuláció, illetve más, törvénytelen módon (pl. teleküzérkedés) vagy véletlen folytán (pl. lottó-totó) szerzi különlegesen magas jövedelmét.

A FOGYASZTÁS SZÍNVONALÁNAK ÉS SZERKEZETÉNEK ALAKULÁSA

A FOGYASZTÁS NÖVEKEDÉSE ÉS SZERKEZETI VÁLTOZÁSAINAK FŐ TENDENCIÁI

Az életszínvonal emelésének, a népesség életkörülményei és életmódja javításának anyagi alapja a termékek és szolgáltatások fogyasztása. *A lakosság rendelkezésére álló termékek és szolgáltatások volumene és minősége, választékuk bősége és a lakosság igényeivel való összhangja az életszínvonal anyagi meghatározója.*

A nemzeti jövedelem termelésének 70%-a, a végső felhasználásra szolgáló ipari termelésnek közel 50%-a, a mezőgazdasági termelés 70%-a a lakosság fogyasztását szolgálja. A lakosság által megvásárolt fogyasztási cikkek egynegyede import eredetű anyag, illetve készáru. A lakosság pénzbeli jövedelmének 90%-ából vásárol fogyasztási cikkeket és szolgáltatásokat. Ez a néhány adat is mutatja a fogyasztási cikkek és szolgáltatások belföldi piacának, a kereslet és kínálat kiegyensúlyozott fejlődésének gazdasági, társadalmi és politikai jelentőségét. *A lakosság jövedelmének növekedése csak akkor emeli hatékonyan az életszínvonalat és javítja a társadalmi közérzetet, ha a lakosság azt igényeinek megfelelően használhatja fel.* A társadalmi-gazdasági haladás eredményességét az emberek jórészt azon mérik le, hogyan tudják kielégíteni szükségleteiket.

A fogyasztás ugyanakkor — amint erről már szó volt — a termelésnek, a gazdasági növekedésnek is feltétele és visszahatásában annak akcelerátora is.

Az elmúlt két évtized során *a lakosság fogyasztása* jelentékenyen, egy főre számítva *a háború előttinek mintegy kétszeresére emelkedett.* A jövedelem és a fogyasztás növekedésével kapcsolatban már vázoltuk a fejlődés ingadozásait, ennek okait és következményeit. Ennek során utaltunk arra is, hogy *a fogyasztás a nemzeti jövedelem stagnálása vagy csökkenése esetén kevésbé rugalmasan változik, mint ha a nemzeti jövedelem emelkedik.* Ez összefügg azzal, hogy a lakosság fogyasztását, il-

letve annak növekedését olyan stabil tényezők szabályozzák, amelyek miatt a fogyasztás túl alacsony növekedési üteme vagy a növekedés visszafogása csak súlyos társadalmi és gazdasági ellentétek kialakulása árán érhető el. Az elmúlt korszak tapasztalata is igazolta, hogy a fogyasztás e tendenciájával nem számoló gazdaságpolitika súlyos feszültségeket teremt, amelyeknek megoldása más vonatkozásban újabb ellentmondásokat, a gazdasági fejlődés ciklikusságának folytatódását eredményezte. A legutóbbi években nemcsak egyenletesebben nőtt a fogyasztás, hanem ebben az időszakban került előtérbe a minőségi igények kielégítése is.

A fogyasztás korszerű szerkezete a társadalmi haladás igénye és egyúttal a gazdasági növekedés fontos feltétele is. A fogyasztás a tár-

15. sz. táblázat

A lakosság fogyasztásának szerkezete 1967-ben
(folyó árakon)

Megnevezés	A lakosság fogyasztásának százalékos megoszlása				Vásárolt az összes fogyasztás százalékában
	Összesen	Vásárolt	Összes		
			fogyasztási cikkek	szolgáltatás	
Élelmiszerek	36,1	32,4	46,9	—	61,5
Élvezeti cikkek	13,2	15,9	17,1	—	82,8
Ruházkodás	12,2	15,8	15,1	2,8	88,7
Lakás	4,4	1,4	0,1	18,8	21,0
Fűtés, ¹ világítás, víz, gáz	3,2	4,3	2,7	4,9	91,6
Háztartás és lakásfelszerelés	7,4	10,6	8,6	3,2	98,8
Egészségügy, testápolás	5,8	2,4	2,7	16,1	27,9
Közlekedés, hírközlés	5,6	8,1	2,4	16,3	100,0
Oktatás, kultúra, sport, üdülés	9,5	7,1	3,7	29,1	50,8
Egyéb	2,6	2,0	0,7	8,8	53,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	68,5

sadalmi-gazdasági és technikai haladás következtében *állandóan változik*. E változásokkal a gazdasági vezetésnek számolnia kell a gazdaságpolitika kidolgozásánál és érvényre jutását elő kell segítenie. Ez a feltétele annak is, hogy a termelt javak értékesítése gyorsan és akadály nélkül menjen végbe. *A kereslet megköveteli és egyben lehetővé teszi a gyors gazdasági növekedést.*

A lakosság összes fogyasztásának szerkezetéről a 15. sz. táblázat adatai adnak áttekintést.

A javak *megszerzését* az jellemzi, hogy a lakosság fogyasztási szükségletének kb. 70%-át elégíti ki kereskedelmi vásárlások útján; saját termeléséből 14–16%-ot fedez; hasonló nagyságrendet jelent az ingyenes intézményi fogyasztás. Ezek az arányok számottevő változás eredményeként alakultak ki (lásd 16. sz. táblázatot).

16. sz. táblázat

A fogyasztás források szerinti szerkezetének változása

Forrás	Megoszlás		
	1959	1966	1967
Vásárolt fogyasztás	63,6	67,8	68,5
Saját termelés	22,1	16,1	15,5
Ingyenes juttatás	14,3	16,1	16,0
<i>Összesen:</i>	100,0	100,0	100,0

A legjelentősebb változás a saját termelésből történő fogyasztás arányának csökkenése, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében különösen a hatvanas évek elején volt gyors és jelentős. E folyamat 1964-től lényegesen lelassult. A saját termelésből származó fogyasztás csökkenése összefügg a nagyüzemi mezőgazdaság kialakulásával, az árutermelés fokozódásával, az urbanizációval. Mégsem állítható, hogy ez a változás csupán előnyökkel jár. Mezőgazdaságunk fejlettségének mai fokán és a jelenlegi társadalmi-gazdasági szerkezetben *még sok lehetőség van a háztáji — vagy a „kétlaki” — kisárutermelés és a szabadpiaci forgalom fenntartására, sőt fejlesztésére és az ön-fogyasztás csökkenésének mérséklésére.* Ez tehermentesítené az amúgy

sem kielégítően fejlett áruszállítást, a raktározó és forgalmazó kereskedelmi hálózatot, valamint a központi árualapokat.

A fogyasztási termékek és szolgáltatási *főcsoportok* szerinti struktúrájának változásait alapvetően a jövedelmek alakulása és — hosszabb távon — a technikai fejlődés szabja meg. Az elmúlt két évtized fejlődése azt mutatja, hogy *fogyasztásunk szerkezete lényegesen közeledett a fejlettebb országok struktúrájához.* Az összfogyasztáson belül csökkent az élelmiszer-fogyasztás részaránya, nőtt az ipari termékeké — főként a tartós fogyasztási cikkeké — és a szolgáltatásoké. Az összes fogyasztás minden 1%-os emelkedésére 1950 és 1966 között az élelmiszer-fogyasztás 0,6%-os, az élvezeti cikkek 1,2%-os, a ruházódási cikkek 1%-os, az iparcikkek 1,6%-os — ezen belül a tartós fogyasztási cikkek (autó nélkül) 2,8%-os növekedése jutott.

Az egyes főcsoportokon belül is alapvetően a nemzetközileg megfigyelhető trendekhez hasonló változások érvényesültek. Az élelmiszer-fogyasztáson belül nőtt az állati fehérjék és csökkent a szénhidrátok és a zsiradékok fogyasztásának részaránya; az iparilag feldolgozott élelmiszerek fogyasztása általában gyorsabban nőtt, mint a feldolgozatlanoké. A ruházati cikkek fogyasztásán belül emelkedett a műszalas alapanyagú áruk részaránya a természetes alapanyagúakhoz képest. Az iparcikkek, illetve a tartós fogyasztási cikkek körén belül különösen a híradástechnikai cikkek, a háztartási gépek és készülékek, valamint a közlekedési eszközök fogyasztása nőtt gyorsan. Az elmúlt 8—10 évben már számos olyan cikk szerepelt a fogyasztásban, amelyeket az ötvenes évek közepéig a lakosság még egyáltalán nem vásárolt (pl. televízió, személyautó). Általában növekedett a fogyasztási beruházások jelentősége és ennek megfelelően a szolgáltatások között az e cikkek javításával-karbantartásával szembeni igény. A hagyományos cikkek csoportjain belül az igények eltolódtak a jobb minőségű termékek irányába. *A változások általában helyeselhetők, de mértékük nem volt kielégítő.*

A fogyasztás szerkezetének alakításában a tervező állam szerepe kettős. Az államnak olyan gazdaságpolitikát kell folytatnia, amely biztosítja a szükségletek kielégítését általában, a kínálat és a kereslet strukturális egyensúlyát különösen.

Ismert tény, hogy az ellátás az ötvenes évek közepéig, de azt követően sem alkalmazkodott megfelelően az igényekhez; az áruhiány — az egyes árucsoportok egészét tekintve, és az árucsoportokon belül választékonként is — végigkísérte eddigi fejlődésünket.

A szocialista államnak rendelkeznie kell a fogyasztás egészét átfogó,

bár nem minden részletére kiterjedő konzisztens célrendszerrel. Az államnak *meg kell határoznia a fogyasztás szerkezetére vonatkozó társadalmi preferenciarendszert*; hogy mely javak, jószágcsoportok fogyasztásának növekedését kívánja serkenteni és melyek fejlődését visszafogni, akadályozni. A preferenciáknak és a diszpreferenciáknak ezt a rendszerét a gazdasági vezetésnek egybe kell vetnie azokkal a változásokkal, amelyek a jövedelmek alakulásának és más tényezőknek hatására automatikusan végbemennek a fogyasztás struktúrájában. Amennyiben ezek az automatikus változások lényegében egybeesnek a társadalmi célokkal, a gazdaságpolitikának az a feladata, hogy előmozdítsa, esetleg gyorsítsa e tendenciák érvényesülését. Ha azonban az automatikus tendenciák keresztezik a társadalmi célokat, akkor a gazdasági vezetésnek az a feladata, hogy ez utóbbiak érvényesülését biztosítsa, de legalább lassítsa, gátolja a nemkívánatos változásokat.

Az állami fogyasztási preferenciák megvalósításának *számos eszköze* van. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű az árpolitika, kiváltképpen az összfogyasztás szerkezetére vonatkozó jóléti preferenciák esetében. A fogyasztási célokat oly módon kell megközelíteni, hogy az ellátás és az igények általában, a kínálat és a kereslet pedig különösen megfelelően egymásnak. A fogyasztási preferenciákat mindenekelőtt a termelés és a külkereskedelem oldaláról kell alátámasztani, de megfelelően befolyásolni kell az igényeket is, különösen a fizetőképes keresletet.

A fogyasztási szerkezetre vonatkozó társadalmi célok *több irányiak*. Az összfogyasztás szerkezetét először is abból az indítékból kell befolyásolni, hogy *növekedjék a lakosság jóléte, mind egészségesebb körülmények között éljen és emelkedjék kulturális színvonala*. (E fejezetben főként ennek kérdéseivel foglalkozunk.) Másodszor, a fogyasztási preferenciáknak összhangban kell lenniük a jövedelempolitikával, ami főként *egyes társadalmi rétegek és csoportok* fogyasztásának preferálását, másokénak visszafogását követelheti meg. Harmadszor, a fogyasztásban érvényesíteni kell az *ún. gazdasági preferenciákat is*; vagyis a gazdaság fejlesztése követelményeiből adódóan egyes ágazatok termékeinek fogyasztását támogatni kell, míg másokét fékezni. (A jövedelmi preferenciákra és a gazdasági preferenciákra a fogyasztói árpolitikával kapcsolatban később térünk ki.)

Az elmúlt két évtizedben az összfogyasztás szerkezetére vonatkozóan számos preferencia érvényesült. Ezek azonban nem adhattak átfogó és konzisztens fogyasztási célrendszert. Egyes vonatkozásokban tűztünk ki célokat az összfogyasztás szerkezetének változtatására, és részben meg is valósítottuk őket. Más vonatkozásokban ilyen célokat nem tűz-

tünk ki. Sőt intézkedéseink nemegyszer akadályozták a társadalom szempontjából kívánatos változásokat. (A fogyasztási preferenciák ütközhetnek a jövedelmi preferenciákkal és a gazdasági preferenciákkal.) A lakosság egészséges és kulturált életkörülményeinek kialakulását alapjában véve az *ingyenes egészségügyi ellátás* (ide sorolva a csekély térítésű gyógyszerellátást is) és az ingyenes oktatás szolgálta. E juttatások ingyenessé avagy majdnem ingyenessé tétele jelentősen megváltoztatta az elmúlt 20 évben a lakosság igényeit, előtérbe helyezte egészségének védelmét, megnövelte az oktatással szembeni igényeit — a jövedelemhelyezettől nagyrészt függetlenül, és kisebb-nagyobb mértékben semlegesítve más gazdasági-társadalmi tényezők hatását. Az oktatás az időszak elejétől ingyenes az egész lakosság számára, az egészségügyi ellátás pedig a társadalombiztosítási rendszer kiterjesztése, a mezőgazdaság átszervezése során, az időszak folyamán vált azzá. Az egészségügyi ellátás és az *oktatás ingyenessége akkor is rendszerünk egyik lényeges vívmánya*, ha a vásárlóképeség által nem korlátozott igényeket nem tudtuk és a következő időszakban sem tudjuk maradéktalanul kielégíteni.

Az egészségügyi és a kulturális preferenciák érvényesítésében az ingyenes juttatások mellett alárendelt szerepe volt az ár- és adópolitikának. Az időszak nagyobb részében alacsony volt és lényegében még ma is az a kulturális szolgáltatások (színház, mozi, múzeum stb.) díjtétele, viszonylag olcsók a könyvek, bár az utóbbi években e preferenciák jelentős korlátozása figyelhető meg; egyes kulturális szolgáltatások díjtétele nőtt, és számottevően emelkedett a könyvek ára. Nincs érdemleges ár- és adókedvezmény a tanszerek és a gyógyászati eszközök árában.

Sajátos szerepet kell játszania az állami preferenciarendszernek a lakosság étel-miszer-fogyasztásának alakulásában. A népesség egészségi állapotát nagymértékben befolyásolja, hogy az étel-miszer-fogyasztás szerkezete — beleértve az élvezeti cikkeket — milyen mértékben közeledik az élettanilag optimális struktúrához. Az eddigi szerkezeti változások — ezt a következő fejezetben részletesen ismertetjük — alapjában véve kedvező irányúak voltak. E változások elsősorban automatikus tendenciák eredményei, mivel nem volt erre vonatkozóan preferenciarendszerünk. Sőt, a fogyasztói árrendszer változásai inkább akadályozták és csak egyes esetekben szolgálták a kedvező irányzatokat. Ebből a szempontból külön megemlíthetjük, hogy bár a szeszes italok viszonylag magas ára némileg fékezi ezeknek az egészségre ártalmas cikkeknek a fogyasztását, a dohányárak ára a mai jövede-

lemszint mellett még ilyen hatást sem gyakorol. Ugyanakkor a szesz ital és a dohány fogyasztásából származó jelentős költségvetési bevétel érdekeltté teszi az államot a forgalom növelésében. A sajtóban, a rádióban stb. megjelenő kritikák rendszerint a kereskedelmet és a vendéglátást veszik célba, mert — érdekeltségüknek megfelelően — szorgalmazzák e cikkek forgalmának emelkedését, holott elsősorban az állami költségvetés egyensúlyát borítaná ma fel, ha hatékonyabbnak bizonyulna az antialkoholista propaganda és a dohányzás ártalmasságát hirdető felvilágosítás.

Mindezek a jelenségek arra hívják fel a figyelmet, hogy a következő időszakban az eddiginél körültekintőbb, átfogó és konzisztens preferenciarendszert dolgozzunk ki, amely hatékonyan segíti elő a népesség fejlődése szempontjából kedvező szerkezeti változásokat, és fékezi vagy akadályozza a nemkívánatos fejlődési irányzatokat.

A következő fejezetek a lakosság vásárlásaiból és saját termeléséből származó fogyasztásának kérdéseivel foglalkoznak áruфőcsoportok szerint. Ezekre fordítja a lakosság pénzbeli és természetbeni jövedelmének közel 80%-át (a fennmaradó rész az ingyenes intézményi fogyasztás). A lakosság fogyasztásának kielégítése túlnyomó részben a kereskedelmi és szolgáltató vállalatok útján történik. A fogyasztási cikkek mintegy 85%-át kiskereskedelmi vállalatoknál, a szolgáltatások több mint 80%-át szolgáltató vállalatoknál vásárolják.

AZ ÉLELMISZER-FOGYASZTÁS

A lakosság élelmiszer-fogyasztása évről évre emelkedik, mégis részaránya az összes fogyasztáson belül csökken.

Az élelmiszer-fogyasztás fejlődésének általános, hazánkban is érvényesülő tendenciája, hogy *a lakosság naturáliákban számított élelmiszer-fogyasztásának növekedési ütemét meghaladja a fogyasztás értékben számított emelkedése*. A fejlődés során megváltozik az élelmiszer-fogyasztás összetétele; a magas kalóriájú, viszonylag olcsó élelmiszereket felváltják az élettani szempontból értékesebb, magasabb élvezeti értékű, a korszerű életmóddal összefüggő élelmiszerek. Ezenkívül növekszik az iparilag feldolgozott és a kereskedelem útján forgalomba hozott élelmiszerek aránya (lásd 17. sz. táblázatot).

A lakosság összes anyagi fogyasztásában — folyóáron — 64% az élelmiszerek és élvezeti cikkek fogyasztása. Az élelmiszerek egy részének jelentős ártámogatását ellensúlyozza a szesz italok és más élvezeti cikkek forgalmi adója. Élvezeti cikkek nélkül az élelmiszerek fo-

**Az egy lakosra jutó élelmiszer-fogyasztás megoszlása
1958-ban és 1967-ben**

(1967. évi árakon)

Megnevezés	1958	1967
<i>Húsfélék összesen</i>	26,8	27,6
<i>Ebből:</i>		
Sertéshús	14,8	15,0
Marhahús	4,0	4,2
Baromfi	6,6	6,8
Tej és tejtermék	7,7	6,1
Tojás	5,3	6,0
<i>Hús, tej, tojás együtt:</i>	39,8	39,7
Sertés- és baromfisziradék	9,1	9,0
Étolaj, margarin	0,6	0,9
Vaj	1,7	1,8
<i>Zsiradékok együtt:</i>	11,4	11,7
Cereáliák	13,0	10,6
Cukor	5,7	6,0
Burgonya	6,0	4,1
Zöldség-gyümölcs (hazai)	13,6	11,9
Egyéb	0,6	0,3
<i>Élelmiszer-alapanyagok együtt:</i>	90,1	84,3
Import élelmiszerek	3,9	7,9
Továbbfeldolgozás és vendéglátóipari árrés	6,0	7,8
<i>Együtt:</i>	9,9	15,7
<i>Élelmiszerek összesen:</i>	100,0	100,0

gyasztása a lakosság összes anyagi fogyasztásának 48%-át teszi ki. Az élelmiszer-fogyasztás magas arányában közepes gazdasági fejlettségünk és ezzel összefüggő viszonylag alacsony iparcikk-fogyasztásunk tükröződik vissza.

Az élelmiszer-fogyasztásban 6—8% a továbbfeldolgozás értéke, ami alacsony szintű fogyasztási kultúrára mutat.

A fogyasztás különböző összetevői közül a legtöbb országban, és így hazánkban is, az *élelmiszer-fogyasztásban a legerősebb a fogyasztói szokások és hagyományok konzerváló hatása* (lásd 18. sz. táblázatot). Ez tükröződik vissza élelmiszer-fogyasztásunk mai struktúrájában is. *Kalóriafogyasztásunk* viszonylag nagy hányadát a cereáliák, a zsiradékok és a cukor képviselik—ez táplálkozás-élettani szempontból nem kedvező. A húsfélék, a tojás, tej és tejtermékek, valamint a zöldség és a gyümölcs fogyasztásának növelése kívánatos, a cereáliák és a zsiradékok fogyasztásának terhére.

A nemzetközi összehasonlítás és a táplálkozástani vizsgálatok sze-

18. sz. táblázat

Az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás mennyiségben és kalóriában 1967-ben

Megnevezés	Élelmiszer-fogyasztás		Kalória fogyasztás százalékos megoszlása
	kilogrammban (éves)	kalóriában (napi)	
Tej és tejtermék	105	197	6
Húsfélék	52	269	9
Hal	2	6	0
Tojás	11	47	1
Zsiradék	26	606	19
Cereáliák	135	1319	42
Burgonya	85	154	5
Cukor (méz)	30	361	12
Zöldség, gyümölcs, főzelék	152	128	4
Egyéb növényi eredetű élelmiszerek	4	56	2
<i>Összesen:</i>		3143	100

rint hazánkban viszonylag alacsony a marhahús-, a tej-, az étolaj- és a margarin-fogyasztás. Tojásfogyasztásunk a környező országokéval közel azonos. Sertézsiradék-fogyasztásunk telítettnek, sőt túlzottnak tekinthető. Mind élettani, mind pedig a fizetőképes kereslet szempontjából az állatifehére-fogyasztás növelése volna kívánatos (lásd 19. sz. táblázatot).

Már említettük, hogy árpolitikánk inkább gátolta, mint segítette az egészséges fogyasztási szerkezet kialakulását. Mindvégig alacsony volt a cereáliák és a zsír ára. Sőt a zsír árát — részben jövedelempolitikai indítékból, részben túlkínálat miatt — több alkalommal is csökkentettük. (A növényi zsiradék ára viszonylag magas maradt.) Ugyancsak mérsékeljük a cukor árát. Viszont az időszak folyamán emeltük a hús árát, mégpedig úgy, hogy a magas zsírtartalmú sertéshús ára emelkedett kisebb mértékben (1966). Bár a tej árában jelentős az állami dotáció, mégis magas volt a tejtermékek ára. (Ez utóbbiakét 1968-ban csökkentettük.) Az időszak egészében emelkedett a zöldség és a gyümölcs ára.

Az élelmiszer-fogyasztás szerkezetének élettanilag kívánatos változását nagyrészt *a termelés és a külkereskedelem alakulása* fékezi. Az időszak egészében akadozott a húsellátás, borjúhús gyakorlatilag nem kapható, és a legutóbbi évektől eltekintve hiány volt baromfiban és tojásban. Zöldség- és gyümölcsfogyasztásunk éves átlagban kielégítő, de a tartósítóipar viszonylagos elmaradása, valamint az elégtelen déligyümölcs-import miatt a fogyasztás az év néhány hónapjára koncentrálódik.

A növényi eredetű élelmiszerek fogyasztásában a cereáliák csökkentése, a zöldség- és gyümölcsfélék fogyasztásának növekedése volna kívánatos (lásd 20. sz. táblázatot).

Az élelmiszer-fogyasztás feltételeit jelentősen befolyásolja az exportlehetőségek alakulása. Ez a körülmény és a termelés ingadozása időnként feszültséget okozott a belföldi piacon.

A *vendéglátás* útján történő fogyasztás csak lassan fejlődik, noha a vendéglátóipari élelmiszer-forgalom — az üzemi vendéglátással együtt — évente kb. 2,5 milliárd forint ártámogatásban részesül. A vendéglátás a lakosság élelmiszer-fogyasztásnak még jelenleg is csak 10—11%-át elégíti ki. Az ételforgalomnak a fele az üzemi vendéglátás útján bonyolódik le. A vendéglátóipar fejlődése a lakosság életmódját jelentősen befolyásolja. Ezért behatóbb vizsgálatot igényel, hogy a vendéglátás fejlődésében milyen új irányzatokkal kell számolnunk.

**Az állati termékek és zsiradékok egy főre jutó
fogyasztása a különböző országokban
a magyar fogyasztáshoz viszonyítva,
az 1965—1967. évek átlagában
(index: Magyarország = 100)**

Ország	Hús- félék	Hal	Tojás	Tej és tejter- mékek		Zsira- dékok
				zsír	fehérje	
				tartalomban		
Svédország	100	1000	109	250	225	85
Svájc	125	200	91	250	225	77
Egyesült Királyság	140	500	145	200	200	88
Dánia	123	1100	109	225	225	108
Német Szövetségi Köztársaság	131	350	127	125	175	100
Norvégia	77	1000	91	300	200	88
Hollandia	110	350	109	200	200	88
Belgium	123	400	136	150	175	112
Franciaország	181	400	100	175	175	96
Finnország	73	550	82	300	300	73
Ausztria	123	200	136	175	175	77
Német Demokratikus Köztársaság	117	800	100	..	..	112
Csehszlovákia	119	250	118	..	..	77
Olaszország	71	300	91	125	125	69
<i>Magyarország</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Lengyelország	112	200	82	175	175	58
Spanyolország	60	750	100	75	75	92
Jugoszlávia	58	35	36	100	75	50
Görögország	73	650	91	175	175	73
Portugália	50	1000	36	50	50	66

**A növényi termékek egy főre jutó fogyasztása
a különböző országokban a magyar fogyasztáshoz viszonyítva
az 1965—1967. évek átlagában
(index: Magyarország = 100)**

Ország	Cereálák	Cukor	Burgonya	Zöldség- félék
Svédország	47	138	109	50
Svájc	66	134	71	94
Egyesült Királyság	56	156	118	76
Dánia	54	159	121	70
Német Szövetségi Köztársaság	53	103	128	68
Norvégia	56	138	118	48
Hollandia	53	153	105	88
Belgium	64	97	141	91
Franciaország	67	100	119	163
Finnország	64	128	129	18
Ausztria	73	116	91	87
Német Demokratikus Köztársaság	75	91	184	106
Csehszlovákia	93	116	132	96
Olaszország	98	81	55	190
<i>Magyarország</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Lengyelország	103	106	248	..
Spanyolország	75	72	129	165
Jugoszlávia	142	75	74	68
Görögország	94	59	54	163
Portugália	84	66	102	213

A textil- és ruházati fogyasztás az elmúlt időszakban egyenlőtlenül fejlődött: visszaesések és hirtelen élénkülések váltották egymást (lásd 21. sz. táblázatot). *A ruházati fogyasztás az ár- és bérintézkedésekre, valamint a társadalmi átalakulásokra érzékenyen reagál.*

21. sz. táblázat

**A személyes rendeltetésű ruházati cikkek
és a lakástextil forgalmának alakulása,
1958 és 1967 között**

Év	Személyes rendeltetésű ruházati cikkek (milliárd forint)	Index:1958— 1960. évek átlaga = 100	Lakástextil (milliárd forint)	Index: 1958—1960. évek átlaga = 100
1958 – 1960-as évek átlaga	13,8	100	1,4	100
1960	15,1	—	1,5	—
1961	14,2	103	1,3	97
1962	13,8	101	1,2	89
1963	14,8	107	1,3	98
1964	15,5	112	1,4	106
1965	16,0	117	1,4	101
1966	16,5	120	1,5	107
1967	17,6	128	1,6	115

A ruházati cikkek fogyasztói árát 1951-ben felemeltük, ezért az ötvenes évek elején a ruházati cikkek fogyasztásának nagy értékbeli növekedése mögött mérsékelt volumenbeli emelkedés volt: 1950 és 1955 között a ruházati fogyasztás folyó áron 84%-kal; változatlan áron mindössze 12%-kal emelkedett. Ezt jelzi a 22. és a 23. sz. táblázat adatainak egybevetése is.

Hazánkban megváltoztak a ruházati fogyasztási szokások: visszafejlődik a méretre készítés, a házi ruhavarrás, a népviseleti termékek fogyasztása. Nagy keresletalakító ereje van a divatnak. A fogyasztás növekedését más-más módon fékezte a külföldi utazások fellendülése, az iparcikkek választékának bővülése és a ruházati kínálat fogyatékosága. A kereslet-kínálat összhangját nem sikerült megteremteni divatos termékekben, korszerű cikkekben.

**Az egy főre jutó ruházati fogyasztás
természetes mértékegységben,
1960 és 1967 között**

Év	Pamut- szövet (m ²)	Gyapjú- szövet (m ²)	Selyem- szövet (m ²)	Kötött- áru (kg)	Bőrlábbell (pár)
1960	13,3	2,4	2,0	0,6	1,5
1961	12,8	2,3	1,9	0,6	1,6
1962	12,2	2,4	1,8	0,7	1,6
1963	13,8	2,5	2,0	0,7	1,7
1964	14,4	2,5	2,1	0,7	1,7
1965	15,0	2,7	2,4	0,8	1,9
1966	15,1	2,6	2,2	0,8	1,9
1967	15,3	2,6	2,3	0,9	1,9

**Magyarország egy főre jutó szintetikusszál-fogyasztása
10 fejlett országhoz viszonyítva 1964-ben
(Magyarország = 100)**

Megnevezés	Természe- tes alap- anyagú mű- szál	Szintetikus szál	Együtt
Egyesült Államok	123	680	199
Kanada	90	396	132
Svédország	89	329	121
Svájc	109	309	136
Egyesült Királyság	128	458	173
Német Szövetségi Köztársaság	131	431	171
Hollandia	109	343	142
Belgium	179	411	211
Franciaország	77	402	121
Japán	132	689	208

A ruházzkodás korszerűségében csak az utóbbi években haladtunk előbbre. Világjelenség, hogy a ruházati fogyasztásban gyorsan nő azoknak a szintetikus alapanyagú termékeknek az aránya, amelyek könnyen moshatók, tisztíthatók, kevésbé igényelnek vasalást, könnyűek és tartósak. Ez a fejlődés nálunk még mindig lassú; a szintetikusszál-fogyasztás színvonala messze elmarad a fejlettebb országok mögött, és a növekedés üteme a legutóbbi években sem gyorsult érdemlegesen (lásd 23. sz. táblázatot).

A ruházati forgalom időszakonként stagnál, az összes lakossági fogyasztáson belül a ruházati vásárlások aránya kissé csökken. Ebből azonban nem lehet arra következtetni, hogy a ruházati fogyasztás telített, és a lakosság csak elhasználódott ruháinak állományát pótolja. A jelenlegi ruhatárakból még sok korszerű cikk teljesen hiányzik, másokból kevés van. *Az alacsony fogyasztás következtében hosszú a kicserélődési idő*, a ruhaállományban sok a fizikailag is elhasznált, divatjamúlt termék.

A FOGYASZTÓI BERUHÁZÁSOK

Fogyasztói beruházáson a tartós használati javak vásárlását, továbbá az építkezésekre fordított jövedelmeket értjük. E fogyasztói beruházások jelentősége a gazdasági fejlődéssel, a lakosság életszínvonalának javulásával növekszik.

A fogyasztói beruházások sajátos módon befolyásolják a lakosság keresletét és fogyasztását. Az igények kielégítésének számos különleges előfeltétele van (pl. a települések villamosítása, a televízió műsor-szórása stb.), amelyek önmagukban is ösztönzik a lakosság igényeinek fejlődését. Ezek kielégítése újabb igényeket, járulékos keresletet teremt fogyasztási cikkekben és szolgáltatásokban (alkatrészek, javítás stb.).

A fogyasztói beruházások értéke az elmúlt néhány évben közel kétszer olyan gyorsan nőtt, mint az összes fogyasztás. Jelentőségét mutatja, hogy az erre fordított összeg a közelmúlt éveiben a lakosság pénzbevételeinek mintegy 18%-át tette ki, és aránya évről évre növekszik.

A lakosság beruházásai és ezzel ellátottságának színvonala különösen gyorsan nőtt korszerű háztartási gépekből, személygépkocsiból és televízióból (lásd 24. sz. táblázatot).

A lakosság egy évi „beruházásainak” értéke (18—20 milliárd forint) közel kétharmada a takarékbetét-állomálynak, és növekedése nagyobb, mint a népgazdaság nem termelő ágazatai állóeszköz-állományának növekedése.

A 100 háztartásra jutó tartós fogyasztási cikkek állománya
1960 és 1968 között
 (darab)

Megnevezés	1960	1965	1966	1967	1968 *	1960 – 1968 százaléka- ban
Háztartási villamos hűtőszekrény	1,2	8,2	11,7	15,1	19,7	1640
Háztartási villamos mosógép	14,7	37,2	44,0	45,6	48,6	330
Háztartási villamos porszívó	3,5	14,7	17,8	20,1	23,8	680
Személygépkocsi	1,0	3,2	3,8	4,5	5,1	510
Televízió-előfizetők száma	3,4	26,7	32,0	36,5	43,7	1280

* Nem végleges adat.

A fogyasztói beruházások keresletét az életszínvonal és a jövedelem általános emelkedésén belül főként a következők fokozzák: a lakáshelyzet javulása, a lakáskultúra fejlődése, a háztartási munka megkönnyítésére és a kulturális igények bizonyos fokú otthoni kielégítésére, valamint a pihenés, a szórakozás és a közlekedés kényelmének biztosítására irányuló törekvés.

A lakosság lakásépítését és tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságának növekedését gátolta és ma is fékezi a kisebb-nagyobb áruhiány (építő és szerelési anyagok, bútor, személygépkocsi, gáz- és elektromos készülékek stb. — (lásd 25. és 26. sz. táblázatot).

A tartós fogyasztási cikkek belkereskedelmi forgalma az elmúlt években igen dinamikus, az iparcikkek átlagát felülmúló mértékben fejlődött.

A fogyasztói beruházásoknak növekvő tétele a *személygépkocsi-vásárlás*. A lakosság tulajdonában levő személygépkocsik száma az 1958. évi 4000-ról 1968-ig több mint 170 000-re nőtt. Az ellátottság szintje azonban még ma is alacsony (1000 lakosra 12 gépkocsi jut), ami indokolja az állomány növekedésének eddigi és a jövőben is várható gyors ütemét.

A tartós fogyasztási cikkek keresletének, főleg a kulturált életmód és a háztartási munka megkönnyítését szolgáló gépek és készülékek

Az egy főre jutó vegyesiparcikk-fogyasztás fejlődése 1958 és 1967 között

Megnevezés	1967. évi áron, 1958=100			
	1960	1965	1966	1967
Lakásjavító anyagok	100	183	200	233
Fűtő- és világító anyagok	105	125	116	113
Háztartási cikkek	132	159	176	196
Egészségügyi és testápolási cikkek	137	213	226	250
Jármű, alkatrész, üzemanyag	142	216	305	359
Kulturális cikkek	141	204	223	233
<i>Vegyesipari cikkek összesen:</i>	128	169	184	200
<i>Ebből: tartós fogyasztási cikkek</i>	145	208	250	282
<i>Lakosság összes fogyasztása:</i>	114	133	139	147

Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma különböző országokban
(1966. év végi adat)

Ország	Darab	Index: Magyarország = 100
Egyesült Államok	396	33 000
Svédország	240	2 000
Svájc	167	1 390
Egyesült Királyság	178	1 480
Dánia	169	1 410
Német Szövetségi Köztársaság	185	1 540
Hollandia	120	1 000
Belgium	160	1 330
Franciaország	210	1 750
Ausztria	122	1 020
Olaszország	122	1 020
<i>Magyarország</i>	<i>12</i>	<i>100</i>

fogyasztásának növekedését fékezi a lakás- és közműellátottság alacsony színvonala.

A lakossági beruházás céljait szolgáló cikkekkel kapcsolatos *kutató- és fejlesztőtevékenység* elmaradottsága lassítja a gyártmányfejlesztést, és ez visszahat a termékek minőségére, technikai színvonalára.

A fogyasztói beruházások fontosak mind az egyes családok, mind a társadalmi fejlődés szempontjából. A nemzetközi összehasonlítás és a lakosság értékítélete szerint is a *lakásellátottság, a lakások felszereltsége és a családok tartós javakkal való ellátottsága az életszínvonal egyik legfontosabb anyagi tényezője.*

A SZOLGÁLTATÁSOK IGÉNYBEVÉTELE

A szolgáltatások a múltban jóval gyorsabb ütemben növekedtek, mint a lakosság összes fogyasztása (lásd 27. sz. táblázatot).

27. sz. táblázat

**A lakosság egy főre jutó fogyasztásának növekedése
termékek és szolgáltatások szerint,
1960 és 1967 között
(1959. évi változatlan áron)**

Fogyasztás	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	Index 1967 az 1960. év szá- zaléká- ban
	az előző év százalékában								
Termékek	105	100	103	105	105	101	104	106	128
Szolgálatások	110	103	106	106	106	104	104	105	139
Összes fogyasztás:	106	104	104	105	105	102	104	106	131

1958 és 1966 között az összes lakossági fogyasztás 43%-kal, az anyagi javak fogyasztása 39%-kal, a szolgáltatások fogyasztása pedig 60%-kal növekedett. A szolgáltatások fogyasztásának részaránya az *összes fogyasztáson belül* az 1958. évi 21%-ról 1966-ra 23% fölé emelkedett (lásd 28. sz. táblázatot).

A lakosság által igénybe vett *összes szolgáltatás* magában foglalja az

anyagi és a nem anyagi, illetve a vásárolt és az ingyenes szolgáltatásokat (lásd 28. sz. táblázatot). Ezek közül e fejezetben csak az *anyagi jellegű szolgáltatások* néhány főbb problémáját tárgyaljuk.

A szolgáltatások színvonala a közelmúlt évek jelentős fejlődése ellenére sem elégíti ki az igényeket. *A szolgáltatások fogyasztása a gazdasági fejlettségünknek megfelelő nemzetközi szint alatt van*, attól elmarad mind szerkezetében, mind minőségében. Ennek oka főként a jövedelmek nivelláltsága, a kialakult arányok, valamint a kapacitások elégtelen fejlődése.

A szolgáltatásokat rendszeresen igénybe vevők köre viszonylag szűk. A tartós fogyasztási javak állománya gyors növekedésének hatására viszont az igények a legutóbbi években gyorsuló ütemben nőttek. A szolgáltatási ágak fejlődése differenciált; a dinamizmus az életköriülmények, ezen belül a jövedelmek szintjétől függően változik.

A szolgáltatások szerkezeti átalakulása lassan követi a lakosság igényeinek változását. Egyes területeken (pl. cipő- és ruhajavítás) telítettség mutatkozik, míg az *új technikával és a társadalmi-gazdasági szerkezetnek megfelelő életmóddal összefüggő szolgáltatások többségében fokozódik az igények kielégítetlensége* (pl. gépkocsijavítás, takarítás, mosás-vegytisztítás, házhozszállítás stb.). A szolgáltatások fogyasztása nagyon eltérő az egyes társadalmi-foglalkozási rétegeknél (lásd 29. sz. táblázatot).

29. sz. táblázat

**A szolgáltatások fogyasztása társadalmi rétegek szerint
1968-ban
(forintban)**

Megnevezés	Munkások	Alkalmazottak	Parasztok	Kettős jövedelműek
Egy főre jutó összes kiadás	12 264	15 932	11 611	11 945
Egy főre jutó szolgáltatási kiadás	1 423	2 536	720	849
Szolgáltatási kiadás az összes kiadás százalékában	11,6	15,9	6,2	7,1

A szolgáltatások színvonala *területileg* is nagymértékben különbözik. Ez a gazdasági, illetve foglalkozási struktúra, valamint a jövedelmek területi eltéréseire vezethető vissza. Az *igényektől való elma-*

radás több területen korlátozza a fogyasztás egész további fejlődését. Ilyen a személygépkocsi-javítás, a telefonhálózat, a közműellátottság, a mosás stb.

A személygépkocsik szervízigényeinek mindössze 70–75%-át tudjuk kielégíteni. A hírközlés fejlesztése a népgazdaság általános fejlődéséhez képest háttérbe szorult. Távbeszélő-sűrűségünk messze elmarad a nálunk alig fejlettebb országokhoz viszonyítva. A lakosság ellátatlanságát mutatja, hogy az 1000 lakosra jutó telefonállomások száma, amely 1950-ben mindössze 2,8 volt, még 1960-ban sem érte el az 5, sőt 1970-ig is alig haladja meg a 7 állomást.

A szolgáltatások viszonylagos elmaradásának és egyenetlen szerkezeti fejlődésének az az oka, hogy e terület tervszerű fejlesztése és gazdasági irányítása elhanyagolt. Gyorsabb és tervszerűbb fejlesztését az életszínvonal emelkedése és a kielégítetlen igények növekedése sürgeti.

A FOGYASZTÁSI STRUKTÚRA DIFFERENCIÁLÓDÁSA TÁRSADALMI CSOPORTOK ÉS RÉTEGEK SZERINT

A különböző társadalmi csoportok és rétegek fogyasztásának színvonala és szerkezete jellegzetes eltérést mutat. A fogyasztási jellemzők több tényező hatására alakulnak ki. Ezek közül döntő a jövedelem nagysága, a családok összetétele, a keresők iskolázottsága és foglalkozása és az ezek által determinált életmód, életkörülmények és fogyasztási szokások.

A bérből élő fizikai dolgozók és a tsz-tagok fogyasztásának színvonala, főként az elmúlt évek sorozatos intézkedéseinek következtében, közel azonos szintre került, *a fogyasztás szerkezetében azonban még jellegzetes különbségek mutatkoznak*, bár a legutóbbi évek adatai lassú kiegyenlítődést jeleznek. A fogyasztás szerkezeti eltéréseit jól jellemzik a korszerű tartós fogyasztási cikkek ellátottságának színvonalában fennálló különbségek és ezek változása (lásd 30. sz. táblázatot).

A két réteg fogyasztásának összetétele részleteiben még jobban eltér, *a paraszti népesség számának és arányának csökkenése változtatja az egész népesség fogyasztási struktúráját is*.

A fogyasztási struktúrát változtató másik legfőbb tényező a lakossági jövedelem eloszlása a családok között és a családok megoszlása az egy főre jutó jövedelem nagysága szerint. *A jövedelemszóródás jellegzetes módon változtatja a fogyasztás szerkezetét*, mivel a rétegek fo-

**Egyes tartós fogyasztási cikkek állományának alakulása
1960 és 1968 között a munkás-alkalmazotti,
a paraszti és a kettős jövedelmű háztartásokban*
(év végi adatok)**

Megnevezés	Munkás-alkalmazotti				Paraszti és kettős jövedelmű			
	háztartásokban a száz háztartásra jutó állomány (db)							
	1960	1966	1967	1968	1960	1966	1967	1968
Rádió	96	96	95	112	77	84	85	89
Televízió	7	58	63	72	—	19	24	34
Mosógép	31	67	71	75	8	42	47	54
Padlókeféző és porszívó	10	38	43	51	—	4	5	8
Hűtőszekrény	2	20	27	34	—	1	2	4
Kerékpár	76	81	82	86	103	128	132	136
Motorkerékpár	6	14	14	15	7	16	16	17
Személygépkocsi	—	4	5	6	—	1	1	2

* Bizonyos háztartások nincsenek figyelembe véve (pl. tiszta nyugdíjasok, rendezetlen körülmények között élők, valamint a tanyai lakosság sincs arányosan képviselve).

31. sz. táblázat

**A munkás- és alkalmazott-családok fogyasztási szerkezetének
megoszlása 1968-ban százalékban a jövedelem nagysága szerint***

Fogyasztás	Alacsony	Közepes	Magas
	jövedelmű		
Élelmiszer, ital, dohányáru	53,8	44,4	31,3
<i>Ebből:</i>			
Vásárolt	42,7	39,3	30,1
Saját termelésű	11,1	5,1	1,2
Iparcikkek	31,8	32,4	34,5

Fogyasztás	Alacsony	Közepes	Magas
	jövedelmű		
<i>Ebből:</i>			
Ruházati cikkek	14,4	14,0	11,4
Nagy értékű tartós javak	6,6	8,3	12,7
Egyéb iparcikkek	10,8	10,1	10,4
Építőanyag és ingatlanvásárlás	3,4	4,0	8,5
Szolgáltatási, javítási és egyéb, nem áruvásárlási kiadás	11,0	19,2	25,7
<i>Összesen:</i>	100,0	100,0	100,0

* Alacsony jövedelmű: 600 forint és kevesebb egy főre jutó havi jövedelem.
 Közepes jövedelmű: 1200 – 1400 forint egy főre jutó havi jövedelem.
 Magas jövedelmű: 2200 forint és magasabb egy főre jutó havi jövedelem.

gyasztása a jövedelemszinttől függően lényegesen különbözik (lásd a 31. sz. táblázatot).

A jövedelem színvonalának általános emelkedése jelentősen módosítja a fogyasztás struktúráját, ha növekszik a jövedelem, a fogyasztás az ennek megfelelő csoport szerinti fogyasztást eredményezi.

Az alacsony jövedelmű rétegek fogyasztása nagyon eltér az átlagos fogyasztási struktúrától. Az e réteghez tartozók fogyasztása a felét sem éri el az átlagosnak; összes fogyasztásukon belül az élelmiszer-fogyasztás aránya meghaladja az 50%-ot.

A fogyasztás szerkezetét differenciálja a család keresőinek foglalkozása is, de főképpen a településviszonyok. *A községekben élők fogyasztásának szerkezete — objektív okok és társadalmi konvenciók miatt — eltér a városokban élőkétől* (lásd 32. sz. táblázatot).

Az eddigi adatok áttekintése is mutatja, hogy a fogyasztás szerkezetét közvetlenül és jelentősen változtatja az urbanizációs folyamat, a jövedelemszint növekedése és a társadalmi-foglalkozási struktúra módosulása. Mindezek a tényezők *egy irányba hatnak: növelik az ún. „vegyes iparcikkek” fogyasztását, ezen belül is elsősorban a nagy értékű, tartós javak iránti keresletet.*

**A fogyasztás szerkezete foglalkozási réteg
és lakóhely szerint 1968-ban**

Fogyasztás	Városi	Községi	Kettős jövedelmű	Paraszti
	munkás-alkalmazotti			
	háztartások egy főre jutó kiadásainak százalékos megoszlása			
Élelmiszer, ital, dohány	40,3	46,2	48,4	52,7
<i>Ebből:</i>				
Vásárolt	37,8	38,6	23,9	22,2
Saját termelésű	2,5	7,6	24,5	30,5
Iparcikk	33,0	31,9	31,6	28,4
<i>Ebből:</i>				
Ruházati cikkek	13,3	13,7	13,7	10,8
Nagy értékű tartós javak	9,1	8,5	8,5	7,3
Egyéb iparcikkek	10,6	9,7	8,4	10,3
Építőanyag és ingatlanvásárlás	4,0	4,7	7,0	6,4
Szolgáltatási, javítási és egyéb, nem áruvásárlási kiadás	22,7	17,2	13,0	12,5
<i>Összesen:</i>	100,0	100,0	100,0	100,0

A TERMELÉS ÉS AZ ÁRUKÍNÁLAT HATÁSA

A FOGYASZTÁSRA

A fogyasztás szerkezete a kereslet és kínálat folyamatában fejlődik és változik. A szerkezet kívánatos változását a múltban — és részben ma is — fékezte az árukínálat elégtelen színvonala és struktúrája. *Különösen fogyatékos az árukínálat választéka*, amelyre azért is nagyobb figyelmet kellene fordítanunk, mivel *a meg nem felelő választék egyidejűleg okoz áruhiányt és árufelesleget*, még akkor is, ha az adott termékcsoport kínálatának volumene meghaladja a keresletet.

A lakosság által vásárolt termékek minőségével szemben széles körben hangzanak el jogos kifogások. *A termelés mennyiségi fejlődését nem követte kellő mértékben a minőség javulása*. Az érdekeltség hiánya és a

merev árrendszer is egyik tényezője volt a minőség romlásának, illetve nem kellő javulásának.

A korábbi gazdaságirányítási rendszer és a gazdaságpolitika meghatározó keretei között a kereslet kielégítésének hiányosságai több okra vezethetők vissza; ezek részben jelenleg is fennállnak. Közülük egyik legfontosabb az *ipari termelés irányításának túlzott centralizációja és a fogyasztási cikkek termelésének sok esetben túlzott koncentrációja*. Ebben, a gazdasági körülmények mellett, nagy szerepet játszottak az adminisztratív intézkedések. A centralizáció *túlzásai* fékezik a fogyasztói igények kielégítését, korlátozzák a széles választék szerinti termelést, csökkentik a kínálat rugalmasságát. A túlcentralizált termelés — a fogyasztói cikkek importjának nagyfokú korlátozása mellett — monopolhelyzetet biztosít a termelőknek és szükségtelenül kikapcsolja vagy csökkenti a versenyt a fogyasztási cikkek termelői piacon.

Beruházáspolitikánkban a múltban nem fordítottunk kellő gondot a fogyasztási cikkek termelésének és a szolgáltatási kapacitásoknak fejlesztésére. E kapacitások nem képesek kellően kielégíteni a belföldi piac és a külkereskedelem együttes igényeit. Az export népgazdaságilag is elengedhetetlen növelése, az ehhez kapcsolódó előírások és anyagi ösztönzők háttérbe szorították a belföldi piac igényeit. Különös figyelmet érdemel, hogy amíg gépiparunk több területen értékesítési nehézségekkel küzd és termelési kapacitásait nem tudja jól kihasználni, *termelésében a fogyasztási cikkek aránya fele-harmada annak, mint a szomszédos Ausztriában és más fejlett országokban*.

A kereslet kielégítését az is nehezíti, hogy *az igényektől elmaradt a kereskedelmi és szolgáltatási hálózat, valamint a munka megszervezése*. Az állami és szövetkezeti kiskereskedelmi és szolgáltatási hálózat kialakulásakor csökkent a kiszolgáló egységek száma, de nem nőtt kielégítően a megmaradó egységek kapacitása. A vásárlási „csúcsok” idején az üzletek többsége zsúfolt, a vásárlás kényelmetlen és sok időt rabol el. Az üzletek és vendéglátóhelyek jó részének nem kielégítő a technikai felszereltsége és a berendezése, Budapesten nincs korszerű nagyáruház. Sok a kicsi elaprózott üzlet, amelyek nem alkalmasak az áruk tárolására, a kellő választék tartására.

A legutóbbi években számos korszerű eladási formát vezettünk be (önkiszolgálás, szupermarket stb.), ami elősegíti az igények gyorsabb és kulturáltabb kielégítését. A nagyarányú erőfeszítések ellenére jelentősen elmaradt a turizmussal összefüggő szolgáltatóhálózat, különösen a szállodaipar fejlesztése. A kiskereskedelem és a szolgáltatóhálózat

munkáját nehezíti, hogy a felvásárló és nagykereskedelmi hálózat felszereltsége korszerűtlen, főként a nagy árutömegeket befogadó, modern gépesített raktárak hiánya okoz gondot.

A problémát növeli, hogy az iparvállalatok többségének nincs megfelelő raktára. Ilyen körülmények között késik a gazdaságos áruszállító lánc, valamint a hűtőlánc kiépítése.

A FOGYASZTÓI ÁRAK

A FOGYASZTÓI ÁRSZÍNVONAL VÁLTOZÁSA

A fogyasztói árszínvonal alakulását a statisztika árindexekkel méri. Az indexszámításokkal kapcsolatban számos módszertani probléma vetődik fel, amelyek főként azzal kapcsolatosak, hogy az indexek — többé-kevésbé elkerülhetetlenül — nem feltétlenül tükrözik híven a valóságos folyamatokat. Minél nagyobb aggregátumról van szó, és minél hosszabb a vizsgált időszak, annál élesebb lehet az indexszámok és a valóságos folyamat közötti különbség. Ezért már csak az indexszámok természetéből következően is érthető, hogy a társadalmi megítélés gyakran eltér az indexek által bemutatott képtől. *A társadalom vagy annak egyes rétegei érzékenyen reagálnak olyan árváltozásokra, amelyek esetleg még sem jelennek az aggregált indexekben.*

E fenntartások ellenére a statisztika által alkalmazott árindexek kétségtelenül *valóságos folyamatot fejeznek ki.* Ezek azt jelzik, hogy 1951-ben ugrásszerűen emelkedett, 1952 és 1956 között csökkent, majd 1957-től kezdve újra emelkedik az árszint. Az árak változása főbb árucsoportok szerint nagyon eltérő volt. Ez, és a fogyasztás összetételében fennálló különbségek azt eredményezték, hogy a bérből élők fogyasztásának átlagos árindexe valamivel gyorsabban nőtt, mint a parasztság fogyasztási árindexe (lásd 33. sz. táblázatot).

A fogyasztói árszínvonal emelkedésének fő oka az 1951-es árrendezés, illetve hatósági áremelés. A későbbi árcsökkentések után az árszínvonal 1956-ban volt a legalacsonyabb, azóta az árszínvonal emelkedik. A statisztikai indexek szerint 1967-ben visszaállt az 1952. évi árszínvonal, bár közben megváltoztak az árarányok.

A fogyasztói árszínvonal emelkedéséhez hozzájárult az is, hogy — kisebb stagnálásokkal és visszaesésekkel — jelentősen emelkedtek a *szabadpiaci árak.* A szabadpiaci árakat követték a piaci cikkek hatósági árai. Ez a mozgás jelentős árarányváltozást okozott az élelmiszerek között.

**A fogyasztási árindexek alakulása
főbb társadalmi rétegek szerint 1950 és 1968 között**

Megnevezés	Munkások és alkalmazottak			Paraszatok		
	1952 az 1950. évi százaléká- ban	1968 az 1952. évi százaléká- ban	1968 az 1956. évi százaléká- ban	1952 az 1950. évi százaléká- ban	1968 az 1952. évi százaléká- ban	1968 az 1956. évi százaléká- ban
Élelmezés	195	104	113	156	110	112
Ruházat	157	88	95	166	86	94
Vegyes ipar- cikk	143	90	97	150	90	99
Fűtés-vilá- gítás	109	122	104	120	110	98
Szolgálta- tások	112	115	114	130	112	114
<i>Összesen:</i>	169	100	107	154	98	103

Végül a fogyasztói árszínvonal emelésének nem elhanyagolható tényezője volt a burkolt áremelés, vagyis azok az árváltozások, amelyek az érvényes egységarak változtatása nélkül mentek végbe (pl. minőségromlással).

A főbb árarányokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az időszak során volt bizonyos áraránymódosító változás, de a *mai fogyasztói árarányok is lényegében az 1951. évi fogyasztói árreform következményei*. A különböző módszerekkel végzett számítások nem mutatnak egységes tendenciát. Egyértelműen megállapítható azonban, hogy 1952-höz viszonyítva *emelkedett az élelmiszerek, a fűtés-világítás és a szolgáltatások ára*. A többi fő árucsoportban a bázisétől függően változik a kép.

Az árak és árarányok elemzése a *nemzetközi összehasonlítás* tükrében azt mutatja, hogy Magyarországon is és csaknem valamennyi vizsgált országban *az élelmiszerárak nőttek a leggyorsabban*, Magyarországon *az élelmiszerárak gyorsabban nőttek*, mint a vizsgált országok többségében (lásd 34. sz. táblázatot). A különbség csak az, hogy míg a legtöbb országban *az áremelkedés tartós folyamat*, addig Magyarországon az 1950. évi alacsony árszínthez viszonyított magas élelmiszer-árindex lényegében az 1951-ben végrehajtott árintézkedés hatása.

**Élelmiszerek fogyasztói árindexének alakulása
egyed országokban 1950 és 1968 között
(1950 = 100)**

Országok	1952	1953	1955	1958	1960	1962	1963	1965	1967	1968
Egyesült Államok	113	111	109	119	119	113	114	119	126	131
Kanada	114	110	110	119	119	122	127	132	142	147
Svédország	132	135	142	161	172	193	203	224	246	249
Egyesült Királyság	84	89	97	95	95	95	97	103	109	114
Dánia	118	118	131	132	138	154	163	182	209	228
Német Szövetségi Köztársaság	115	112	117	126	128	136	140	150	154	153
Hollandia	111	112	119	130	134	142	150	168	179	184
Belgium	115	112	112	111	112	116	118	130	140	142
Franciaország	128	125	124	151	160	177	159	168	176	181
Ausztria	144	131	148	156	159	174	180	199	202*	..
Német Demokratikus Köztársaság	66	61	53	52	50	51	51	51	..	..
Csehszlovákia**	..	100	91	85	133	115	115	117	118	..
Olaszország	111	114	120	131	129	135	145	162	168	169
Magyarország**	195	194	181	186	184	188	187	193	203	204
Lengyelország	137	204	194	204	218	231	229	233	234	..
Bulgária	..	100	84	80	126	134	140	141	..	..
Görögország	111	119	139	146	149	151	160	168	179	179

* 1966.

** Munkások és alkalmazottak.

A ruházati cikkek árindexének alakulását is a szakaszosság jellemzi. Az árak azonban más országokban is gyorsan nőttek. A fűtés-világítás fogyasztói árindexe néhány más országhoz hasonlóan folyamatosan nőtt.

A rendelkezésre álló adatok szerint a szolgáltatások árának emelkedése messze elmaradt más országokhoz viszonyítva (lásd 35. sz. táblázatot).

**A ruházati cikkek, a fűtés-világítás és a szolgáltatások
árindexeinek alakulása egyes országokban
1950 és 1967 között
(1950 = 100)**

Országok	1952	1958 ^a	1962	1963	1965	1967
<i>Ruházati cikkek</i>						
Ausztria	..	125	135	137	144	148 ^a
Belgium ^b	..	105	110	110	116	119
Dánia	..	116	128	131	135	145
Egyesült Királyság	122	125	132	134	139	145
Franciaország ^c	..	129	147	151	159	165
Görögország	..	181	177	177	181	196
Hollandia	109	83	85	88	..	..
Kanada	..	110	114	116	121	132
Magyarország ^d	157	149	145	147	145	138
Olaszország	129	110	116	122	131	132 ^e
Svédország	119	123	132	134	142	154
Egyesült Államok	108	109	115	116	118	126

Fűtés – világítás

Ausztria	166	152	..	..	..	176 ^e
Egyesült Királyság	116	160	171	..	..	..
Magyarország ^d	109	125	124	..	..	134
Olaszország	114	114	113	..	..	126 ^e
Svédország	137	138	135	..	..	135

Szolgáltatások

Ausztria	131	172	..	..	..	..
Egyesült Királyság	113	137	149	..	..	..
Magyarország ^d	112	118	120	120	121	..
Olaszország	126	120	128	..	..	..
Svédország	128	159	164	..	..	..
Egyesült Államok	110	142	148	-151	157	..

^a Fűtés – világítás és szolgáltatások árindexe az 1960. évre vonatkozik.

^b 1953 = 100.

^c 1949 = 100.

^d Munkások és alkalmazottak árindexe.

^e 1966. évi adat.

A hazai árárányok megítélésére az ún. *parciális vásárlóképeség* nemzetközi összehasonlítását alkalmaztuk. Ugyanis a különféle országok nemzeti valutáiban kifejezett árak nem vethetők egybe, de megbízhatatlan a közös valutára (pl. a dollárra) átszámított árak összehasonlítása is. Összehasonlítható értékeket kapunk azonban akkor, ha a „relatív árat”, vagy annak reciprokát, a „parciális vásárlóképeséget” (időegység alatt megszerzett jövedelem/egységár) számítjuk ki. A relatív ár azt fejezi ki, hogy egy meghatározott jószágfajta egységét hány időegység átlagos nomináljövedelméből lehet megvásárolni. A *parciális vásárlóképeség* pedig kifejezi, hogy az egy időegység alatt átlagosan megszerzett nomináljövedelemből egy meghatározott jószágfajta hány egysége vásárolható meg. A különféle országok relatív árai, illetve parciális vásárlóképeségei közvetlenül összevethetők egymással (lásd 36. és 37. sz. táblázatot).

E módszer segítségével egyértelműen megállapíthattuk, *hogy az élelmiszerek közül viszonylag alacsony nálunk a sertés- és főleg a marhahús ára, a kenyér és a tej ára, ugyanakkor magas a cukor, a vaj és a kávé ára. Az iparcikkek közül viszonylag magas a ruházati termékek ára.*

Az árak változására vonatkozóan — a nemzetközi összehasonlítás tapasztalatai szerint — egyfelől még a tőkésországok viszonylatában is kevés nemzetközileg általános tendencia figyelhető meg, másfelől viszont a megfigyelhető nemzetközi ártendenciák többé-kevésbé érvényesültek Magyarországon is.

A FOGYASZTÓI ÁRPOLITIKA

Az ár általában, a fogyasztói ár különösen egyike a legkomplexebb gazdasági jelenségeknek; számos, sokszor egymásnak ellentmondó funkciót kell betöltenie. Ennek megfelelően sokféle követelmény van a fogyasztói árpolitikával szemben. Az árpolitika „művészete”, hogy kiválassza a legfőbb követelményeket és a többit ezeknek alárendelve oldja meg.

A *fogyasztói árpolitika elválaszthatatlan része az életszínvonal-politikának*. A fogyasztói árszínvonal és a fogyasztói árárányok változása egyik fontos meghatározója a reáljövedelem színvonalának és a jövedelem-megoszlásnak, valamint a fogyasztás szerkezetének. A fogyasztói árpolitika befolyásolja a fogyasztás növekedési ütemének változását is.

A fogyasztói árpolitikát csak az *életszínvonal-politikával* összehangoltan lehet helyesen kialakítani. A fogyasztói árpolitika alapvető köve-

**Az egy főre jutó évi pénzjövedelemből megvásárolható
élelmiszerek mennyisége
Magyarországhoz viszonyítva az egyes országokban
(Index: Magyarország = 100)**

Ország	Sertéshús		Marhahús		Kenyér		Tej		Vaj		Sajt	
	1950	1965	1950	1965	1950	1965	1950	1965	1950	1965	1950	1965
Egyesült Államok	429	246	180	202	338	189	293	247	657	668	651	956
Svédország	285	125	171	102	247	81	391	222	380	414	365	254
Dánia	299	168	174	96	305	119	385	258	429	412	336	378
Német Szövetségi Köztársaság	153	122	106	105	196	99	175	192	178	259	185	286
Hollandia	171	92	92	..	254	111	294	192	198	278	201	251
Belgium	223	109	86	51	039	143	276	224	291	233	279	238
Franciaország	226	162	77	66	..	..	200	244	184	270	124	215
Ausztria	123	117	100	81	197	103	179	199	188	234	112	211
Német Demokratikus Köztársaság	21	102	12	59	141	176	25	162	28	171	47	169
Csehszlovákia	103*	65	..	76	..	78	..	136	..	100	102*	143
Olaszország	89	61	47	39	89	58	92	103	90	134	51	78
Magyarország	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Lengyelország	261	65	187	64	100	76	88	118	121	71	128	84

* 1953-as adat.

**Az egy főre jutó évi pénzjövedelemből megvásárolható
iparcikkek mennyisége
Magyarországhoz viszonyítva az egyes országokban
(Index: Magyarország = 100)**

Ország	Fonal		Mosó- gép	Hűtőszek- rény	TV	Rádió	Gáz (m ²)		Villanyáram (kWó)	
	1960	1963	1966	1966	1966	1966	1950	1963	1950	1963
Egyesült Államok	457,9	420,7	..	..	..	..	..	..	..	..
Svédország	254,7	201,5	..	..	..	..	..	..	..	..
Dánia	..	..	..	..	..	..	244	117	..	..
Német Szövetségi Köztársaság	273,2	242,4	393	740	346	325	124	654	237	285
Hollandia	204,1	172,5	..	..	..	..	..	..	..	..
Belgium	..	..	..	..	..	..	274	99	398	165
Franciaország	203,8	183,0	71	377	160	759	228	97	315	167
Ausztria	185,1	152,0	..	..	..	..	226	..	678	..
Német Demokratikus Köztársaság	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Csehszlovákia	278,0	241,0	66*	141*	107*	112*	129**	102	170***	116
Olaszország	163,6	199,3	..	..	..	..	71	63	94****	90
Magyarország	100,0	100,0	100	100	100	100	100	100	100	100
Lengyelország	..	..	..	..	..	..	139***	70	314***	113

* 1965-ös adat.

** 1959-es adat.

*** 1953-as adat.

**** 1955-ös adat.

telménye, hogy segítse elő a gazdasági fejlődést, a fogyasztás szerkezetének racionális változását és emellett szolgálja a fogyasztásra vonatkozó sajátos célokat is.

A fogyasztói árpolitikának összhangban kell lennie az egyéb árpolitikai koncepciókkal (pl. a termelői, felvásárlási árpolitikával).

Hatékony fogyasztói árpolitika csak stratégiai elképzelések, ártervezés alapján alakítható ki. A termelés, a fogyasztás és a külkereskedelem bármilyen szempontból helyesnek tartott átalakítását csak hosszabb távon és fokozatosan lehet megvalósítani. A rövid távra vonatkozó fogyasztói árváltozásokkal csak aktuális feladatokat lehet megoldani, azonban a rövid távú árpolitikát is alá kell rendelni a fogyasztói árstratégiának; ennek alapján véve elő kell segítenie a hosszú távú elképzelések megvalósítását.

Mint ahogy a fogyasztói árpolitika a gazdaságpolitika immanens része, ugyanúgy a fogyasztói ártervezés szerves része a népgazdasági tervezésnek. A népgazdasági tervezés rendszerében a fogyasztói árak tervezésének a főbb arányok szabályozását és változásuk befolyásolását kell szolgálnia.

Az árpolitika és az ártervezés célrendszerét és eszközeit az ármechanizmussal összhangban kell kialakítani. Ugyanakkor az árpolitikának, mint a gazdaságpolitika részének, szolgálnia kell a gazdasági mechanizmus helyes irányú fejlődését is. Mindennek alapján az árpolitikában a fogyasztói árszínvonal viszonylagos stabilitására kell törekedni, valamint arra, hogy az árarányok megfelelően szolgálják a gazdaságpolitikai, illetve életszínvonalpolitikai célokat.

Az elmúlt időszak fogyasztói árpolitikáját elemezve megállapítható, hogy Magyarországon az árakat úgyszólván kizárólag az aktuális gazdasági (és politikai) helyzetnek megfelelően változtattuk, anélkül, hogy ezeket hosszú távú ártervek orientálták volna. Nem voltak az árszínvonal és az árarányok alakítására vonatkozó termelési, forgalmi, jövedelmi stb. tervek, összehangolt árstratégia és árterv. Ezért nemigen van olyan árpolitikai elv, amely következetesen végighúzódt volna az időszak egészén, távlati irányt adva az árak szabályozásának. Ez a követelmény azért sem valósulhatott meg, mert nem volt egyseges az elmúlt két évtized gazdaságpolitikája sem.

Az adott helyzetben az árpolitikában figyelmünket a részletarányok szabályozása (elsősorban az új választékok ármegállapítása) kötötte le, és kevésbé törekedtünk a főbb árarányok kialakítására.

Az elmúlt időszak ármegállapításainak és árváltozásainak szükség-

szerűen különböző *indítékai* voltak, de ezek korántsem illeszkedtek be egy egységes és egyértelmű árpolitikai koncepcióba.

Az időszak túlnyomó részében *az árpolitika vezérlő elve az árstabilitásra való törekvés volt*. Így bizonyos keretek között tartottuk, de nem tudtuk megakadályozni a fogyasztói árszínvonal emelkedését. A stabilitás *merev árrendszerként* való értelmezése nem biztosította a kereslet és kínálat egyensúlyát, különösen a kínálat befolyásolását a keresletnek megfelelően. A fogyasztói árarányok 1951 után lényegében változatlanok maradtak, jóllehet gyökeres változás ment végbe a gazdaság szerkezetében, a jövedelmi viszonyokban és a fogyasztásban, és *változtak a gazdaságpolitika céljai is*. A változások ellenére nem teremtettük meg az 1951-ben létrehozott árarányok megváltoztatásának feltételeit.

Az árpolitikában 1957-től előtérbe került *a piaci egyensúly megteremtésére irányuló törekvés*. Ez megnyilvánul az árváltoztatásokban, rugalmasabb árkonstrukciók bevezetésében, az árszínvonal emelkedésében. Az időszak végét az új gazdasági mechanizmusra és a fogyasztói ármechanizmusra való átmenet jellemzi.

A piaci egyensúlyra való törekvés — bármilyen eleme is a gazdaságpolitikának — nem lehet az árpolitika egyetlen célja, mert nem ad orientációt a gazdaság- és a fogyasztói árarányok fejlesztésének irányára. Központi árpolitikával megteremthető a globális és hosszabb távú egyensúly feltétele, de nem biztosítható a folyamatos és cikkenként, választékonként jelentkező egyensúly.

Az eddigi átfogó árváltozások egy részének célja, vagy legalábbis következménye a reáljövedelem színvonalának változtatása volt. Az árváltoztatások másik részével az volt a cél, hogy *ne változzék* az általános árszínvonal; az áremelések és árcsökkentések kiegyenlítsék egymást. Ennek következtében azonban az árszínvonal megváltozott azoknál a társadalmi csoportoknál, amelyeknek fogyasztási szerkezete eltér az átlagostól. Éppen ezért a jövőben bekövetkező árváltoztatásokkal arra kell törekedni — ezt szolgálta már az 1968. évi árreform is —, hogy *az áremelések és árcsökkentések ne csak társadalmi átlagban, hanem az egyes fogyasztói csoportokon belül is* — amennyire ez lehetséges — *egyenlítsék ki egymást*. Az árpolitika tehát akkor van összhangban az életszínvonal-politika alapelveivel, ha az árváltozások hatását nem a fogyasztók *átlagára* egyenlíti ki, hanem az egyes társadalmi rétegekre és csoportokra érvényes átlagarak, és a nomináljövedelmek alakulásának együttes hatásaként egyetlen jelentősebb réteg vagy

csoport vásárlóképessége sem csökken, sőt nem is stagnál hosszabb ideig.

A fogyasztói kereslet befolyásolása során az árpolitikában körültekintő figyelmet kell fordítani arra, hogy az ár szempontjából rugalmas vagy rugalmatlan termékekről vagy szolgáltatásról van-e szó. Az alapvető fontosságú közszükségleti cikkek ára kevésbé befolyásolja a keresletet. Az árváltoztatást megelőzően mérlegelni kell tehát, hogy az árváltoztatással milyen célt akarunk elérni: *a keresletet akarjuk-e befolyásolni, vagy a lakosság jövedelmeit akarjuk szabályozni.* További fontos követelmény, hogy megvizsgáljuk az árváltoztatások rövidebb és hosszabb távú hatását.

Az elmúlt időszak árváltozásait figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, hogy *árpolitikánkban nem differenciáltunk kellőképpen, és nem volt mindig tisztázott, hogy voltaképpen mi az árváltoztatás célja.*

Az utóbbi években nagyobb szerepet tulajdonítunk a fogyasztói árak kapcsolatára a ráfordításokkal. Ebben az összefüggésben két lényeges követelményt támasztunk a fogyasztói árakkal szemben. Az egyik: *a fogyasztói áraknak fedezniük kell a ráfordításokat és biztosítaniuk kell a megfelelő jövedelmezőséget* mind vállalati, mind népgazdasági szinten, mégpedig oly módon, hogy elősegítsék a gazdaságilag is hatékony termelési struktúra kialakulását. A másik követelmény: *a fogyasztói árak segítsék elő az optimális fogyasztási szerkezet kialakítását.*

Az elmúlt időszakban a fogyasztói árak általában fedezték a fogyasztási cikkeket előállító és értékesítő állami vállalatok költségeit, és nyereséget is biztosítottak; fedezték az állami, központi költségeket, továbbá realizálódott bennük jelentős állami tiszta jövedelem is. Az árak azonban nem segítették elő a gazdasági-termelési struktúra változását, a hatékonyság növekedését.

A TÁRSADALMI PREFERENCIÁK ÉS A FOGYASZTÓI ÁRPOLITIKA

A fogyasztás szerkezeti változását befolyásoló társadalmi preferenciákkal kapcsolatban az előző fejezetben már megállapítottuk, hogy az állami preferenciarendszernek döntő fontosságú eszköze az árpolitika.

Az elemzés megmutatta, hogy a *jóléti célokat* — elsősorban az egészséges és kulturált életkörülmények kialakítását — alapjában véve az ingyenes juttatások szolgálták. Árpreferencia ebben a vonatkozásban

rendkívül esetlegesen, hiányosan érvényesült, sőt az árpolitika egyes esetekben a kívánatos változásokkal szemben hatott.

A *jövedelempolitikai célokat szolgáló árpreferenciák* érvényesültek a legmarkánsabban. Árpolitikánkkal támogattuk a gyermekes családokat (csecsemőtej, gyermekruházati cikkek dotációja). Fontos árpolitikai indíték volt az alacsony jövedelmű, nagyrészt éppen a sokgyermekes családok segítése. A legalapvetőbb termékek és szolgáltatások viszonylag alacsony ára (kenyér, hús, lakbér stb.), valamint a gyengébb minőségű választékok alacsony forgalmi adója, illetve gyakran árkiegészítéssel való támogatása a kis jövedelmű rétegek fogyasztását támogatta. Ugyanakkor a magasabb jövedelmű családok vásárlásaikban több forgalmi adót fizettek, mint a kis jövedelmű családok. *A fogyasztói árrendszerben tehát lényegében burkolt, progresszív jövedelemadózás érvényesült.*

Az 1951. decemberi árreform fontos vonása volt a bérből és fizetésből élők preferálása és a parasztság diszpreferálása. Ez megmutatkozott egyfelől az ún. „paraszti cikkek” árának felemelésében, másfelől a munkás- és alkalmazotti családok által vásárolt termékek és szolgáltatások árainak, illetve díjtételeinek viszonylag alacsony szinten való rögzítésében.

E preferenciák az időszak egészében érvényesültek, de hatásuk a közelmúlt éveiben már gyengülni kezdett. A hús árának, a városi közlekedés díjtételeinek emelése stb., csökkentette az árpreferenciákat. Részben ugyanilyen hatása volt az 1968. évi árreformnak. Az új gazdaságirányítási rendszer megkövetelte a választékonként erősen differenciált forgalmiadó-kulcsok nivellálását. E differenciák részben pusztán a hatósági árszabályozás és az utasításokon alapuló irányítás következményei voltak. A nivellálás azonban erősen csökkentette az alacsony jövedelműeknek nyújtott árpreferenciákat is.

Az árpreferenciák, különösen a jövedelempolitikai célokat szolgáló árpreferenciák létjogosultsága erősen vitatott. Ma sokan képviselik azt az álláspontot, hogy az árakat nem szabad felhasználni a jövedelempolitikai célok megvalósítására, hanem pénzbeli juttatásokkal, illetve adóztatással kell e célokat elérni. Ennek megfelelően az ilyen jellegű árpreferenciákat ideiglenes jellegűeknek kell tekinteni és fokozatosan fel kell számolni.

A fenti állásponttal szemben mások véleménye az, hogy a jövedelmi árpreferenciák nemcsak az elmúlt időszakban voltak indokoltak, hanem — megfelelő változtatásokkal — szükségesek lesznek a jövőben is. A jövedelempolitikai célokat azonban nemcsak az árpolitika szol-

gálhatja. Mérlegelni lehet például, hogy a gyermekes családokat a gyermekruha és a csecsemőtej dotációjának fenntartása, vagy a családi pótlék megfelelő összegű emelése támogatja-e hatékonyabban. Azt is el kell ismerni, hogy az árpolitika egyéb irányú céljai (pl. az egészséges táplálkozási szerkezet kialakításának elősegítése, vagy a fogyasztás gazdaságos szerkezetének célja) ellentétben lehetnek a jövedelmi árpreferenciákkal — és így legalábbis korlátozzák egymás megvalósulását. Továbbá egyes preferenciák és diszpreferenciák az idők során elveszítik érvényességüket.

Mindennek ellenére indokoltnak kell tartanunk — nemcsak a múlt-ra vonatkozóan, hanem a következő időszakban is — az árak felhasználását jövedelempolitikai célokra a következők miatt. A családok egy főre jutó nomináljövedelem szerinti megoszlásában meglehetősen nagy a szóródás. Ebben igen fontos szerepük van a demográfiai tényezőknek. A jövedelmi árpreferenciák felszámolása — vagy akár erőteljes csökkentése — nagymértékben differenciálná a családokat az egy főre jutó reáljövedelem tekintetében anélkül, hogy ezzel erősítenénk a kereseti különbségek ösztönző hatását. Már korábban megállapítottuk, hogy a keresetek nem megfelelően differenciáltak, ugyanakkor a családi jövedelmek szóródása a kívánatosnál nagyobb. Ezért a jövőben egyidejűleg kell törekednünk a keresetek differenciálására és a családok jövedelemszóródásának csökkentésére. Felvethető, hogy az árpreferenciák transzformálhatók pénzbeli jövedelmekké. Csakhogy egyrészt a hatékony jövedelempolitika fegyvertárából nem lehet a jövőben sem kiiktatni az árpolitikát (mint ahogy hiba volt eddig az, hogy a pénzbeli juttatások túlságosan csekély szerepet kaptak a jövedelempolitikában). Másrészt mind elméleti megfontolások, mind gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy csak nagy átlagokra vonatkozóan tudunk kompenzálni, miközben — szándékaink ellenére — tömegesen vannak családok, amelyeknek jövedelme valamely árpreferencia megvonása esetén csökken.

A jövedelmi árpreferenciák múltbeli alkalmazása és még inkább távlati szükségessége körüli vita résztvevői között egyetértés volt abban: ha bármely ok miatt szükségesnek ítéljük *az árpreferenciáknak a csökkentését*, akkor ezt *csak fokozatosan szabad végrehajtani*. A lakosság jövedelmi viszonyai az adott árrendszer alapján alakultak ki. Az árrendszer megváltoztatása tehát mélyen érinti a jövelmi viszonyokat. Messzemenően szem előtt kell ezért tartani azt az életszínvonal-politikai elvet, hogy ne legyenek olyan jelentős társadalmi csoportok, amelyeknek reáljövedelme érintkezéseink következtében csökken vagy

tartósan stagnál. *A kompenzálást nem a lakosság átlagára kell beállítani, hanem a „határelvet” kell érvényesíteni, vagyis a kompenzálást arra a csoportra kell beállítani, amelyet a legkedvezőtlenebbül érint az érintékezés.*

Az árpolitikával szolgált fogyasztási célok harmadik csoportja: a gazdasági preferenciák rendszere. A gazdasági preferenciákkal olyan módon kellene befolyásolni a fogyasztás és ezzel a termékkibocsátás szerkezetét, hogy meggyorsuljon a gazdasági hatékonyság szempontjából kedvezőnek ítélt ágazatok fejlődése, a kedvezőtlennek ítélt ágazatoké pedig fékeződjék. Az elmúlt két évtizedben az árpolitika egy-egy felfejlődő ágazat támogatását is szolgálta (konfekcióipar). Esetlegesen előfordult egyes ágazatok diszpreferálása is.

A legáltalánosabban azt mondhatjuk, hogy gazdaságpolitikánkkal — ezt az árpolitika is alátámasztotta — visszafogtuk az exportálható fogyasztási cikkek belső fogyasztását és a fogyasztási cikkek importját — általában tekintet nélkül a gazdaságossági követelményekre.

Az utóbbi években előtérbe került az a törekvés, hogy árpolitikával is elő kell segíteni a *fogyasztás gazdaságilag racionális szerkezetének kialakítását.*

A gazdaságos fogyasztási szerkezet kialakítását célzó követelménynek az a megközelítés felel meg leginkább, amely a kibocsátás, a ráfordítások és az árak viszonylagos változásait veszi alapul. Ennek alapján azokat az ágazatokat kell preferálni, amelyekben a piacképességet is számításba véve, relatíve kedvezően alakul a kibocsátás és a ráfordítások viszonya, és diszpreferálni azokat, amelyekben ez viszonylag kedvezőtlenül alakul. A tervezőmunka feladata annak részletes vizsgálata, hogy a fogyasztás gazdaságos szerkezetének alakítása milyen árpolitikával és árrendszerrel szolgálható kielégítően.

A LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS JELENTŐSÉGE

A lakás- és kommunális ellátás egyik legfontosabb tényezője a lakosság életszínvonalának és életkörülményeinek. A lakások száma, nagysága és felszereltsége, a kivitelezés minősége, eloszlása a lakosság különböző rétegei között közvetlenül befolyásolja a lakosság életmódját, a fogyasztás és a szolgáltatás szerkezetét. *Minél magasabb egy ország lakosságának életszínvonala, annál nagyobb az adott ország lakássűrűsége*, kevesebb az egy lakószobára, illetve a lakások egy négyzetméterére jutó lakosok száma, több a komfortos lakás, magasabb a lakosság víz-, gáz- és elektromosenergia-fogyasztása, színvonalasabb a helyi közlekedés, a köztisztaság stb. Ennek megfelelően a lakosság többet költ a lakások fenntartására, felszerelésére, berendezésére, valamint a kommunális ellátásra.

A lakásállomány — és a kommunális berendezések — tekintélyes része egy ország vagyonának. Magyarország lakásállománya 1968-ban kb. 270 milliárd forintba, a kommunális berendezések értéke pedig 26 milliárd forintba becsülhető. Ez jóval nagyobb, mint például az egész ipar és építőipar állóeszközeinek értéke. A lakás és kommunális ellátás színvonalának egyik meghatározója az, hogy mennyi és milyen felhalmozott állóeszközt örököltünk elődeinktől. *A szegényes örökség kényszerítő hatására a mai nemzedéknek nagy erőfeszítéseket kell tennie az elmaradottság felszámolására.*

A lakásállomány, illetve a kommunális berendezések fenntartása, korszerűsítése, illetve az újak építési költségei teherviselésének módja jelentősen befolyásolja a lakosság életszínvonalát és annak differenciáltságát is.

Lakásellátottságunk fejlődése elmaradt az ország egész társadalmi-gazdasági előrehaladásától, és más országok lakásellátottságának javulásától. A kedvezőtlen lakásellátás egyik fő okai, hogy *a felszabaduláskor, az előző társadalmi rendszertől örökölt rendkívül rossz lakásellátottságot még a háborús rombolások is súlyosbították.* A parasztok túlnyomó többsége egyszobás, komfort nélküli, vályogfalú lakásban, a városi munkásság többsége ugyancsak egyszobás, jó esetben félkomfortos lakásban lakott.

A mai kedvezőtlen helyzet kialakulásához az is hozzájárult, hogy az elmúlt 20 évben, amikor a legtöbb ország nagy erőfeszítéseket tett a lakásépítés meggyorsítására, 1957-ig alig, az ezt követő néhány évi fellendülés után pedig *keveset tettünk elmaradottságunk felszámolására, a társadalmi rendszerünk által felfokozott igények kielégítésére* (lásd 38. sz. táblázatot).

Az 1960. évi lakásfelmérés idején az *összes lakásoknak* mindössze 13%-a volt összkomfortos (vagyis fürdőszobával és vécével ellátva) és 7%-a félkomfortos. Budapesten a lakások alig 42%-a, a vidéki városokban 18%-a volt komfortos. A többszintes házak töredékében volt csak felvonó. Az azóta eltelt időben már érdemlegesen javultak ezek

38. sz. táblázat

**Magyarország lakásellátottságának színvonala
a nemzetközi összehasonlítás tükrében 1960-ban**

A lakásellátottság színvonalának mutatója	A magyar szint	Magyarország rangsora 21 európai ország között
A lakások átlagos szobaszáma (db)	2,4*	19
Az egy lakószobára jutó lakosok száma (fő)	1,4*	17
Villanyvilágítással ellátott lakások aránya (%)	74,0	10**
Vízvezetékkel ellátott lakások aránya (%)	23,0	19***
Fürdőszobával ellátott lakások aránya (%)	18,0	15***

* Az ENSZ statisztikai rendszere szerint, mely a 4 m²-nél nagyobb konyhát is szobának számolja el.

** 16 ország között.

*** 19 ország között.

az arányok, de azért még 1968-ban is csak a lakásoknak kb. 23%-a volt összkomfortos és 10%-a félkomfortos.

Nem kedvező a lakásállomány korösszetétele és anyag szerinti minősége. Az 1960. évi adatok szerint a lakások 22%-a a századforduló előtt, további 41%-a a felszabadulás előtt, nagyjából 30–40 évvel ezelőtt épült. A lakásállomány felének falazata, egynegyedének pedig alapozása is vályog, vagy egyéb, nem tartós építőanyag. Emellett a lakás-karbantartás tartós elmaradása következtében *lakásállományunk műszaki állapota nagymértékben leromlott*, ami közvetett módon növeli a lakáshiányt, csökkenti a meglevő lakások értékét.

A lakáshiány következtében a lakosság nagy része zsúfoltan lakik. Ha a mai körülmények között egy lakószobára átlagosan két személyt számítunk „normális” állapotként, akkor jelenleg *a lakások közel fele zsúfolt*. Ez kedvezőtlenül befolyásolja a lakosság egészségi állapotát, fokozza az idegrendszeri és morális ártalmakat. A zsúfolt lakásokban háromnegyed millió különálló család lakik, nagyjából kényszerűen együtt.

A lakáshiány következtében több mint 100 000 személy nem lakás céljaira épített, arra alkalmatlan helyiségben, és több mint 200 000 társbérletben lakik. Túlnyomórészt a lakáshiány terhére lehet írni, hogy az elmúlt 20 évben nőtt az albérletben lakók száma, alig csökkent az ágybérletben lakók száma, a lakásuzsora pedig egyre nagyobb méreteket ölt.

A LAKÁSÉPÍTÉSI TEVÉKENYSÉG

Az 1970-ig várható új építkezést is figyelembe véve 1950 és 1970 között több mint egy millió új lakás épült. Ez elég nagy volumen, az új lakások építési költsége mai árakon mintegy 200 milliárd forintba becsülhető és 1970-ben lakásállományunknak mintegy egyharmada a felszabadulás után épített új lakás lesz. Az új lakások 21%-a azonban lebontott lakásokat pótol, 70%-a pedig a családok számának növekedésével kapcsolatos igényt elégített ki, vagyis mindössze 9%-a szolgálta a korábbi lakáshiány csökkentését.

Az új lakások közel háromnegyedét a lakosság építette egyéni jövedelméből — az utóbbi 10 évben növekvő mértékben hitel segítségével. A lakásépítés módját és helyét azonban nem irányítottuk megfelelően a hitelpolitikával és az anyagi ösztönzés más módszereivel. Ezért az új lakások építési helye és a lakások felszereltsége kevésbé felel meg részben a mai, de főként a jövő igényeinek. E lakásoknak csak kisebb

része épült a városokban, miközben éppen a városok lakossága növekedett gyorsan.

E kedvezőtlen helyzetet kívántunk változtatni a 15 éves lakásfejlesztési terv elkészítésekor, amelyben 1961 és 1975 között egymillió új lakás felépítését tűztük ki célul, nagyobb részben állami erőből, illetve a városokban; feltételezve, hogy ezzel felszámolható a lakáshiány. *A 15 éves lakásépítési terv kidolgozásakor azonban alábecsültük a tényleges szükségletet:* kevesebb családdal (nagyobb átlagos családnagysággal), alacsonyabb szanálási aránnyal és lassúbb társadalmi átrétegződéssel, illetve kisebb városi lakossággal számoltunk. Így az egymillió lakás felépítése nem oldja meg, csak enyhíti a lakáshiányt.

A 15 éves lakásépítési program eddigi végrehajtása során az *állami és városi lakásépítés aránya lényegesen elmaradt az előirányzatoktól.* Az állami beruházással épülő városi lakások évenkénti száma 1960 óta nem nőtt, és az összes új lakások száma is alig haladta meg az 1956 és 1960 között épült új lakások számát (lásd 39. sz. táblázatot).

A legújabb intézkedések következtében *számítani lehet a lakásépítés gyorsabb fejlődésére, javulni fog az új lakások felszereltsége és telepítése.* Ez azonban még nem javíthat kielégítően a mai kedvezőtlen helyzeten.

39. sz. táblázat

A lakásépítés alakulása 1950 és 1970 között
(1000 db)

Időszak	Az épített lakások száma			Az állami lakásépítés aránya (%)
	állami	magán	összesen	
1951 – 1955	48	136	184	26
1956 – 1960	77	207	284	27
1961 – 1965	103	179	282	37
1966 – 1970 (terv)	100	200	300	33
Összes új lakás:	328	722	1050	31
Ebből:				
Budapest	104	87	191	54
Városok	189	113	302	63
Községek	35	522	557	6

Ha abból indulunk ki, hogy az elemi lakáshiány megszüntetésében minden családegységet (család, részcsalád, egyedülállók) önálló lakáshoz kell juttatni, úgy a lakáshiány nagyvonalú áttekintéséhez a lakások és a családok számának alakulását kell egybevetnünk. Az eddig vázoltakat így módon összefoglalóan mutatják a 40. sz. táblázat adatai.

40. sz. táblázat

**A lakásállomány és a családok számának alakulása
1950 és 1970 között
(mértékegység = 1000)**

Megnevezés	Budapest	Vidéki városok	Községek	Összesen
Lakásállomány 1950-ben	470	535	1415	2420
Épülő új lakás 1950 és 1970 között	191	302	557	1050
Megszűnő lakások 1950 és 1970 között	– 22	– 31	– 167	– 220
<i>Lakásállomány 1970-ben:</i>	<i>639</i>	<i>806</i>	<i>1805</i>	<i>3250</i>
Lakásállomány növekedése 1950 és 1970 között	169	271	390	830
Családjegységek száma 1950-ben	640	630	1600	2870
Családjegységek száma 1970-ben	790	920	1880	3590
Családjegységek számának növekedése 1950 és 1970 között	150	290	280	720
Lakáshiány csökkenése 1950 – 1970	19		110	110
Lakáshiány növekedése 1950 – 1970		19		
Lakáshiány változásának indexe 1950 = 100	90	116	40	76

Az eddigi lakásépítés tehát a múlthoz képest — az igények növekedésével nem is számolva — csupán a községekben javította érdemlegesen a lakáshelyzetet. *Budapesten a lakáshiány ma alig kisebb, mint 20 évvel ezelőtt; a vidéki városokban pedig romlott a lakásellátottság szintje.* Az új lakások száma végső soron alig haladta meg e lakások

megszűnéséből és a családok számának növekedéséből származó objektív lakásigényeket, és így *egyáltalán nem követte az igények növekedését*, amelyet a társadalmi rendszer változása, az urbanizálódás, a foglalkozási struktúra és az iskolázottsági szint változása — az alacsony lakbérszinttől függetlenül is — objektív módon és nagymértékben megnövelt.

A lakásépítés eddigi alacsony szintjét jellemzi, hogy az 1000 főre jutó új lakásépítés évi száma 1957 előtt 4 alatt volt, 1957 óta pedig 5,6—5,8 között mozog. Az európai országok átlagban 1000 lakosra számítva évente kb. 8 új lakást építenek és még a hazánknál alacsonyabb fejlettségi szinten levő országok egy részében is (pl. Jugoszlávia, Románia, Görögország, Spanyolország) relatíve jóval több lakást építenek, mint Magyarországon (lásd 41. sz. táblázatot).

A nagy lakáshiánnyal magyarázható, hogy az elmúlt 20 évben *a szanálásra kerülő lakások a műszakilag indokoltnak csak kb. egynegyede volt*. A bontások alacsony aránya az adott időszakban mérsékelte a lakáshiányt, de egyben fékezte a lakásállomány minőségi javulását, növelte a fenntartási költségeket, és a tömegesen lebontandó lakások pótlása a jövőben az újonnan épülő lakások növekvő részét veszi majd igénybe.

Említettük már, hogy *a meglevő lakásállomány karbantartása és felújítása messze elmaradt a szükségletektől*. Felújítás 1954-ig jóformán nem volt. Az elmaradás értéke csupán az állami bérlakásoknál 12—13 milliárd forintra becsülhető. Az állami tulajdonban levő lakóházak javítására biztosított összegek csak a folyamatos javítási igények kielégítésére elegendők, de nem teszik lehetővé, hogy felszámoljuk a felhalmozódott felújítási hátralékot. A felújításokat hátráltatja az állandó építőipari kapacitáshiány is.

A lakásépítési technológia, az építőanyag-ipar és az építőipar problémáival külön jelentés foglalkozik. Ezért e tanulmány keretében csak utalunk arra, hogy *építőanyag-iparunk és építőiparunk nem volt és részben még ma sincs kielégítően felkészülve a szükségletek kielégítésére*. Az építőanyag-ipar nem gyárt elegendő és korszerű építőanyagot; a gyártott anyagok választéka csekély, minősége gyenge. A legutóbbi években létesített házgyárak megoldhatják a centralizált, tömeges lakásépítés problémáit. Továbbra sem biztosított azonban a kisebb településeken, illetve szórványosan építendő lakások korszerű kivitelezése. Általános probléma, hogy az építkezések minősége gyenge; kivíóan alacsony a szakipari munkák minősége.

**A lakásépítés alakulása egyes európai országokban
1956 és 1967 között**

Ország	1000 főre jutó lakásépítés		
	1956—1960	1961—1965	1966—1967
	évek átlagában		
Svédország	8,7	10,9	12,1
Svájc	7,3	9,9	9,6
Egyesült Királyság	5,7	6,5	7,5
Dánia	5,4	7,6	8,8
Német Szövetségi Köztársaság	10,3	10,6	10,1
Norvégia	8,0	8,2	8,1
Hollandia	7,5	7,7	10,0
Belgium	4,9	5,1	5,1
Franciaország	6,4	7,3	8,5
Finnország	7,2	8,4	7,9
Ausztria	5,6	6,6	6,5
Német Demokratikus Köztársaság	3,7	4,7	4,2
Csehszlovákia	5,3	6,5	6,3
Szovjetunió	11,2	10,3	9,8
Olaszország	5,6	7,6	5,4
<i>Magyarország</i>	<i>5,7</i>	<i>5,6</i>	<i>5,8</i>
Lengyelország	4,3	4,9	5,7
Spanyolország	3,8	6,6	7,5
Jugoszlávia	3,1	5,9	6,5
Bulgária	6,1	5,5	5,2
Portugália	3,7	4,5	4,1
Románia	6,7	6,9	6,2
Görögország	7,3	8,0	..

A lakáshiány csökkentésének, illetve megszüntetésének alapvető eszköze és módszere a lakásépítés fokozása, biztosítva ehhez a megfelelő fekvésű, megfelelő árú, közműves telkeket. Nemcsak több, de nagyobb és korszerűbb lakásokat kell építeni. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a ma épített lakások legalább egy fél évszázadra meghatározzák a következő nemzedékek életét.

A LAKÁSÉPÍTÉS ANYAGI ERŐFORRÁSAI

A meglevő lakásállomány fenntartása, korszerűsítése és az új lakások építése az eddiginél *jóval nagyobb* anyagi erőforrásokat igényel.

A lakásépítés és fenntartás anyagi teherviselésének elemzése azt mutatja, hogy mivel a régi lakások túlnyomó többsége személyi tulajdonban van — és az új lakások több mint kétharmadát a lakosság saját jövedelméből építette —, a fenntartási költségek mintegy négyötödét, az összes új lakások építési költségeinek pedig közel háromnegyedét — a hitel és a kamatok visszafizetési kötelezettségét is számítva — az elmúlt két évtizedben közvetlenül a lakosság viselte (lásd 42. sz. táblázatot).

A lakosság teherviselésének mai módja és megoszlása ellentmondásokat okoz az egyes rétegek között. *A lakásépítési költségek nem a lakások használati értéke, hanem a lakáshoz jutás módja szerint terhelik a lakosságot.* Ez hátrányosan befolyásolja egyes rétegek életszínvonalát és növeli a társadalmi feszültségeket. Így például két teljesen azonos nagyságú, összetételű és jövedelmű család közül annak, amelyik bérlakáshoz jut, egyharmaddal nagyobb a fogyasztási lehetősége a másik családhoz képest, amely lakásgondjait csak lakás vételével vagy felépítésével képes megoldani. Ennek az ellentmondásnak politikai jelentőségét növeli, hogy a bérből-fizetésből élő lakosság egyre csökkenő mértékben juthat bérlakáshoz, mivel ezek aránya az új lakások között állandóan csökken.

A lakáshoz jutás módja tehát rendkívüli mértékben és indokolatlanul differenciálja a családok életszínvonalát, fogyasztását. Ez a differenciálás nem szolgálja sem az anyagi ösztönzést, sem a népesedés társadalmilag fontos céljait, sőt azzal sok tekintetben ellentétes irányban hat.

A parasztság nagyjából csak saját erőből történő építés révén juthat lakáshoz. Az ebből származó terhek megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy a falusi családi házak építése viszonylag olcsó (saját munka, helyi anyag, olcsóbb telek stb.), továbbá a paraszt-

**A lakásépítés egyszeri ráfordításainak megoszlása
a lakosság és az állam között
a különböző lakáskonstrukciókban ***

Lakáskonstrukció	A harmadik öt- éves tervben épülő új laká- sok megoszlása	Lakossági rá- fordítás	Vissza nem térülő	Visszatérülő
			állami ráfordítás	
			1000 forint/lakás	
Bérlakás	20	—	180	—
Szövetkezeti lakás	12	20	54**	106
Társasház	13	60	30**	90
Családi ház, köl- csönnel	35	80	—	40
Családi ház, köl- csön nélkül	17	120	—	—
Öröklakás	2	140	60**	40
<i>Összesen:</i>	100	—	—	—

* Becsült adatok, 1968. évi árak alapján.

** Dotáció.

ság egy részének olyan lehetősége van jövedelmének kiegészítésére, ami részben ellensúlyozza a lakásépítés terheit.

*Súlyosabban érinti a mai helyzet a bérből és a fizetésből élőket, első-
sorban a fiatal házasságokat.* A fiatalok többsége csak kismértékben tudja
viselni a lakásépítés költségeit, mivel a pályakezdőknek az átlagosnál
kisebb a jövedelmük. Ha viszont lakásépítésre kényszerülnek, akkor
kevésbé vállalhatják a gyermekneveléssel járó anyagi terheket. Ez
közvetlenül befolyásolja a fiatal házasságok demográfiai magatartását is.

A lakásépítés állami dotációjánál és hiteltámogatásánál, valamint
a kamatfeltételeknél *nem érvényesülnek a társadalmilag indokolt szo-
ciális preferenciák*, sőt ezek a gazdasági racionalitás követelményeinek
sem felelnek jól meg. A juttatás burkolt formában történik, így az
építetők nincsenek tudatában e támogatásnak, és ezért nem is méltá-
nyolják azt. Indokolatlanul nagy különbség van a szövetkezeti és
a társasház-építkezés hitelfeltételei között.

Az urbanizációval világszerte együtt jár a *bérlakások arányának növekedése*. Ez összefügg a bérből élők jövedelmi struktúrájával és kereseti színvonalával, valamint a modern gazdasági fejlődéssel gyorsuló társadalmi mobilitás következményeivel. Az általános fejlődéssel szemben mi még az állami beruházásokból épülő lakások növekvő részét is eladjuk — szövetkezeti vagy öröklakás formájában.

Az előzőekben már megállapítottuk, hogy csak a lakásépítés jelentős növelésével csökkenthető és szüntető meg a lakáshiány. *Az állam elsődleges feladata, hogy biztosítsa ennek anyagi, műszaki és pénzügyi feltételeit*: építési terület, közművesítés, korszerű építési anyagok, megfelelő tervezői és kivitelezői kapacitás, valamint megfelelő pénzügyi források.

A pénzügyi forrásokra jellemző, hogy 1955-ig a nemzeti jövedelem 1—1,5%-át fordítottuk lakásberuházásra. 1956 óta ez az arány 2% körül stagnál; a most következő években jelentősebb változást irányoznak elő. A hasonló fejlettségű vagy fejlettebb államok nemzeti jövedelmüknek jóval nagyobb részét (3—5%-át) fordítják lakásépítésre. *A felhalmozás struktúrájának racionális módosításával számottevően növelni kell a lakásépítésre fordított állami beruházások összegét*, emellett megfelelő arányban és módon kell igénybe venni a lakosság erőforrásait.

Az állami beruházásoknak elsősorban a bérlakások építését kellene szolgálniuk. Fokozottan támogatnunk kell a magánérőből történő építkezéseket is, olyan hitelpolitikával, amely *jelentősen differenciálja a hitelfeltételeket* (a hitel összege, a kamat nagysága, a visszafizetés időpontja stb.) az építkezés helye, módja, az építettő családi, szociális állapota szerint. Előnyben kellene részesíteni elsősorban a nagyobb lakáshiánnyal küzdő településeken és a racionális módon épülő lakásokat (pl. a városi, többszintes társasházakat). Az állami támogatást (dotációt) pedig nyíltan, az építettő szociális helyzetétől, elsősorban az eltartott gyermekek számától függően lehetne megállapítani.

Bonyolult feladat a jövedelmek megfelelő mértékű igénybevétele, a lakossági teherviselés mainál arányosabb megoszlása és ugyanakkor az összes lakossági tehervállalás fokozása. Ennek problémája szorosan összefügg a jelenlegi alacsony lakbérékkel, amelyeket a felszabadulást követően, társadalmi rendszerünk egyik vívmányaként alakítottunk ki. A mai lakbérék a lakások fenntartásának csak mintegy 20—25%-át fedezik, ez az arány állandóan romlik; a lakások fenntartási költségei tartósan és nagymértékben emelkedtek az elmúlt 20 évben, míg a lakbérék változatlanok maradtak. A lakások fenntartása

egyre nagyobb összegeket vesz igénybe a centralizált állami jövedelmekből, ami más oldalról korlátozza az új lakások építésére fordítható központi erőforrások növekedését. Ezen túlmenően az *alacsony lakbérek fokozzák a lakásigényeket, és élezik a lakáshiányból eredő ellentmondásokat*. A lakbérek alacsony szintjével függ össze a lakáselosztás és a lakáscsere adminisztratív rendszere is, amely *megbénítja a társadalmi mobilitás által megkívánt normális lakáscsere-forgalmat*.

A lakbérek változtatását másként kell megközelíteni a régi és az új bérlakásoknál. *A már meglevő bérlakásoknál* figyelembe kell venni, hogy a lakbérek változtatása közvetlenül érinti a bérből és fizetésből élő lakosság közel felének jövedelmét és így életszínvonalát. Ezért a lakbérek változtatásának szükségességét, illetve lehetőségét *elsősorban a jövedelmek alakulása szempontjából* kell megvizsgálni, figyelembe véve jövedelempolitikánk előzőekben részletezett alapvető követelményeit.

Az új bérlakások bérének megfelelő szintre emelése aligha kerülhető el akkor, ha az újonnan épülő lakások között a bérlakások aránya — a már vázolt okok miatt — megfelelően magas szintre emelkedik. Az új lakások magasabb bére ugyanis lehetővé teszi, hogy e lakások építéséhez és fenntartásához elfogadható és elviselhető módon vegyük igénybe a lakosság anyagi erőforrásait. Ez a lakásépítési tevékenység megfelelő volumene esetén biztosíthatja az új lakások keresletének és kínálatának összhangját is.

A lakáshelyzet javítását szolgálná *a társadalmi viszonyainknak is megfelelő, szabályozott lakáspiac kialakítása* és a jelenlegi feketepiac felszámolása. Ennek feltétele a megfelelő lakáskínálat, de hozzátartozik ehhez a lakbérleti jog értékesítési lehetőségének elismerése is. A lakáscserék felélénkítése érdekében meg kellene szüntetni, vagy legalábbis a minimálisra csökkenteni a lakáscserével kapcsolatos ingatlan adásvételt terhelő súlyos illetéket. Mindezek az intézkedések elősegíthetik, hogy az adott feltételek ismeretében a *lakosság maga válassza meg lakásigényei kielégítésének formáját és módját*.

A KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A kommunális ellátás a különböző szolgáltatások rendkívül széles körét öleli fel (vízellátás, csatornázás, városi gáz- és villamosenergia-ellátás, helyi közlekedés, parkosítás, városi személtakarítás stb.). Egyes lényeges területeivel (pl. a helyi közlekedés, a villamosenergia-ellátás stb.) külön tanulmány foglalkozik, míg további területei (pl. a parkosítás, a szemét eltakarítás stb.) a rövid és középtávú tervezés ke-

retében vizsgálhatók kielégítően. Ennek ellenére itt is meg kell említenünk, hogy a *gépjármű-közlekedés elterjedésével* már érezhető korszerűtlen úthálózatunk káros hatása — mindenekelőtt a forgalom lassulásában. Az autóforgalom növekedése — különösen autóbuszaink és teherautóink rossz műszaki állapota miatt — nagymértékben szennyezi városaink levegőjét. Más természetű, de a jövő szempontjából ugyancsak megemlítendő a korszerű *személtakarítás* szükségessége. Ennek hiánya a fogyasztás növekedése és szerkezeti átalakulása, valamint a többszintes házakból álló városi települések elterjedése következtében már most is növekvő gondokat okoz.

A kommunális ellátás tényezői közül az életszínvonal távlati tervezésénél elsősorban a *vízellátásra és csatornázásra* kell megkülönböztetett figyelmet fordítani. Ezek jelentőségét növeli, hogy a modern gazdaság, különösen az ipar termelésének egyik elemi feltétele a közműves vízellátás és a korszerű csatornázás. A lakossági ellátás lassú javulásának egyik oka éppen az, hogy az *elmúlt 20 évben a víz- és csatornaművek kapacitásából növekvő részt vett igénybe a gyorsan fejlődő ipar, ugyanakkor az összes beruházások csökkenő részét fordítottuk e célokra.*

Vízellátásunk a múlthoz képest számottevően javult, de még jelenleg is *az ország népességének alig több mint fele részesül közműves víz-ellátásban.* Vízfogyasztásunk Budapesten naponta 130—150 liter/fő, a legjobban ellátott vidéki városokban 50—90 liter/fő. Az ellátottság alacsony szintjét mutatja, hogy a fejlett ipari országok városaiban a lakosság vízfogyasztása eléri, sőt meghaladja a napi és fejenkénti 300 litert. Közműves ellátottságunk messze elmarad a szomszédos Ausztriához, a Német Demokratikus Köztársasághoz, Csehszlovákiához és más országokhoz képest.

A csatornázottság a vízellátásnál is kedvezőtlenebb. Az ország lakosságának alig több mint egynegyede él csatornázott településeken. E tekintetben a múlthoz képest alig fejlődtünk; elmaradottságunk szomszédainkhoz képest nőtt. A csatornázás foka alacsony; a szennyvizek több mint háromnegyedét tisztítás nélkül távolítják el. Ez egyre jobban veszélyezteti folyóvizeink tisztaságát és nagymértékben károsítja a talajt is.

A víz- és csatornahálózat elégtelen fejlesztése nehezíti a korszerű lakásépítkezést, a városiasodást, fékezi az iparosodást. *A helyzet javítása elsősorban az állami beruházások növelését igényli,* de be kell ebbe vonni az érintett telektulajdonosokat is, mivel a közművesítéssel a telkek értéke is emelkedik. A fejlesztésnél megfelelően figyelemmel kell

lenni a települések urbanizációs fokából eredő differenciált igényekre. Még a városoknál is helyes mérlegelni a bel- és külterületek ellátásával kapcsolatos feladatok különbözőségeit.

A kommunális ellátás egyéb tényezői közül a hosszú távlatú fejlesztés szempontjából különös figyelmet igényel *a gázellátás fejlesztése* is. Feltárt gázvagyonunk lehetővé tenné, hogy a mainál jóval *nagyobb mértékben használjunk gázt lakóházak fűtésére és háztartási célokra*. Ez már csak azért is kívánatos, mivel csökkentené a városi levegő szennyeződését.

AZ ORSZÁG EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETE

Az egészségügyi ellátás egyike a népesség életszínvonalát legközvetlenebbül érintő szolgáltatásoknak. *A lakosság szocialista rendszerünk egyik vívmányaként értékeli az* — általános társadalombiztosítás keretében nyújtott — *ingyenes egészségügyi ellátást*, bár annak színvonalával és mértékével szemben állandóan fokozódó, és ezért számos tekintetben ki nem elégíthető követelményt támaszt.

Az egészségügyi ellátás fontos szerepet játszik a lakosság egészségének, munkaerejének megőrzésében, illetve növelésében, megbetegedés esetén a munkaképesség mielőbbi visszaállításában.

A lakosság egészségügyi helyzete az elmúlt időszakban számottevően javult, ezt mutatja a korcsoportonkénti halálozási arányszámok csökkenése is. E javulásban nemcsak az egészségügyi ellátás játszott szerepet, hozzájárult ehhez egész társadalmi-gazdasági fejlődésünk; az életszínvonal növekedése, a táplálkozási és lakásviszonyok javulása és több más tényező.

Az egészségügyi helyzet javuló tendenciája mellett vannak kedvezőtlen jelenségek is.

A csecsemőhalálozás 1950 és 1965 között a felére csökkent, de *a jelenlegi csecsemőhalandóság még mindig jóval magasabb az európai átlagnál* és más, hasonló fejlettségű országok szintjénél; *számottevően növekszik a koraszülések aránya és ezzel együtt a testileg-szellemileg fogyatékos újszülöttek száma*. Ez összefügg azzal is, hogy a feljettebb orvostudomány és egészségügyi ellátás eredményeként ma olyan újszülötteket is életben tartanak, akik a korábbi feltételek között meghaltak volna.

A kedvezőtlen tendenciának más, mélyebben fekvő okai vannak, amelyek felderítése és a helyzet megváltoztatása annál fontosabb, mivel a magas csecsemőhalandóság kedvezőtlenül érinti népesedési helyzetünket, a koraszülések és a testileg, szellemileg fogyatékosok

nővekvő aránya pedig évtizedekre növeli az ellátásukból adódó társadalmi problémákat és gazdasági terheket.

A megbetegedések között *jelentősen csökkent a fertőző és különösen a tuberkulózisban megbetegedettek száma*, a nemzetközi adatok tükrében azonban még mindig kedvezőtlen a tbc-megbetegedés és -halálozás aránya.

Egészségügyi helyzetünket nehezíti az idősebb korú népesség számának és arányának tartós növekedése, és újabban az urbanizációval együtt járó egészségügyi ártalmak. Különösen a szív- és érrendszer, a pszichoneurotikus betegségek, a rák, valamint a baleseti sérülések aránya növekszik a lakosság megbetegedésében és halálozásában. Világviszonylatban kiemelkedően magas az öngyilkosok száma.

A lakosság megbetegedésének és halálozásának csökkentése részben egészségügyi feladat, részben azonban más jellegű intézkedéseket is kíván, elsősorban a lakásviszonyok és a vízellátás javítását, a levegőszennyeződés és a zajártalom csökkentését, valamint általában az egészségügyi megelőzés fejlesztését.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS ANYAGI ÉS SZEMÉLYI FELTÉTELEI

Egészségügyi ellátásunk anyagi és személyi feltételei az elmúlt 15 évben jelentősen fejlődtek (lásd 43. sz. táblázatot).

43. sz. táblázat

Magyarország egészségügyi ellátásának alakulása és helyünk az európai rangsorban

Az egészségügyi ellátás mutatói	1950	1968	Index: 1950= =100	Magyarország rangsora 22 európai ország között 1965-ben
10 000 lakosra jutó orvos (fő)	10,3	21,3	210	9
1 körzeti orvosra jutó lakos (fő)	4470,0	2890,0	65	.
10 000 lakosra jutó gyógyintézet ágy (db)	52,0	80,0	154	17
Csecsemőhalandóság	86,0	36,0	42	19
Tbc-halandóság	79,0	22,0	28	21

A fejlődés *tendenciája* minden tekintetben kedvező, az európai országok közötti rangsorunk azonban mutatja az egyes főbb tényezők kiváló különbségeit.

Szembetűnő a járóbeteg-ellátás nagyarányú fejlődése. A kórházi ellátás fejlődését jelző adat eltakarja, hogy ezt részben a háború előtt épített kórházak túlszűfolasával, részben kórháznak alig alkalmas épületek átalakításával értük el. *Az elmúlt 20 évben épített első új kórházat 1963-ban adtuk át.* A kórházi hálózaton belül elsősorban az elme- és idegosztályok, az elfekvő osztályok ágyaiban, valamint szanatóriumokban van hiány. Általában kifogásolható a kórházi ellátás színvonala, a kórházak korszerűsége, technikai felszereltsége.

Az orvosellátottság igen előnyös; már 1965-ben is csak néhány országban volt relatíve több orvos. Azóta orvosellátottságunk még gyorsabban nőtt és ma már valószínűleg a negyedik-ötödik helyre léptünk elő (lásd 44. sz. táblázatot).

Az orvosellátottság nemzetközileg is élenjáró színvonalával szemben *az orvosokhoz viszonyítva alacsony az egészségügyi segédszemélyzet létszámaránya*, valamint iskolázottságuk, képzettségük. Ezzel is összefügg a gyógyító-megelőző tevékenység elmaradottsága, mivel az orvosok és a jobban képzett segédszemélyzet munkaidejének jelentős részében képzettségénél alacsonyabb szintű munkát végez.

Ha az egészségügyi beruházásokat és főként az egészségügyi ellátásra fordított folyó kiadásokat az elmúlt 10—15 évben, és főként a közelmúlt éveiben vizsgáljuk, azok gyors emelkedését állapíthatjuk meg. Ez látszólag ellentmond az egészségügy anyagi ellátásában mutatkozó elmaradásról, illetve az egészségügyi szakemberek és a lakosság ezzel kapcsolatos panaszairól fentebb leírtaknak. Azonban az ötvenes években csak igen szerény összeget fordítottunk e célokra, és az utóbbi évek nagyobb beruházási kereteit nagymértékben terheli a hosszú időn át elhanyagolt fejlesztési feladatok pótlása. A folyó kiadások összegének növekedése ugyan tekintélyes, de alig haladja meg a nemzeti jövedelem növekedését. Sőt, 1965 óta a nemzeti jövedelemből az egészségügyi ellátásra fordított rész aránya csökken, míg általános tapasztalatok szerint ez az arány még a legfejlettebb egészségügyi ellátással rendelkező országokban is tartósan nő.

**A lakosság egészségügyi ellátásának és egészségi állapotának
néhány jellemző mutatója egyes országokban**

Ország	Orvosok és fog- orvosok 10 000 lakosra	Egy orvosra jutó ápoló személyzet	
		segédápolók nélkül	összesen
1 Egyesült Államok	19,8	1,6	2,8
2 Kanada	14,2	3,3	5,8
3 Svédország	16,8	.	3,6
4 Új-Zéland	18,1	.	.
5 Egyesült Királyság	13,4	.	.
6 Svájc	18,1	1,8	2,1
7 Dánia	16,0	.	1,9
8 Norvégia	18,8		
9 Német Szövetségi Köztársaság	19,7	.	1,0 ^a
10 Belgium	15,3		
11 Hollandia	14,7	0,8	1,3
12 Franciaország	14,3	.	1,5
13 Finnország	10,5	3,2	4,4
14 Ausztria	23,2	.	1,0
15 Csehszlovákia	18,6	1,3	1,7
16 Olaszország	16,4		
17 Szovjetunió	21,5		2,2
18 Japán	14,6	.	.
19 Magyarország	16,6	1,1	1,1
20 Lengyelország	14,0	.	1,6 ^b
21 Bulgária	19,0	.	.
22 Spanyolország	12,9	.	.
23 Portugália	8,7	.	.
24 Görögország	16,1	.	.
25 Jugoszlávia	8,2	.	.
26 Románia	14,3	1,2	1,7
27 Törökország	4,3	.	.
28 Egyesült Arab Köztársaság	4,3	.	0,4
29 India	2,1	1,0	1,1

Ország	Gyógyinté- zeti ágy 10 000 lakosra	Halálozás 1000 lakosra	Csecsemő- halálozás 1000 élve- születetre vetítve	Tbc-halálozás	
				100 000 lakosra	
				összesen	ebből késői
1 Egyesült Államok	85	9,6	25	5	7
2 Kanada	109 ^c	7,8	28	4	8
3 Svédország	137	10,1	15	7	3
4 Új-Zéland	102	8,8	20	.	.
5 Egyesült Királyság	97	12,2	22	7	6
6 Svájc	103 ^d	9,3	21	10	.
7 Dánia	90	9,8	20	7	5
8 Norvégia	93	10,0	18	6	6
9 Német Szövetségi Köztársaság	102	11,4	29	14	8
10 Belgium	79	12,7	28	15	10
11 Hollandia	79 ^a	8,0	15	3	4
12 Franciaország	97 ^c	11,7	26	19	9
13 Finnország	60	9,3	19	20	6
14 Ausztria	97	12,7	33	23	12
15 Csehszlovákia	102	9,5	23	22	10
16 Olaszország	99	10,2	41	16	.
17 Szovjetunió	100	7,5	32	.	.
18 Japán	109	7,0	27	29	.
19 Magyarország	78	9,9	48	30	20
20 Lengyelország	77	7,6	55	38	30
21 Bulgária	71	8,7	37	18	21
22 Spanyolország	44 ^a	9,0	47	24	.
23 Portugália	59	10,8	79	37	51
24 Görögország	58	7,9	40	16	31
25 Jugoszlávia	57	8,9	82	45	.
26 Románia	77	8,3	71	.	41
27 Törökország	18	.	.	.	.
28 Egyesült Arab Köztársaság	22	15,8	108	.	.
29 India	5 ^c	9,3	87	81	.

Ország	Várható átlagos élettartam/év						
	Időszak	0 éves		20 éves		60 éves	
		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1 Egyesült Államok	1963	66,6	73,4	49,5	55,6	15,7	19,6
2 Kanada	1960 – 1962	68,3	74,1	51,5	56,6	16,7	19,9
3 Svédország	1962	71,3	75,4	53,4	57,0	17,2	19,6
4 Új-Zéland	1955	68,2	73,0	51,3	55,4	16,1	19,1
5 Egyesült Királyság	1961 – 1963	68,0	73,9	50,4	55,8	14,9	18,9
6 Svájc	1959 – 1961	69,3	74,8	52,3	56,8	17,1	19,8
7 Dánia	1956 – 1960	70,4	73,7	53,1	55,8	17,3	19,0
8 Norvégia	1951 – 1955	71,1	74,7	54,1	57,6	18,5	19,3
9 Német Szövetségi Köztársaság	1960 – 1962	66,9	72,4	50,3	55,1	15,5	18,5
10 Belgium	1946 – 1949	62,0	67,3	48,0	52,3	15,5	17,5
11 Hollandia	1956 – 1960	71,4	74,8	53,7	56,7	17,7	19,5
12 Franciaország	1963	67,2	74,1	49,7	56,1	15,5	19,6
13 Finnország	1956 – 1960	64,9	71,6	47,8	53,9	14,4	17,5
14 Ausztria	1960	65,0	71,0	49,2	54,3	14,7	17,7
15 Csehszlovákia	1962	67,2	72,8	49,9	54,9	15,5	18,0
16 Olaszország	1954 – 1957	65,8	70,0	51,0	54,7	16,2	18,2
17 Szovjetunió	1962 – 1963	65,0	73,0	.	.	.	.
18 Japán	1962	67,2	72,3	50,1	54,7	15,4	18,5
19 Magyarország	1959 – 1960	65,2	69,6	50,2	53,8	15,3	17,4
20 Lengyelország	1960 – 1961	64,8	70,5	50,1	55,0	15,8	18,6
21 Bulgária	1956 – 1957	64,2	67,7	51,9	54,5	16,7	18,2
22 Spanyolország	1960	67,3	71,9	51,4	55,3	16,3	18,8
23 Portugália	1959 – 1962	60,7	66,3	49,9	54,9	15,7	18,6
24 Görögország	1960 – 1962	67,5	70,7	52,9	55,8	17,0	18,9
25 Jugoszlávia	1960 – 1961	62,2	65,3	50,3	53,2	15,4	17,1
26 Románia	1956	61,5	65,0	49,6	52,4	15,3	17,1
27 Törökország	1950 – 1951	46,0	50,4	39,8	43,3	12,3	13,6
28 Egyesült Arab Köztársaság	1960	51,6	53,8	47,7	52,9	15,1	18,0
29 India	1951 – 1960	41,9	40,6	37,0	35,6	11,8	13,0

a 1959. évi adat.

c 1962. évi adat.

b 1957. évi adat.

d Csak közkórházak.

Megjegyzés: A táblázat adatai – ha külön nincsenek megjelölve – az 1962. évre, illetve ahol 1962. évi adat nem volt, az 1961. vagy 1960. évre vonatkoznak; a kórházi ágy-ellátottság adatai 1965 – 1966. évekre vonatkoznak. Az egy orvosra jutó ápolószemélyzet létszáma egyes fogalmi eltérések miatt csak hozzávetőleges tájékoztatásra ad lehetőséget.

Egészségügyi ellátásunk a jelentős fejlődés ellenére sem elégíti ki a lakosság igényeit. Az elégedetlenség egyik oka a *járóbetegeket ellátó intézmények zsúfoltsága*, az ellátás minőségének alacsony szintje és a kifogásolható bánásmód. A kórházi ellátással kapcsolatban a lakosság panaszai főleg *az ágyhiány miatti beutalási nehézségekre és a kórházi ellátás hiányosságaira vonatkoznak*. Ez az elégedetlenség összefügg az-
al is, hogy egészségügyi ellátásunk ma már lényegében kiterjed az egész lakosságra, és *ingyenesen* vállalja a járó- és fekvőbeteg ellátást. Így a lakosság igényeit alig korlátozzák anyagi megfontolások.

Az ellentmondásokat élezi, hogy az egészségügyi ellátással szembeni követelmények gyorsan növekednek külső tényezők, elsősorban az orvostudomány fejlődése, valamint a népesség előregedése következtében is. E tényezők miatt az egészségügyi ellátás még a gazdag és magas szintű egészségügyi ellátást nyújtó országokban sem tudta eddig a szükségleteket kielégíteni és a telítettségi szintet megközelíteni. Ezért *az egészségügyi ellátásra fordított összegek* — amint erre már utaltunk — a fejlett országokban is gyorsabban növekednek, mint a nemzeti jövedelem.

Ezek az okok azonban csak részben magyarázzák az egészségügyi ellátással szemben hazánkban megnyilvánuló elégedetlenséget és főleg annak növekedését. Nagy szerepet játszik ebben az egészségügyi ellátás merev szervezeti formája, az orvosoknak és a segédszemélyzetnek az ingyenes egészségügyi ellátással ellentétes anyagi érdekeltsége.

A betegek egyre növekvő része magánpraxist gyakorló orvost keres fel, más betegek, akik nem tudnak vagy nem akarnak más orvoshoz fordulni, mint akit számukra a jelenlegi szervezet kijelöl, megfelelő „tiszteletdíjjal” akarják biztosítani maguk számára az orvos jóindulatát, illetve a megkülönböztetetten gondos ellátást. Így végül is a társadalmi egészségügyi ellátás ingyenessége csorbát szenved.

Ez a helyzet összefügg az egészségügyi dolgozók bérezési rendszerének gyengeségeivel és főként alacsony bérszínvonalával. Ez utóbbira már előzőleg is utaltunk. Az orvosok fix bért kapnak, függetlenül attól, hogy hány beteget látnak el és milyen eredménnyel. Az orvosok munkabére tevékenységük bonyolultságát és felelősségét figyelembe véve alacsonyabb, mint a hasonló képzettséget kívánó más szakmákban. Az orvosok átlagos bére jóval alacsonyabb például a mérnökökéénél, sőt az orvosok többségének *munkabére* alig haladja meg például a gép-

ipari szakmunkások bérét. Az egészségügyi szakszemélyzet bérszínvonalára alacsonyabb még a legegyszerűbb szakmákhoz tartozó fonószövő nők átlagos bérkereseténél is. Emiatt rendkívül nagy az elvándorlásuk más szakmákba, ami — egyebek között a képzésükre fordított jelentős összegek elvesztésével is — kárt okoz a társadalomnak.

A mai bérszínvonal mellett az orvosok többsége erkölcsileg jogosnak ítéli, hogy a társadalombiztosítás keretében kezelt betegről honoráriumot kérjen vagy fogadjon el. Ez aránytalanul *magas jövedelmet* biztosít az orvosok jelentős részének, különösen néhány szakmában (sebész, nőgyógyász, gyermekgyógyász stb.), és *olyan torz módon valósítja meg az egészségügyi ellátásban az anyagi érdekeltséget és a „szabad orvosválasztást”, ami ellentmond a szocialista egészségügyi ellátás alapelveinek.*

E visszás helyzet rendezése az idő múlásával egyre nehezebb és ugyanakkor egyre sürgetőbb. Az egyik megoldás olyan *jelentős bérrendezés lehet*, amely anyagi és erkölcsi alapot teremt a társadalombiztosítás keretében kezelt betegről nyert mellékjövedelmek felszámolására és a magánpraxis ésszerű szabályozására. A másik megoldás olyan, a mainál korszerűbb szervezeti formák kialakítása, amelyek feloldják a jelenlegi kijelöléses orvosi ellátás feltétlenül kötelező jellegét, és a társadalmi ellátásba beilleszkedve érvényesítik az anyagi érdekeltséget és ösztönzést. A társadalmi ellátás keretében lehetne biztosítani — megfelelő térítés mellett — egyesek különleges igényeinek ellátását is. Ez azonban *nem érintheti az alapvető egészségügyi ellátás ingyenességét*, sőt éppen annak erősítését kellene szolgálnia.

Az egészségügyi ellátás hatékonyságának növelése más jellegű intézkedéseket is kíván. Elsősorban a megelőző tevékenység kiszélesítése és megerősítése látszik szükségesnek. Ennek keretében *nagyobb figyelmet kellene fordítani a súlyosbodó urbanizációs ártalmak (levegő szennyezettség, zajártalom stb.) csökkentésére.* A kórházi ellátás mainál racionálisabb rendszerének és munkaszervezetének kifejlesztése elősegítheti az amúgy is szűkös kórházi kapacitás jobb kihasználását. Az orvosok megterhelésének csökkentése érdekében felül kellene vizsgálni a gyógyszerek juttatásának és árának mai rendszerét.

Az egészségügyi ellátással kapcsolatban említjük meg — de több más területet is érint — *a csökkent munkaképességűek problémáját*, akik testi vagy szellemi fogyatékoságuk miatt nem tudnak munkát vállalni, illetve csak sajátos munkakörben vagy munkafeltételek között nyújtanak kielégítő teljesítményt. Számuk 200 000—400 000 főre becsülhető. Létszámukat azonban állandóan, sőt növekvő mértékben újra termeli a társadalom a koraszülések számának tartós növekedése,

valamint a gépi, nagyüzemi termeléssel és az urbanizációs folyamattal jelentkező ártalmak következtében. *A csökkent munkaképességűek ellátásának társadalmilag helyes és gazdaságilag is racionális fő módszere a rehabilitáció.*

A rehabilitálás érdekében az elmúlt egy-két évben már tettünk egyet-mást. Azonban még ma sincs olyan rehabilitációs szervezetünk és szakképzett személyzetünk, hogy a helyes megoldást biztosíthassunk. Ennek egyik következménye az, hogy — bár a csökkent munkaképességűek többségének az adottságaiknak megfelelő munkaalkalmat kellene biztosítani — indokolatlanul gyorsan emelkedik a csökkent munkaképességük miatt ideiglenes vagy végleges járadékosok száma. A legújabb intézkedések megfelelő anyagi keretet biztosítottak a csökkent munkaképességűek rehabilitációjához, szükség esetén segélyezésükhöz. A kérdés megoldatlanságát azonban az is jelzi, hogy az e célra rendelkezésre álló összegeket egyelőre éppen úgy nem használják fel, mint a néhány évvel korábban a gümőkórban megbetegedettek rehabilitációjára, illetve segélyezésére rendelkezésre bocsátott összegeket.

NÉPESEDÉSI HELYZETÜNK

MAGYARORSZÁG DEMOGRÁFIAI FEJLŐDÉS

Magyarország népességének száma hosszú idő óta lassan növekszik. Az ország népességének természetes szaporodása — az előző évtizedek tendenciáját folytatva — folyamatosan csökkent (lásd 45. sz. táblázatot).

45. sz. táblázat

A népesedés alakulása Magyarországon
1900 és 1968 között

Év	Élveszüle- tési arány- szám ^a	Termékeny- ségi arány- szám ^b	Halálozási arányszám ^a	Termé- szetes sza- porodás aránya ^a	Nettó re- produkció együttható ^c
1901 — 1905	36,9	.	25,6	11,3	.
1906 — 1910	35,8	.	24,0	11,8	.
1911 — 1915	32,1	.	22,9	9,2	.
1916 — 1920	21,8	.	21,7	0,1	.
1921 — 1925	29,4	116,8 ^d	19,9	9,5	1,128 ^d
1926 — 1930	26,0	.	17,0	9,0	.
1931 — 1935	22,4	88,0 ^e	15,8	6,6	1,010 ^e
1936 — 1940	19,9	73,6 ^f	14,1	5,8	.
1941 — 1945	19,4	71,3 ^g	16,4	3,0	0,972 ^g
1946	18,7	.	15,0	3,7	.
1947	20,6	74,4	12,9	7,7	.
1948	21,0	76,1	11,6	9,4	.
1949	20,6	75,4	11,4	9,2	.
1950	20,9	77,4	11,4	9,5	.

Év	Élveszüle- tési arány- szám ^a	Termékeny- ségi arány- szám ^b	Halálozási arányszám ^a	Termé- szetes sza- porodás aránya ^a	Nettó re- produkciós együttható ^c
1951	20,2	75,4	11,7	8,5	.
1952	19,6	73,5	11,3	8,3	1,083
1953	21,6	81,8	11,7	9,9	1,202
1954	23,0	88,3	11,0	12,0	1,308
1955	21,4	83,0	10,0	11,4	1,256
1956	19,5	75,9	10,5	9,0	1,164
1957	17,0	66,9	10,5	6,5	1,019
1958	16,0	63,6	9,9	6,1	0,973
1959	15,2	60,7	10,5	4,7	0,935
1960	14,7	58,9	10,2	4,5	0,907
1961	14,0	56,6	9,6	4,4	0,880
1962	12,9	52,5	10,8	2,1	0,808
1963	13,1	53,4	9,9	3,2	0,819
1964	13,1	53,2	10,0	3,1	0,829
1965	13,1	53,2	10,7	2,4	0,831
1966	13,6	54,5	10,0	3,6	0,863
1967	14,6	57,7	10,7	3,9	0,923
1968	15,0	58,7	11,2	3,8	..

^a 1000 lakosra jutó élveszületések száma.

^b 1000 15 – 49 éves korú nőre jutó élveszületések száma.

^c A nettó reprodukciós együttható azt fejezi ki, hogy az egy nő által szült leánygyermek közül, változatlan halandóság mellett, hányan jutnának el a szülőképes életkorba. Ha a nettó reprodukciós együttható értéke egy, ez a népesség számának hosszabb távlatban bekövetkező stagnálását jelzi. Az egyen felüli érték szaporodást, az aluli érték fogyást jelent.

^d 1961.

^e 1930 – 1931.

1938.

^g 1940 – 1941.

A természetes szaporodás folyamatos csökkenése egymással ellentétes tendenciák következménye.

A népesség számának alakulására kedvezően hatott, hogy a korcsoportonkénti halálozási arányszám csökkent. Ennek következtében nőtt a születéskor várható élettartam [a 20 évvel ezelőtti 59 (férfi) és 63 (nő) évről, 67, illetve 72 évre]. Az élettartam növekedése az idősebb korú népesség és ezzel a társadalmi ellátásra szorulóknak számának emelkedését eredményezte.

A népesség növekedésének meghatározó tényezője az élveszületések száma és aránya. *Magyarországon a születések száma — a fejlett országokban világszerte tapasztalható általános tendenciának megfelelően — a századforduló óta folyamatosan csökkent.* Hazánkban az elmúlt 20 évben azonban két, egymással ellentétes irányzat érvényesült. Az 1952-ben életbe léptetett drasztikus, adminisztratív rendszabályok következtében átmenetileg magasra szökött az élveszületési arányszám, majd 1954-et követően annyira lecsökkent, hogy 1962 és 1967 között Európában Magyarországon volt a legalacsonyabb az 1000 lakosra jutó születések száma.

A születési arányszám jelentősen csökkent a többi európai szocialista országban is. Hasonló csökkenés végbement a gazdaságilag fejlett tőkésországokban is az iparosodás hatására, csak ott ez a folyamat hosszabb időszak alatt zajlott le és ezért lassúbb volt. A szocialista országok demográfiai folyamata annyiban tér el más, nem szocialista országok népesedési folyamatától, hogy a szocialista átalakulás által létrehozott rendkívül gyors társadalmi-gazdasági struktúraváltozás itt rövid idő alatt és erőteljesebben hatott a születésszám alakulására, mint korábban a nyugat-európai országokban.

A századforduló óta mutatkozó változások a hatvanas évek elejére társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt rendellenesen alacsony termékenység kialakulására vezettek Magyarországon. E folyamatban számos tényező játszott szerepet. Az *iparosodás* csökkentette a korábban termékenyebb mezőgazdasági lakosság arányát. Az *urbanizáció* és a *kulturális színvonal* növekedése általánosan csökkentette a termékenységi szintet. A születések számának visszaesése összefügg a nagy *lakáshiánnyal* és a *nők nagyobb arányának munkavállalásával* is. A társadalom népesedési magatartását az is befolyásolta, hogy csökkent a nagy létszámú családot igénylő termelési viszonyok és tradíciók hatása, és a többgyermekes anyák, illetve családok nem részesültek megfelelő anyagi támogatásban és társadalmi megbecsülésben.

Az alacsony termékenység kialakulásával egyidőben növekszik és a szülések számát is meghaladja a művi abortuszok száma. A művi vetélés azonban nem oka, csak *egyik eszköze* a nem kívánt szülés megakadályozásának. Mivel azonban az abortusz a születésszabályozásnak primitív módszere, amely káros hatású lehet mind az anyára, mind pedig a később születendő gyermekre nézve is, ezért az abortuszok csökkentése társadalmi érdek. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy visszatérjünk az adminisztratív módszerekhez, sokkal inkább igényli az egészségügyi felvilágosítás kiterjesztését, hatékonyságának növelését, valamint a korszerű fogamzásgátló szerek széles körű forgalmazását olcsó árakon.

Az élveszületések arányszáma 1962-ben volt a legalacsonyabb (12,9%), majd jelentéktelen növekedés következett be. *A születési arányszám 1967-ben, de különösen 1968-ban kedvezően alakult.* Ennek fő okai valószínűleg a korábbinál kiegyensúlyozottabb társadalmi-gazdasági struktúraváltozás és életszínvonal-politika, továbbá azok az intézkedések, amelyeket a közelmúltban hoztunk az anya- és gyermekvédelem érdekében. A legutóbbi időben ismét némi megtorpanás tapasztalható a születési arányszámok növekedésében. Ennek okai azonban a folyamatban levő vizsgálatok alapján most még nem tekinthetők át.

AZ ANYA- ÉS GYERMEKELLÁTÁS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE

Az anya- és gyermekellátás a népesedéspolitika legkonstruktívabb eszköze, amely — amint erről már szó volt — szorosan kapcsolódik jövedelempolitikánkhoz. Az anya- és gyermekellátás céljaira — az óvodák és az iskolai napközi otthonok fenntartási költségeit is ideszámítva — 1965-ben 3,8 milliárd forintot fordítottunk, ami közel arányosan oszlik meg a pénzbeli és a természetbeni juttatások között. Ez az összeg, mégpedig elsősorban a pénzbeli juttatások, gyorsan emelkedik és csupán 1970-ig előreláthatólag jóval meghaladja a 6 milliárd forintot.

A gyermekes családok támogatása szempontjából a családi pótlék jelentősége nagyobb. A családi pótlék rendszere az elmúlt két évtizedben jelentősen — bár nem a kielégítő mértékben — fejlődött (lásd 46. sz. táblázatot).

Jelenleg több mint 1,6 millió, *a családi pótlékra jogosító korban levő gyermekek 43%-a után folyósítunk családi pótlékot;* az alacsony arányszámnak fő oka, hogy egy gyermek után csak az egyedülálló szülőnek

A családi pótlék növekedése 1948 és 1968 között
(forintban)

Év	A családi pótlék összege				4-nél több gyer- mekes családok- nál gyermeken- ként	Egyedül álló dolgozó nőknél	
	1	2	3	4		1	2
	gyermekes családoknál					gyermek után	
<i>Munkaviszonyban állók</i>							
1948	18	40	66	96	34 – 50	18	40
1951	30	75	135	210	50 – 100	30	75
1953	—	75	180	260	70 – 110	30	75
1959	—	75	360	480	120	90	240
1965	—	200	360	480	120	90	240
1966	—	300	510	680	170	140	340
<i>Mezőgazdasági tsz-tagok</i>							
1953	—	—	210	280	70	—	—
1966	—	140	210	280	70	70	140
1968	—	200	360	480	120	90	240

fizetünk családi pótlékot. A kifizetett családi pótlék összege és a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya gyorsan emelkedik (lásd 47. sz. táblázatot).

A gyorsuló növekedés azzal függ össze, hogy az utóbbi években emeltük a családi pótlék összegét, és a juttatások körét kiterjesztettük a tsz-tagokra is.

A legutóbbi intézkedések ellenére a családi pótlék még mindig csak a kisebb részét fedezi a gyermekellátás családi költségeinek. (Az 1963. évi háztartás-statisztika szerint a munkás-alkalmazotti családokban egy gyermek havi átlagos eltartási költsége 750 forintra becsülhető; az összes pénzbeli társadalmi juttatás 120 forint, a természetbeni juttatás — az egészségügyi, oktatási stb. költséget is beszámítva — 230 forint.) A családi pótlék rendszerének hatékonyságát mind népesedési, mind

A családi pótlékra fordított összeg alakulása
(folyó áron)

Év	Kifizetett összeg (millió forintban)	A kifizetett összeg a nemzeti jövedelem százalékában
1950	300	0,6
1955	770	0,8
1960	1390	0,9
1968	2840	1,4

jövedelempolitikai szempontból korlátozza, hogy a juttatás szintje viszonylag alacsony, és a gyermekek felére sem terjed ki.

A gazdaságilag fejlett országok túlnyomó többségében van családi pótlék. Rendszere az egyes országok népesedési helyzetétől és társadalmi-gazdasági körülményeitől függően változatos képet mutat (lásd 48. sz. táblázatot).

Az összehasonlítás és a hazai tapasztalatok alapján is elsősorban az állapítható meg, hogy *Magyarországon alacsony az egy gyermek után járó családi pótlék összege és különösen alacsony a családi pótlék címén kifizetett teljes összeg.* A családi pótlék általános emelése mellett annak olyan továbbfejlesztése kívánatos, ami a második és harmadik gyermek születésére ösztönöz. A jövedelempolitikával foglalkozó fejezetben már utaltunk arra, hogy a családi pótlék rendszerének továbbfejlesztése nemcsak népesedéspolitikai szempontból fontos. *A jövedelemelosztás indokolatlan szóródásának csökkentése és a munka szerinti jövedelem ösztönző hatásának növelése is azt igényli, hogy az eddiginél nagyobb támogatásban részesítsük a többgyermekes családokat.*

A gyermekes anyák támogatásának sajátos módszere a Magyarországon kidolgozott és 1967-ben bevezetett gyermekgondozási segély, amely nemzetközileg is nagy figyelmet és elismerést keltett. E segélyrendszer hatása nemcsak népesedési szempontból kedvező, hanem eredményes eszköz a népesedéspolitika és foglalkoztatáspolitikai összehangolására, a női foglalkoztatás ciklikus változásának tervszerű szabályozására. *Az eddigi tapasztalatok szerint indokolt a gyermekgondozási segély fenntartása, sőt továbbfejlesztése.*

**Az egyes országokban folyósított családi pótlék
összehasonlító adatai**

Ország (devizaátzárítás kulcsa)	Családi pótlék összege USA dollárban					Megjegyzés
	1 gyermek	2 gyermek	3 gyermek	4 gyermek	további gyermek	
	után					
Ausztria (1 schilling = 3,8 USA cent)	7,09	15,07	27,70	38,34	11,97	A családi pótlék havi összegét évenként 14-szer utalják ki. A kimutatásban az évi kifizetés egytizenketted része szerepel
Belgium (1 frank = 2 USA cent)	11,18	28,10	51,56	75,02	23,46	A családi pótlékhoz 6 – 10 éves korban 2,46 dollár, 10 – 14 éves korban 4,30 dollár, 14 év felett 6,40 dollár kiegészítés is jár
Bulgária (1 leva = 50 USA cent)	0,60	7,00	13,50	20,00	4,50 – 5,00	
Csehszlovákia (1 korona = 7 USA cent)	4,90*	11,90*	25,90 30,10	39,90 48,30	18,20	* A családi pótlék egy gyermek után csak havi 210 dollár jövedelem alatt, két gyermek után csak havi 266 dollár jövedelem alatt jár. Ha a családban három vagy ennél több gyermek van, akkor a pótlék összege függ a szülők jövedelmétől is

Ország (devizaátszámítás kulcsa)	Családi pótlék összege USA-dollárban					Megjegyzés
	1 gyermek	2 gyermek	3 gyermek	4 gyermek	további gyermek	
	után					
Dánia (1 korona = 14 USA cent)	7,61	15,22	22,83	30,44	8,22	
Hollandia (1 gulden = 27,6 USA cent)	8,32	17,71	27,90	39,42	14,74*	Egy- és kétgyermekes családok akkor kaphatnak pótlékot, ha a család havi jövedelme 113 dollár alatt van. A munkaviszonyban nem állók csak három vagy több gyermek után kapnak családi pótlékot. * Átlagszám, mert progresszívítás érvényesül
Jugoszlávia (1 dinár = 8 USA cent)	4,12	8,24	10,40	12,08	*	* Degresszív csökkenő összeg
Kanada (1 dollár = 92,5 USA cent)	5,55	11,10	16,65	22,20	5,55	A családi pótlékhoz 10 – 15 éves korban 1,85 dollár, kisebb korban 3,70 dollár kiegészítés jár
Lengyelország (1 zloty = 4,2 USA cent)	2,73	6,93	12,38	18,69	6,80	

Ország (devizaáttszámítás kulcsa)	Családi pótlék összege USA dollárban					Megjegyzés
	1 gyermek	2 gyermek	3 gyermek	4 gyermek	további gyermek	
	után					
Magyarország* (1 forint = 4 USA cent**)	5,60*** 5,60***	12,00 5,60	18,80 8,40	25,60 11,20	6,80 2,80	* Munkaviszony esetén és kisipari tagságnál ** Mezőgazdasági tsz-tagság *** Csak egyedülálló kapja, vagy ha a gyermek rokkant
Norvégia (1 korona = 14 USA cent)	56,00*	56,00	70,00	84,00	14,00	* Csak árva, rokkant gyermek ré- szére folyósítják, vagy akkor, ha a szülők különváltan élnek
Német Demokratikus Köztársaság (1 márka = 16 USA cent)	2,40	4,80	7,20	10,40	4,00	
Német Szövetségi Köztársaság (1 márka = 25 USA cent)	—	6,25	18,50	33,75	17,50	A második gyermek után csak akkor jár, ha a család jövedelme havi 182,50 dollár alatt van. A gyermek 15 – 27 éves korában ki- egészítésül még havi 7,50 dollár nevelési járulékot folyósítanak, ha tanul. Nem jár ez a juttatás, ha a családban csak egy gyermek van

Ország (devizaátzámítás kulcsa)	Családi pótlék összege USA dollárban					Megjegyzés
	1 gyermek	2 gyermek	3 gyermek	4 gyermek	további gyermek	
	után					
Olaszország (1 líra = 0,16 USA cent)	9,15	18,40	27,45	36,60	9,15	Feltétele a családi pótlék folyósi- tásának, hogy a családfőn kívül a feleségnek, vagy a rokkant férj- nek, vagy a családban együttélő egyéb rokonnak a jövedelme a havi 16 dollárt ne haladja meg
Svédország (1 korona = 19,3 USA cent)	14,47	28,94	43,41	57,88	14,47	A 16 éven felül továbbtanuló gyermek családi pótléka emelke- dik
Szovjetunió (1 rubel = 1,11 USA dollár)				4,44	12,00*	A családi pótlék egy éves kortól 5 éves korig jár. Az első három gyermek után nem folyósítanak pótlékot * Átlagszám, mert progresszivi- tás érvényesül

A dolgozó anyák támogatásának fontos tényezői a *bölcsődék*, az *óvodák* és a *napközi otthonok*. A bölcsődei férőhelyek jelenleg a bölcsődéskorú gyermekek alig 10%-ának elhelyezését biztosítják. A bölcsődék beruházási és különösen fenntartási költségei igen magasak (gyermekenként havi kb. 1000 forint, amelyből a szülők átlagosan 130 forintot térítenek meg). A bölcsődei ellátás, az államra háruló jelentős anyagi tehertől eltekintve sem ideális megoldása a gyermekek nevelésének. A gyermekgondozási segély számottevően csökkenti a bölcsőde iránti társadalmi szükségletet, azonban az igények így is jóval meghaladják a bölcsődei férőhelyek számát. Ezért azt a gyermekgondozási segély továbbfejlesztése esetén is növelni kell. Ennek indokoltságát a nemzetközi összehasonlítás is alátámasztja (lásd 49. sz. táblázatot).

49. sz. táblázat

**A bölcsődei ellátás színvonalának alakulása
1960 és 1967 között néhány szocialista országban**

Ország	A bölcsődében elhelyezett gyermekek száma a 0—2 év. korcsoport népességének százalékában		Index: 1960 = 100	Index: Magyar- ország = 100
	1960	1967		
Bulgária	3,1	11,1	182	114
Csehszlovákia	6,6	11,1	168	114
Lengyelország	2,6	4,4	169	45
Magyarország	6,8	9,7	143	100
Német Demokratikus Köztársaság	11,3	17,9	158	185
Románia	.	1,3	.	13
Szovjetunió	8,7	10,9	125	112

A gyermekellátás és a nők foglalkoztatása szempontjából is nagy jelentőségű az *óvodai ellátás*. Hazánkban az óvodák jelenleg az óvodáskorú gyermekek közel felének ellátását biztosítják. A fenntartás havi költsége 400 forint/fő, amelyből a szülők átlagosan 100 forintot térítenek. Az óvodai ellátás iránti igényeket sok helyen nem tudjuk kielégíteni, mivel a fejlesztés *nem tartott lépést a nők foglalkoztatásával szorosan*

összefüggő társadalmi igények növekedésével. Megfelelő intézkedések nélkül a jövőben a helyzet súlyosbodni fog, a női foglalkoztatás és a szülések várható növekedésének tendenciája tovább emeli az óvodák iránti igényt. A hazai vizsgálatok az óvodai ellátás további jelentős növelését indokolják, bár a szocialista országokkal történő összehasonlításnál jóval kedvezőbb a kép mint a bőségsdei ellátásnál (lásd 50. sz. táblázatot).

50. sz. táblázat

**Az óvodai ellátás színvonalának alakulása
1960 és 1967 között néhány szocialista országban**

Ország	Az óvodában elhelyezett gyermekek száma a 3—5 éves korcsoport népességének százalékában		Index: 1960 = 100	Index: Magyar- ország = 100
	1960	1967		
Bulgária	55,7	72,9	131	131
Csehszlovákia	37,9	53,7	142	96
Lengyelország	15,8	26,5	168	47
Magyarország	41,7	55,8	134	100
Német Demokratikus Köztársaság	41,3	44,7	108	80
Románia	24,2	33,1	137	59
Szovjetunió	15,4	32,4	210	58

Az iskolai napközi otthonok az általános iskolai tanulók 13%-ának elhelyezését teszik lehetővé (átlagos fenntartási költség 260 forint, térítés 110 forint). A napközi otthonok kapacitása mennyiségileg sem kielégítő, de a fejlesztés elsősorban minőségileg maradt el az igényektől. Ez főként a hátrányos körülmények között élő, többségében munkásparaszt gyermekeket sújtja, mivel akadályozza, hogy az iskola hatékonyabb segítséget nyújtson e fiatalok neveléséhez, tanuláshoz.

A gyermekellátás sajátos intézményi rendszere a csecsemőotthon és nevelőotthon. Ezek az intézmények nagyjából az állami gondozásba vett gyermekek ellátását biztosítják. Az egészségügyi gyermekotthonoknak a fogyatékos képességű gyermekek nevelésében van fontos szerepük. A társadalmi igények nagymértékben meghaladják a férőhelyek

számát, emellett az otthonok többsége nem biztosít megfelelő feltételeket a fiatalok neveléséhez. Ezeknek az otthonoknak a fenntartása és továbbfejlesztése elsősorban azért fontos társadalmi érdek, hogy a *veszélyeztetett környezetben élő gyermekek megfelelő neveléséről kellő időben és módon gondoskodjunk*. Ez hatásos és gazdasági szempontból is racionális eszköze a lumpen rétegek és a fiatalkorú bűnözés elleni harcnak.

A NÉPESSÉG ELŐREGEDÉSE

A nyugdíjellátás problémáira a jövedelempolitikai fejezetben részletesen kitértünk. Utaltunk arra is, hogy — a fejlődés általános tendenciáinak megfelelően — Magyarországon is *tartósan nő az idősebb korú népesség száma és aránya* (lásd 51. sz. táblázatot).

Az idősebb korú népesség számának növekedése rendkívül összetett és bonyolult társadalmi és gazdasági problémákat vet fel.

Az egyik legfőbb gazdasági probléma, hogy bár az idősebbek a produktív életkoruk során megtermelik és akumulálják a későbbi eltartásukhoz szükséges összeget, *eltartásukról* gyakorlatilag mindenkor az *adott év nemzeti jövedelméből kell gondoskodni*. Az idősebbek eltartása-

51. sz. táblázat

**Magyarország népességének megoszlása korcsoportonként
1900 és 1968 között
(százalékban)**

Év	A népesség száma 1000	0—14	15—39	40—59	60
		éves korcsoportok aránya			
1900	8 854	34,9	38,7	18,9	7,5
1910	7 612	34,7	38,6	18,7	8,0
1920	7 987	30,6	41,3	19,1	9,0
1930	8 685	27,5	42,6	20,1	9,8
1941	9 316	26,0	40,6	22,7	10,7
1949	9 205	24,9	38,8	24,7	11,6
1960	9 961	25,4	36,8	24,0	13,8
1966	10 160	23,0	36,3	24,9	15,8
1968	10 275	21,7	36,6	25,0	16,7

nak gondjait növeli a családok strukturális átalakulása, aprózódása; az egy családra jutó családtagok száma csupán az elmúlt másfél évtizedben 10%-kal csökkent. A családokban ugyanakkor számottevően megnőtt a foglalkoztatottak aránya, egyre kevesebb családtag marad otthon. Ez oda vezet, hogy nemcsak az idősebb korúak összlétszáma növekszik, hanem *azoknak az öregeknek a száma is, akik teljesen magukra maradnak*, vagy akiknek családjában nincs olyan személy, aki ellátásukról, betegség esetén ápolásukról gondoskodna.

Más jellegű szociológiai és foglalkoztatási problémát okoz az, hogy az életszínvonal növekedésével, az egészségügyi ellátás javulásával a biológiai előregedés határa fokozatosan kitolódik. Így egyre több az aktív munkára részben vagy egészben képes — és ezt sok esetben igénylő — idősebb korúak száma, akiket a *nyugdíjrendszer kényszerpályája* az inaktív keresők közé sorol.

Az idősebb korúak, illetve munkaképtelenek egy része nem részesül nyugdíj- vagy járadékellátásban. Ezek közül az egyedülálló öregeknek és munkaképteleneknek a tanácsok rendszeres vagy rendkívüli szociális segítyt adhatnak. A jelenlegi, igen szigorú feltételek mellett 30 000 személy részesül rendszeresen, átlagosan havi 220 forint szociális segélyben, ami azonban még a fizikai létminimumot sem biztosítja. Még rosszabb a hadigondozás címén segélyezettak ellátása. Szervezettebb, céltudatosabb szociálpolitikai gondoskodás esetén a jelenleginél szélesebb kört kellene — a mainál magasabb színvonalon — segílyezni. E problémák megoldatlanságának oka részben az anyagi kerek korlátozott volta, részben *szociális gondozási rendszerünk szervezeti gyengesége*.

A 60 éven felüli népesség közel egyharmada egyedül él, és az idősebb korúak között mind nagyobb az idült betegek aránya. Ez is oka annak, hogy az elmúlt években rendkívül *megnőtt a szociális otthonok iránti igény*. A szociális otthonok férőhelyeinek száma jelenleg mindössze 24 000, az elismert, de nem kielégített igény meghaladja a 6000-et. A szociális otthonok csekély kapacitása nemcsak társadalmi feszültségeket okoz, hanem kedvezőtlenül befolyásolja az egyébként sem kielégítő kórházi kapacitás kihasználását.

Az idősebb korú népesség sajátos körülményei nemcsak az intézményes ellátás mai rendszerének továbbfejlesztését igénylik, hanem egyéb társadalmi-gazdasági problémák megoldását is. Ezek felderítése ma még a kezdet-kezdetén tart, és az a néhány szórványos kezdeményezés (pl. „öregek háza”, házi szociális gondozás, idősebbek társadalmi foglalkoztatása, „öregek klubja” stb.), amelyet helyenként ta-

pasztalunk, nemcsak e problémák megoldásához, de még a szükséges tapasztalatok megszerzéséhez sem ad kellő alapot. Ezért a jövőben fokozott erőfeszítéseket kell tenni az idősebb generációk problémáinak felderítésére és megoldására.

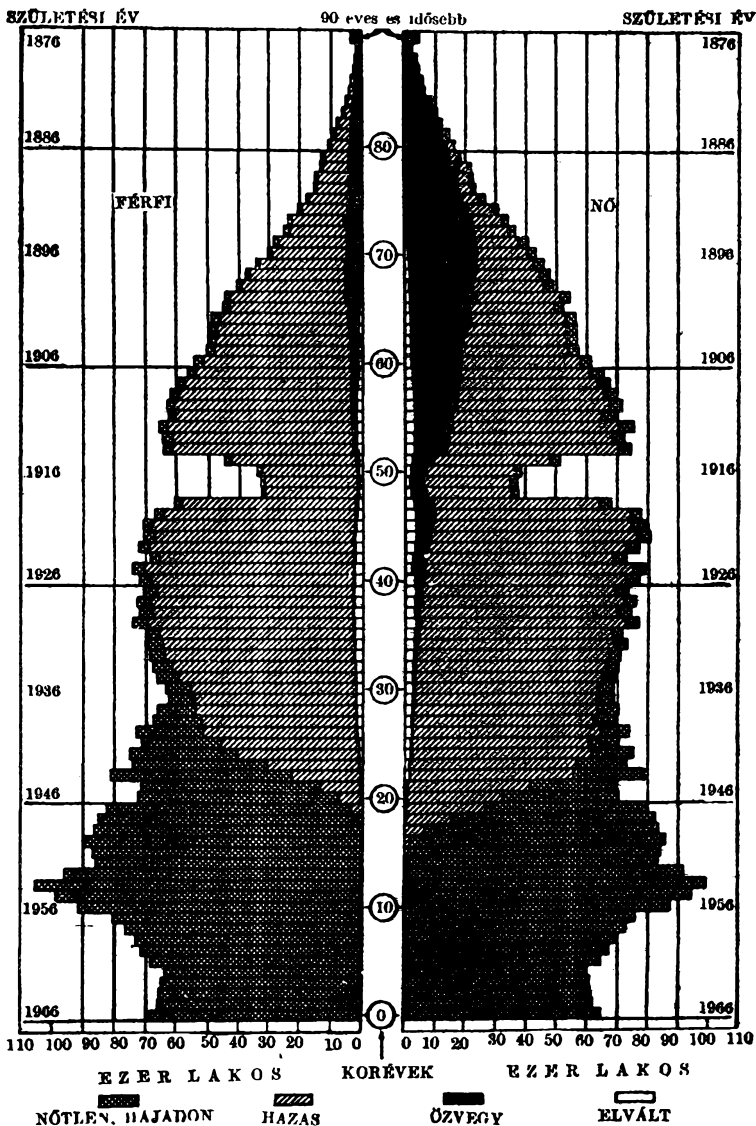
A LAKOSSÁG KORÖSSZETÉTELE ÉS ENNEK GAZDASÁGI KIHATÁSAI

Hazánk korösszetétele nemcsak két világháború nyomait viseli magán, hanem az ötvenes évek adminisztratív születésszabályozási intézkedései által kiváltott torzításokat is (lásd 52. sz. táblázatot).

Az egymást követő korosztályok létszámának jelentősebb ingadozása kedvezőtlen hatású általában a társadalmi-gazdasági fejlődésre, de különösképpen megnehezíti az egyes korosztályok megfelelő képzését és foglalkoztatását. Nagyobb áldozatok nélkül nem lehet gyorsan bővíteni az iskolai férőhelyek és a munkahelyek számát, amikor a nagy létszámú korosztályok az iskolába kerülnek, illetve amikor az iskolából kilépve első ízben elhelyezkedni kívánnak. Amilyen mértékben ezt megtesszük, később az iskolai kapacitások kihasználásában, illetve a foglalkoztatásban, majd évtizedekkel később a nyugdíjba lépők helyének betöltése okozhat nehézségeket.

Mindezen okok következtében rendkívül kíváncsatos volna elérni, hogy a lakosság jelenlegi szabálytalan korösszetétele minél kisebb mértékben reprodukálódjék. Ehhez arra volna szükség, hogy a születések száma viszonylag egyenletesen változzon vagy meghatározott szinten maradjon. Igaz, hogy a szülőképes nők száma ingadozó, ezért ennek megvalósítása igen nagy nehézségekbe ütközik. Számos olyan eszközt ismerünk, amelyek befolyásolják a születések számát, de tudásunk jelenlegi szintjén ezeknek a szabályozóknak pontos hatását még megközelítőleg sem tudjuk kiszámítani. Általában ismerjük az egyes demográfiai szabályozó-befolyásoló eszközök és módszerek hatásának irányát, de nagyon keveset tudunk a hatások mértékéről, és még az irányok tekintetében is gyakran érnek bennünket meglepetések. Éppen ezért, a népesség konstrukтурájának kiegyenlítésére csak azt tehetjük, hogy abban a periódusban, amikor a különösen alacsony létszámú női korosztályok elérik a szülőképes kort, fokozott támogatásban részesítjük a szülő nőket, illetve a gyermekes családokat. Ugyanakkor a lehetőség szerint meg kell óvni a népességet olyan hatásoktól, amelyek bármely irányba is ingadozást visznek be a születések számának alakulásába.

I A NÉPESÉG SZÁMA NEM, ELET KOR, CSALADI ÁLLAPOT SZERINT
1967 I. 1.

FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA ÉS MUNKAERŐHELYZET

FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁNK ÉS A FOGLALKOZTATOTTSÁG SZERKEZETI VÁLTOZÁSA

Foglalkoztatáspolitikánkat az elmúlt két évtizedben elsősorban a teljes foglalkoztatásra való törekvés jellemezte. Teljes foglalkoztatáson azt értjük, hogy a munkát igénylők számára lényegében biztosítjuk a képességeiknek és képzettségüknek *megfelelő* munkahelyet. A teljes foglalkoztatás azonban nem jelenti azt, hogy mindig mindenki a társadalmilag indokolt igényeinek megfelelő munkakörben dolgozik. A gazdasági fejlődéssel együtt járó strukturális változások, valamint az egyes emberek foglalkoztatási igényeinek változása szükségessé teszi a munkaerő állandó mozgását, a régi munkahelyek időnkénti és esetenkénti felcserélését új munkahellyel. Teljes foglalkoztatottság esetén is előfordul, hogy a munkaerő egy része nem találja meg a képességeinek és képzettségének megfelelő munkahelyet. Ha azonban a munkahelyet változtatók, illetve munkát keresők rövid idő alatt újra munkához juthatnak, akkor nem beszélhetünk munkanélküliségről.

Gazdaságpolitikánk eredménye, hogy a munkaerő-kínálat és a munkaerő-kereslet állandóan jelentkező kisebb ellentmondásaitól eltekintve, *lényegében megvalósítottuk a teljes foglalkoztatást, elkerültük a munkanélküliséget és ily módon létbiztonságot teremtettünk.* E cél megvalósítását lehetővé tette, hogy a népgazdaság fejlődéséhez, a termelékenység adott növekedése mellett, jelentős számú új munkaerőre volt szükség.

A népgazdaságban foglalkoztatottak száma 1949 és 1968 között 4 millióról közel 5 millióra emelkedett; a 100 aktív keresőre jutó eltarthatottak száma 132 főről 109 főre csökkent. Ennek következtében a népesség foglalkoztatottsága 1960 elejére megközelítette az 1941. évi, a háborús körülmények által felfokozott, legmagasabb szintet, majd azt túl is haladta (lásd 53. sz. táblázatot).

**Az aktív keresők létszámának változása
1949 és 1968 között**

Ágazat	Az aktív keresők létszáma			A létszámváltozás indexe	
	1949	1960	1968	1960/1949	1968/1949
	január 1 (1000 főben)				
<i>Férfiak</i>					
Ipar	587	837	933	142	159
Építőipar	67	227	280	339	418
Közlekedés	145	233	243	162	168
Kereskedelem	132	150	137	113	104
Egyéb nem mező- gazdasági ágak	326	367	435	113	133
<i>Nem mezőgazdasági ágak együtt:</i>	<i>1257</i>	<i>1814</i>	<i>2028</i>	<i>144</i>	<i>161</i>
Mezőgazdaság	1540	1223	910	80	59
<i>Férfiak összesen:</i>	<i>2797</i>	<i>3037</i>	<i>2938</i>	<i>109</i>	<i>105</i>
<i>Nők</i>					
Ipar	163	454	673	278	413
Építőipar	3	29	45	844	1500
Közlekedés	17	48	68	286	400
Kereskedelem	75	153	207	204	276
Egyéb nem mező- gazdasági ágak	264	287	369	109	140
<i>Nem mezőgazdasági ágak együtt:</i>	<i>522</i>	<i>971</i>	<i>1362</i>	<i>186</i>	<i>261</i>
Mezőgazdaság	651	702	578	108	89
<i>Nők összesen:</i>	<i>1173</i>	<i>1673</i>	<i>1940</i>	<i>143</i>	<i>165</i>
<i>Férfiak és nők</i>					
Ipar	750	1291	1607	172	214
Építőipar	70	256	324	363	456
Közlekedés	162	281	312	174	194
Kereskedelem	207	303	344	146	166
Egyéb nem mező- gazdasági ágak	590	654	803	111	136
<i>Nem mezőgazdasági ágak együtt:</i>	<i>1779</i>	<i>2785</i>	<i>3390</i>	<i>157</i>	<i>191</i>
Mezőgazdaság	2191	1925	1487	88	68
<i>Férfiak és nők összesen:</i>	<i>3970</i>	<i>4710</i>	<i>4877</i>	<i>119</i>	<i>123</i>

A munkaképes korú férfiak — a tanulók és a csekélyszámú munkaképtelenek kivételével — lényegében teljes számban dolgoznak. Állományuk az elmúlt 20 évben mindössze 5%-kal, a munkaképes korú férfi népesség létszámváltozásának megfelelően nőtt. A népgazdaságban foglalkoztatott nők száma ugyanezen időszakban közel 800 000 fővel (65%-kal) emelkedett.

A férfiak jelenlegi foglalkoztatottsági szintje lényegében megfelel a nemzetközi színvonalnak. Kor szerinti struktúrájában azonban bizonyos eltérést mutat, mivel Magyarországon az utóbbi években gyorsan csökkent a 60 évnél idősebb korosztályok foglalkoztatottsága, és ma már alacsonyabb, mint a gazdaságilag fejlettebb országok egy részében.

A segítő családtagok statisztikai számbavételének eltéréseiből adódó összehasonlítási nehézségek ellenére megállapítható, hogy *a nők foglalkoztatottsági szintje Magyarországon magasabb, mint a fejlett tőkésországok többségében.* Ez a foglalkoztatási szint azonban még a tőkésországok között sem tekinthető rendkívülinek, amit az is mutat, hogy több más európai országban (pl. Ausztriában, Finnországban, a Német Szövetségi Köztársaságban) a magyarországihoz hasonló vagy még magasabb a női népesség foglalkoztatottsága; a szocialista országok többségében pedig magasabb, mint Magyarországon.

A munkaerőhelyzet egyensúlya szempontjából az elmúlt két évtizedben két, egymástól jellegzetesen eltérő időszak különböztethető meg. *Az ötvenes években* a munkaerő-kereslet és -kínálat jelentősebb egyensúlyzavarai elsősorban *a munkaerő-kereslet nagymértékű ingadozásának* voltak a következményei. Az ötvenes évek elején a túlzott iparosítás munkaerő-keresletét nem fedezték a munkába lépő fiatalok, valamint a munkaerőnek a mezőgazdaságból és a háztartásból történő erőltetett kivonása sem. Az 1953 utáni években, majd az ellenforradalmat követő rövid időszakban a munkaerő-kereslet jelentős csökkenése okozott zavarokat, ez nehezítette az iskolából kilépő fiatalok munkába állását és a munkát kereső nők elhelyezkedését.

A hatvanas években a népgazdaság munkaerő-kereslete viszonylag egyenletesen nőtt. A foglalkoztatás egyensúlyhiányának fő oka most a munkaerőforrások, *a munkaerő-kínálat nagyfokú ingadozása.* A hatvanas évek első felében a foglalkoztatható munkaerő abszolút számban csökkent, ami 1963-ban és 1964-ben jelentős munkaerőhiányt okozott. A most következő években — a hetvenes évek végéig — a foglalkoztatható munkaerő száma átmenetileg jelentősen növekszik.

Eddigi gazdasági fejlődésünket elősegítette a népesség foglalkozta-

tottságának növekedése, azonban előrehaladásunk fő tényezője az egész időszak alatt a termelékenység emelkedése volt. Ha a népgazdasági szintű termelékenységet a termelőágazatokban foglalkoztatottakra jutó nemzeti jövedelem nagysága, illetve annak változása alapján mérjük, úgy megállapítható, hogy 1950 és 1968 között a nemzeti jövedelem növekedésének több mint négyötöde a népgazdasági szintű termelékenység emelkedéséből származott. Ez az arány nagyjából hasonló a többi szocialista országban.

A népgazdasági szintű termelékenység változásának egyik tényezője, hogy a gazdasági struktúraváltozás következtében a munkaerő egy része az alacsonyabb termelékenységű ágazatból a magasabba, főként a mezőgazdaságból az iparba ment át. A másik tényező az egyes ágazatokon belül végbemenő termelékenységemelkedés. Ez utóbbi tekintetében hazánk összehasonlítása a szocialista országokkal kedvezőtlen képet mutat. A struktúraváltozástól megtisztított termelékenység emelkedése Magyarországon a népgazdasági szintű termelékenység növe-

54. sz. táblázat

**A népgazdasági termelékenység növekedése
és a növekedés tényezőinek hatása a szocialista országokban
1950 és 1965 között**

Ország	Az ágazati struktúraváltozás hatására végbement				Az ágazati struktúraváltozás hatásától megtisztított			
	termelékenységnövekedés részaránya a népgazdasági termelékenység növekedésében							
	1950— 1955	1955— 1960	1950— 1965	1950— 1965	1950— 1955	1955— 1960	1960— 1965	1950— 1965
Német Demokratikus Köztársaság	11	13	0	12	89	87	100	88
Csehszlovákia	6	14	43	8	94	86	57	92
Szovjetunió	3	19	40	15	97	81	60	85
Magyarország	44	12	39	30	56	88	61	70
Lengyelország	14	11	24	15	86	89	76	85
Bulgária	5	14	32	7	95	86	68	93
Románia	2	16	30	12	98	84	70	88
A hét ország átlaga	12	14	30	.	88	86	70	.

kedésének mindössze 70%-át adta; míg a többi szocialista országban ez az arány 85—90% körül mozog (lásd 54. sz. táblázatot). Periódusonként vizsgálva, különösen kedvezőtlen volt a helyzet Magyarországon az ötvenes évek első felében. A későbbi javulás után, a hatvanas évek legelején visszaesés, majd erőteljes fejlődés mutatkozik.

A nemzeti jövedelemmel foglalkozó fejezetben már rámutattunk arra, hogy Magyarország nemzeti jövedelme a többi országhoz viszonyítva lassan emelkedett. E tény is figyelembe véve, megállapítható, hogy hazánkban *nem kielégítő a népgazdasági szintű termelékenység növekedésének üteme*. Ugyanerre a megállapításra jutottak az egy-egy ágazatra vagy termékcsoportra vonatkozó vizsgálatok is, sőt rámutattak a termelékenység *szintjében* mutatkozó elmaradásra is.

A termelékenység alakulása sok tényező bonyolult kölcsönhatásának eredménye. Különösen fontos ebből a szempontból az állóalapok technikai színvonala és hatékonysága, az egyéb anyagi erőforrások kihasználása, a munka szervezettsége, a gazdaságirányítás rendszere, és a gazdasági vezetés színvonala.

Természetszerű összefüggés áll fenn a termelés volumene, a termelékenység és a foglalkoztatottság között is. Ebből azonban még nem következik az az utóbbi időben elterjedt nézet, hogy a termelékenység lassú növekedése a teljes foglalkoztatásra törekvő foglalkoztatáspolitikával és a foglalkoztatottság magas szintjével függ össze. A termelékenység szintjét vagy növekedési ütemét nem lehet megítélni csupán a foglalkoztatottság színvonala vagy annak változása alapján, és fordítva, a foglalkoztatottsági szint nem értékelhető a termelékenység alakulásának szemszögéből. Az összefüggésekből nem hagyható ki a társadalmi termelés növekedésének, és az erre ható különböző tényezőknek az elemzése.

A jelenlegi körülmények között a termelés növekedését nagymértékben fékezi termékeink nem kielégítő exportképessége. Ez érinti a termelékenység emelkedésének lehetőségeit is. *Gazdasági fejlődésünk megköveteli a népgazdasági szintű termelékenység eddiginél gyorsabb növekedését. Ez azonban nem igényli, hogy megváltoztassuk foglalkoztatáspolitikánk fő célját.* A termelékenység növekedéséhez nem a munkanélküliség vezet, tehát a teljes foglalkoztatást továbbra is fenn kell tartanunk. Ez azonban nem vállalati, hanem osztálytársadalmi feladat. A vállalati (intézményi stb.) szférában a termelékenység követelményét kell előtérbe helyezni és ennek megfelelően módosítani a foglalkoztatásra ható szabályozási rendszerünket.

Az elmúlt 20 évben mélyrehatóan megváltozott a foglalkoztatottak nemek, ágazatok és képzettség szerinti szerkezete, változott a foglalkoztatottság területi struktúrája.

A foglalkoztatott nők számának gyors növekedése következtében a népgazdaság minden területén jelentősen *emelkedett a dolgozó nők aránya* (lásd 55. sz. táblázatot).

55. sz. táblázat

**A foglalkoztatott nők számának és arányának változása
1949 és 1968 között**

Népgazdasági ág	A foglalkoztatott nők				
	létszám- változása 1000 főben	aránya az összes keresők százalékában		létszám- növekedé- sének indexe: 1949 = 100	létszám- változása az összes létszám százaléká- ban
		1949	1968		
		január 1-én			
Ipar	510	21,7	41,9	413	59,1
Építőipar	42	4,2	13,9	1500	16,6
Közlekedés	51	10,6	21,8	400	34,0
Kereskedelem	132	36,2	60,2	276	96,4
Nem termelő ágak	105	44,8	46,0	140	49,3
<i>Nem mezőgazdasági ágak együtt:</i>	840	29,4	40,2	261	52,1
Mezőgazdaság	– 73	29,7	38,9	89	– 10,4
<i>Foglalkoztatott nők összesen:</i>	767	29,5	39,8	165	84,6

A nők foglalkoztatásának növekedése hazánkban megfelel a szocialista országokban, valamint a fejlett tőkésországokban is tapasztalható általános tendenciának.

A foglalkoztatottság *ágazati struktúrájának változása* közvetlenül érinti a lakosság életkörülményeit. A mezőgazdasági keresők aránya, amely a századfordulót követő fél évszázadban nagyjából azonos szinten, 50–55% között mozgott, az elmúlt másfél évtizedben 30%-ra csökkent. Az ipari és építőipari keresők aránya ugyanezen idő alatt közel kétszeresére nőtt (lásd 56. sz. táblázatot).

**A foglalkoztatottak ágazati struktúrájának
változása**

Ágazat	1949	1960	1968
Ipar	18,9	27,4	33,0
Építőipar	1,8	5,4	6,6
Közlekedés	4,1	5,9	6,4
Kereskedelem	5,2	6,6	7,0
Egyéb nem mezőgazdasági ágak	14,9	13,9	16,5
<i>Nem mezőgazdasági ágak együtt:</i>	<i>44,9</i>	<i>59,2</i>	<i>69,5</i>
Mezőgazdaság	55,1	40,8	30,5
<i>Népgazdaság összesen:</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az ágazati szerkezet változása megfelel a gazdasági fejlődés általános tendenciájának. A nemzetközi összehasonlítás azonban arra enged következtetni, hogy Magyarországon az iparban foglalkoztatottak aránya némileg magasabb, a szolgáltató jellegű ágazatokban foglalkoztatottak részaránya valamivel kisebb, mint más, hasonló fejlettségű tőkésországokban. A nemzetközi összehasonlításból e tekintetben első sorban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Magyarországon az iparon belül aránytalanul magas a bányászatban, a közlekedésen belül pedig a vasúti közlekedésben foglalkoztatottak aránya, ugyanakkor alacsony a kereskedelemben és néhány szolgáltatóágazatban foglalkoztatottak részaránya.

A foglalkoztatási egyensúly szempontjából különösen nagy jelentőségű a munkaerő-kereslet és -kínálat területi eltérése. Ezzel a problémával a területfejlesztés távlati tervezése keretében külön és részletesen foglalkoznak. Ezért itt csupán néhány főbb megállapításra szorítkozunk. *A foglalkoztatottság területi szerkezete jóval lassabban változott, mint az ágazati struktúra (lásd 57. sz. táblázatot).*

A foglalkoztatottság szintje Budapesten igen magas. A fővárosban tartós és jelentős munkaerőhiány van, amelynek fő oka az, hogy Budapesten a nyugdíjazás és halálozás miatti munkaerő-utánpótlás igénye jóval magasabb a fővárosi iskolákból kilépő fiatalok számánál; a

**A népesség és a foglalkoztatottak megoszlása
földrajzi körzetek szerint**

Körzetek	Népesség			Foglalkoztatottak Összesen			Nem mezőgazdasági foglalkoztatottak			Mezőgazdasági foglalkoztatottak		
	1949	1960	1966	1949	1960	1966	1949	1960	1966	1949	1960	1966
Budapest és Pest megye	24,8	26,0	27,6	26,0	28,0	31,4	48,0	41,8	41,6	7,6	7,3	8,3
Észak-Magyarország	12,6	13,1	13,2	11,8	12,5	12,4	10,3	12,1	12,0	13,1	13,0	13,4
Dél-Alföld	16,1	14,9	14,2	16,4	15,7	14,4	10,0	10,2	10,2	21,9	23,9	23,7
Északkelet-Alföld	16,4	15,8	14,9	16,1	14,6	12,6	9,3	9,9	9,4	21,7	21,8	20,0
Dél-Dunántúl	10,8	10,4	10,1	10,8	10,2	9,6	7,0	7,9	7,8	13,9	13,9	13,7
Északnyugat- Dunántúl	19,3	19,8	20,0	18,9	19,0	19,6	15,4	18,1	19,0	21,8	20,3	20,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

fővárosba történő bevándorlás pedig az utóbbi években csökkent, miközben az iparban tovább folytattuk a foglalkoztatást növelő fejlesztést.

Az ország vidéki centrumainak többségét a természeti erőforrásokra alapozott nehézipar jellemzi. Ezeken a területeken állandó a férfi munkaerőhiány és a női munkaerő-felesleg. Új jelenség a szénbányászatban foglalkoztatottak számának csökkenése, lehet, hogy ezért egyes területeken — a korábbiakkal ellentétben — *a férfiak foglalkoztatottsága is nehézségeket fog okozni.*

Az életszínvonal és életkörülmények alakulását is jelentősen befolyásolja, hogy a térbeli szerkezeti változások során a népesség a tanynyákból a községekbe, a községekbe a városokba, illetve a mezőgazdasági körzetekből az iparilag fejlettebb területekre vándorol.

A szerkezeti változások jelentős tényezője *a foglalkoztatottak iskolázottságának és szakmai struktúrájának változása.* A technikai és tudományos haladás, valamint a termelékenység növekedése minden ágazaton belül növeli a magasabb szakképzettséget és iskolázottságot kívánó munkakörben foglalkoztatottak számát és arányát. Ugyanakkor az átlagosnál gyorsabban fejlődnek azok az ágazatok, amelyek magasabb technikai színvonalon állnak és az átlagosnál több szellemi dolgozót, illetve magasabb szakképzettségű munkaerőt foglalkoztatnak. E változások eredményeként az elmúlt 20 évben *jelentősen emelkedett a foglalkoztatottak iskolázottsága* (lásd 58. sz. táblázatot).

A változások jellegét más szempontból mutatja a szakképzett munkaerő számának és arányának fejlődése. Az elmúlt 20 évben rendkívül gyorsan *nőtt a közép- és felsőfokú képzettséggel rendelkező szakemberek,* ezen belül különösképpen a mérnökök és technikusok *száma és aránya.* E szakemberek egy része azonban nem a képzettségének megfelelő munkakörben dolgozik, így *a társadalmi mobilitás miatti veszteség egyes szakmákban különösen nagy.* Ez azt is jelzi, hogy a munkaerő szakmai képzését nem szabad elszakítani a népgazdaság fejlettségi szintjétől és a fejlődési ütemétől függő követelményektől. A magasabb képzettségű munkaerő arányát csak olyan mértékben kell emelnünk, amilyen mértékben ezt a társadalmi-gazdasági fejlődés megkívánja. Ha ettől elszakadunk, ez egyrészt a más területeken hatékonyabban felhasználható erőforrások pazarlásához vezet, másrészt ki nem elégíthető társadalmi elvárásokat alakít ki az emberekben és ezzel társadalmi feszültséget okoz.

**A foglalkoztatottak iskolázottságának megoszlása
népgazdasági áganként
(százalékban)**

Végzettség	Mezőgazdaság				Nem mezőgazdasági ágak				Népgazdaság összesen			
	1949	1960	1963	1968	1949	1960	1963	1968	1949	1960	1963	1968
Nyolc általános iskolánál alacsonyabb	92	86	81	71	64	51	45	32	79	65	57	42
Nyolc általános iskola	7	13	17	24	24	33	38	45	15	25	31	40
Középiskola	1	1	2	4	9	11	12	16	4	7	8	13
Felsőiskola				1	3	5	5	7	2	3	4	5
<i>Összesen:</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

A társadalmi fejlődés állandósítja a struktúraváltozást, és ez annál jelentősebb, minél gyorsabb a gazdasági növekedés. A foglalkozási struktúra változása részben úgy megy végbe, hogy a munkából kiiregedők helyére belépő fiatalok már az új igényeknek megfelelő végzettséggel, a keresletnek megfelelő ágazatban és helyen lépnek munkába. Az átcsoportosulás másik fő útja a népesség, illetve a foglalkoztatottak állandó vertikális és horizontális, valamint térbeli mobilitása. E mobilitás mozgatóereje éppen a helyi, illetve esetenkénti egyensúlyhiány; főként a munkaerő-felesleg taszítóereje az egyik póluson és a munkaerőhiány vonzóereje a másikon. *E mobilitás azonban nemcsak következménye, hanem egyben feltétele is a gazdasági növekedésnek és a társadalmi fejlődésnek.* Ugyanakkor a mobilitás feltétele: a mozgás lehetőségeinek biztosítása, a bérek megfelelő differenciáltsága, a szaképzettség konvertibilitásának biztosítása stb.

Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy minden egyensúlyhiány, illetve az ezzel összefüggő mindennemű mobilitás a gazdasági fejlődés következménye vagy annak előmozdítója. Sőt, *a munkaerő-vándorlás egy része káros mind népgazdasági, mind vállalati szempontból.*

A foglalkoztatás egyensúlyhiányai egyfelől sajátos gazdasági problémákat okoznak, másfelől közvetlenül érintik a tömegek életfeltételeit. Az egyensúlyzavarok egyik fő típusa a *munkaerő-kereslet és munkaerő-kínálat térbeli szerkezetének eltérése.* A munkaerő-kereslet nagyobb ingadozása is egyensúlyhiányra vezethet. Mindezekre már az előzőekben utaltunk.

Más jellegű ellentmondásokat mutat az iskolát végző fiatalok elhelyezkedésének vizsgálata. Ezek az ellentmondások a múltban főként abból adódtak, hogy *oktatási rendszerünk* — megfelelő távlati munkaerőtervek hiányában — *nem volt kellően összehangolva a népgazdaság munkaerő-szükségletével.* Ilyen gondok máris vannak, elsősorban azokon a területeken, ahol az adott iskolatípusban végzők száma jelentősen eltér az ismert, megtervezett szükségletektől.

A nem mezőgazdasági ágakban gondot okoz a *segédmunkáshiány.* E jelenségnek több oka van. Ezek közül a legjelentősebb az, hogy az ország általános gazdasági-műszaki fejlődésétől elmaradt az anyagmozgatás, a szállítás, a rakodás és egyéb hasonló munkák korszerű megszervezése és technikai fejlesztése. Emellett aránytalanul sok munkaerőt kötnek le az olyan ágazatok (pl. a bányászat), amelyekben túlnyomórészt férfi munkaerőt foglalkoztatnak. A másik fő tényező, hogy

a munkafeltételek iránti társadalmi elvárás gyorsabban és magasabb szintre fejlődött, mint ahogyan ezt az objektív körülmények indokolnák. Ebben szerepet játszik oktatási rendszerünk is, amely nem igazodik kellőképpen társadalmi-gazdasági szerkezetünk változásaihoz. A fiatalok kisebb része 14 éves korban befejezi tanulmányait, amikor foglalkoztatásuk még kevésbé lehetséges. A továbbtanulók viszont már 17, illetve 18 éves korban végeznek mint szakképzett munkaerő, illetve a gimnáziumokban olyan magasabb műveltséggel, ami a fiatalokban — érthető okokból — magasabb elvárásokat alakít ki, mint amit az elfoglalható egyszerűbb munkát kívánó munkahelyek kielégíthetnek. Az ellentmondások csökkentése azonban nemcsak az oktatási rendszer szerkezeti átalakítását igényli, hanem a munkafeltételek javítását is.

Sajátos és sokféle szempontból vitatott a *mezőgazdaság munkaerőhelyzete*. Már kifejtettük, hogy a mezőgazdasági keresők aránya és száma az elmúlt egy-két évtizedben gyorsan csökkent. Ez a gazdasági fejlődés egyik általános, törvényszerű feltétele és következménye. Valamennyi fejlettebb országban romlik a *mezőgazdasági keresők korösszetétele*, átlagos életkoruk magasabb, mint a dinamikusan fejlődő népgazdasági ágazatoké.

Ez a folyamat Magyarországon is megfigyelhető. A mezőgazdasági keresők átlagos életkora 1963-ban 42 év volt, ugyanakkor az ipari dolgozóké 35 év. Az előregedés jelenségét *feltűnő és eltorzított módon* tükrözte vissza a múltban a tsz-tagság „mozgalmi” statisztikája, amely magában foglalta az aktív munkára már alig képes idős tagok tömegét, de nem tartalmazta azokat a fiatalokat, akik segítő családtagként vettek részt a munkában. Ezek az adatok járultak hozzá annak a nézetnek kialakulásához, hogy Magyarországon a mezőgazdasági keresők előregedése rendkívül gyors, jelenlegi átlagos életkoruk rendellenesen magas. A nemzetközi összehasonlítás nem mutatja, hogy a mezőgazdasági foglalkozású fizikai dolgozók korösszetétele Magyarországon lényegesen kedvezőtlenebb lenne, mint más, fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokban (pl. Egyesült Államok, Kanada, Hollandia, Franciaország, Svédország).

A magyar mezőgazdaság munkaerő-problémáinak csak egyik tényezője az előregedés. A másik és lényegesebb probléma, hogy a szocialista átszervezés a mezőgazdaság üzemi szerkezetének, munkafeltételeinek gyors ütemű, gyökeres átalakulásához az *idősebb generációk nehezen alkalmazkodnak*. Ez is oka annak, hogy 1963-ban a termelőszövetkezetek közös gazdaságában dolgozó segítő családtagok közel 60%-a

tartozott a 40 évesnél fiatalabb korosztályokhoz, a tsz-tagok között azonban az e korcsoportba tartozók aránya alig 30% volt. Kedvezőbb volt a helyzet az állami szektorban, ahol a fizikai dolgozóknak több mint kétharmada a 40 évesnél fiatalabb korosztályhoz tartozott.

A tsz-tagság rendszerének megváltoztatása, a termelőszövetkezeti parasztságot megillető társadalmi juttatások rendezése, a termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdulása, valamint a jelenlegi országos munkaerőhelyzet együttesen *kedvezően befolyásolják a mezőgazdasági keresők korstruktúráját*. A legutóbbi egy-két évben emelkedett a szövetkezetekbe belépő fiatalok száma, javult a falusi fiatalok részvétele a mezőgazdasági munkában. Ez azonban alig változtat a mezőgazdasági foglalkoztatás alapvető ellentmondásán, amely elsősorban a *mezőgazdasági munkaerő-szükséglet nagyfokú szezonális ingadozásából*, valamint az eddigiekben a *mezőgazdasági jövedelmek szóródásából és bizonytalanságából* adódott.

A mezőgazdaság munkaerő-ellátásával kapcsolatos a keresők korábbi létszámcsökkenésének és a jelenlegi munkaerőhelyzetnek az értékelése. A mezőgazdasági keresők száma az ötvenes években viszonylag lassan csökkent, részben az ötvenes évek elején végbemenő eláramlás, majd a későbbi években bekövetkező visszavándorlás egyenlegeként. Gyors és jelentős létszámcsökkenés volt 1960 elején a szocialista átszervezés időszakában, illetve az ezt közvetlenül követő években. Ezt a folyamatot azonban nem lehet csupán a publikált statisztikai adatok alapján megítélni, mivel 1960 és 1961 között megváltozott a mezőgazdasági keresők statisztikai-tervezési számbavételének módszere. A statisztika 1960-ig „aktív keresőként” mutatta ki a földek tulajdonosait — életkoruktól függetlenül. 1961-ben viszont „leírta” az akkori tsz-járadékosok másfélszázazres tömegét, akiknek munkaerő-kapacitása — a mezőgazdasági munkaerő egységsszámításának módszere alapján — nem több, mint a fenti létszám 10—20%-a. Ha a mezőgazdasági keresők elvándorlását mindezek figyelembevételével vizsgáljuk, akkor a *keresők számának csökkenését jelentősnek mondhatjuk, de korántsem ítéltük rendkívüli mértékűnek*.

A mezőgazdasági keresők létszámcsökkenése a legutóbbi időben lelassult. Jelenleg a mezőgazdaság munkaerő-ellátása változatos, egymásnak sok tekintetben ellentmondó képet mutat. A helyzet részletes elemzése további vizsgálatot igényel. A jövőbeni helyzet megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy a mezőgazdaság fejlődése egyfelől a munkaerőhiány megszüntetését igényli, másfelől a munka-

erő-felesleg hátráltatója és fékezője lehet a szövetkezetek gazdasági megerősödésének, a mezőgazdaság fejlődésének.

A foglalkoztatáspolitikával, különösképpen a munkapiac egyensúlyi állapotával szorosan összefügg a nők foglalkoztatása. Utaltunk már arra, hogy a nők foglalkoztatásának növekedése nemzetközileg megfigyelhető, általános tendencia. A női munkaerő minden országban a gazdasági fejlődés egyik tartalék erőforrása. *A női foglalkoztatás növekedése azonban állandó ellentmondások között megy végbe.* A nők részéről nagy a társadalmi igény a munkavállalásra. Ez egyrészt azzal függ össze, hogy a társadalmi egyenjogúság anyagi alapját az önálló kereset adja, másrészt a nők munkába állása a családi jövedelem növelésének egyik jelentős forrása. A gyermekszülés és a nőknek a gyermekek felnevelésében és a családi munkamegosztásban betöltött szerepe viszont más irányba befolyásolja a nők gazdasági aktivitását. Ennek hatása elsősorban attól függ, milyen a gyermekintézményekkel való ellátottság és a háztartási munkát megkönnyítő különböző szolgáltatások színvonala.

Jelenlegi helyzetünk ellentmondásai elsősorban abból adódnak, hogy *a viszonylag magas női foglalkoztatással együtt járó, társadalmilag indokolt igényeket nem tudják kielégíteni gyermekintézményeink, a kereskedelem, a vendéglátóipar és a szolgáltatások számos ágazata.* Ugyanakkor oktatási rendszerünk — társadalmilag helyesen — széles körű lehetőséget biztosít a nők iskolázásához, szakmai képzéséhez. A nők iskolázottságának, szakképzettségének emelkedése, valamint az adott jövedelemelosztási struktúra, elsősorban a családi pótlék alacsony színvonala a nőket erőteljesen ösztönzi a munkavállalásra. A problémák megoldása egyfelől a nők családi-háztartási munkáját megkönnyítő társadalmi intézmények gyorsabb fejlesztését igényli. Másfelől a jövedelemelosztás struktúrájának továbbfejlesztésével, a szociális ellátás kiszélesítésével *szabadabb választási lehetőséget kell biztosítani a nőknek — különösképpen a többgyermekes anyáknak —, hogy a háztartásban maradnak-e vagy munkába állnak.*

A női foglalkoztatottság problémájának megnyugtató megítélését és még inkább megoldását hátráltatja az a körülmény is, hogy hiányoznak az olyan jellegű munkatudományi vizsgálatok, amelyek lehetővé tennék annak megalapozott megítélését, hogy mely munkakörök és munkahelyek alkalmasak a nők számára. Ezen a téren hazánkban különböző időszakokban ellentétes felfogások érvényesültek. Az ötvenes évek elején általános volt az a nézet, hogy a nők minden munkakör betöltésére alkalmasak, ezért alkalmazásukat olyan munkahe-

lyeken is erőltették, amelyek valójában nem felelnek meg a női alkat fizikai-biológiai sajátosságainak. Az utóbbi időben inkább a helytelen tradíciók és előítéletek dominálnak, egyes szakmákban „elnőiesedésről” panaszkodnak, más szakmákban indokolatlanul háttérbe szorítják a női munkaerőt. Semmivel sem lehet bizonyítani például, hogy a textilgyári munka inkább alkalmas nők számára, mint a műszerész munkakör — ahol a nők aránya rendkívül alacsony.

Az idősebb korúak foglalkoztatásának kérdésével kapcsolatban itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a magyarországi nyugdíjkorhatár alacsonyabb, mint a gazdaságilag fejlett országok jelentős részében. Ennek következtében gyorsan csökken az idősebb korú népesség gazdasági aktivitása (lásd 59. sz. táblázatot).

59. sz. táblázat

**Az idősebb népesség gazdasági aktivitásának alakulása
1949 és 1968 között**

Év	60 éves és idősebb férfi	55 éves és idősebb nő	Együtt
	aktív keresők a megfelelő korú népesség százalékában		
1949	68,6	23,9	40,0
1950	64,1	24,1	35,8
1955	61,1	24,8	37,4
1960	61,6	24,8	37,7
1965	36,7	16,5	23,8
1967	32,7	16,7	22,4
1968	31,4	16,0	21,5

A biológiai előregedés korhatárának kitolódása ellentmond a viszonylag alacsony nyugdíjkorhatár általános érvényesítésének. Ez problémát okoz egyéni és társadalmi szempontból is, mivel az *esetek egy részében a nyugdíjazás a dolgozó számára a társadalom részéről alkalmazott kényszert jelent.* A nyugdíjazással növekszenek a társadalom terhei és a nemzeti jövedelem növekedése helyett annak fogyasztása növekszik. A nyugdíjkorhatárt ennek ellenére olyan szerzett jognak tekintjük, amelynek változtatása társadalompolitikai okból nemkívánatos, és gazdaságilag sem szükséges.

Foglalkoztatáspolitikai szempontból ez az ellentmondás egyelőre nem túlzottan éles. A most következő években az első ízben munkát kereső fiatalok száma — demográfiai okok miatt — átmenetileg magas szinten marad. Ezért ebben az időszakban e fiatalok foglalkoztatásának biztosítása az elsődleges feladat. A hetvenes évek vége felé azonban munkaerőhelyzetünket — megfelelő termelékenység mellett is — várhatóan a munkaerőhiány kiéleződése fogja jellemezni. Akkor az idősebb korúak foglalkoztatásának ellentmondásait a társadalom és az egyének számára kedvező módon feloldhatjuk.

A fiatakorúak foglalkoztatásának népgazdasági problémái főként az oktatással függnek össze, ezért ezt a következő fejezetben tárgyaljuk részletesebben.

A lakosság életszínvonalát a *munkaidő hossza* is befolyásolja, mivel ez behatárolja a szabad idő nagyságát. A legutóbbi években bevezetett munkaidő-csökkentés csupán az egészségre ártalmas munkakörökben dolgozókra — mintegy 260 000 fő — vonatkozott. Az iparban és a termelés más területein az általános munkaidő-csökkentés — az eredeti tervek szerint — 1970-ig fejeződik be, és várhatóan közel kétmillió dolgozót érint. A munkaidő-csökkentés teljes körű bevezetésére nyilván már a közeli időkben sor kerülhet.

A törvényes munkaidő csökkentésével kapcsolatban fel kell figyelni arra, hogy a fejlett tőkésországokban a törvényes munkaidő jelentős csökkentése ellenére *a tényleges munkaidő egyes esetekben változatlan maradt, az országok jelentős részében pedig jóval kisebb mértékben csökkent.* Ily módon a törvényes munkaidő csökkentése hosszabb időszakban, fokozatosan és lassan csökkenti a tényleges munkaidőt — a nemzeti jövedelem növekedési ütemének lassítása nélkül —, miközben a túlmunka ezekben az országokban részben az egyéni keresetek növelésének egyik forrásává vált. A tervezési időszakban különös gondot kell fordítani a hosszabb távlatban bekövetkező általános munkaidő-csökkentés lehetőségének, szükségességének és módjának, valamint a jövedelmekkel való összefüggésének vizsgálatára.

AZ OKTATÁSI RENDSZER FEJLŐDÉSÉNEK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VONATKOZÁSAI

OKTATÁS ÉS GAZDASÁG; AZ ISKOLÁZOTTSÁG FEJLŐDÉSE

Az oktatási rendszer és a társadalmi-gazdasági fejlődés között szoros az összefüggés és a kölcsönhatás. A társadalom fejlődése megfelelő világnézeti és műveltségű embereket kíván, akiknek megfelelő képzettségük is van ahhoz, hogy hatékonyan kifejtsék munkaerejüket. Oktatási rendszerünk biztosítja a népesség általános műveltségének és szakmai képzettségének állandó emelését. A társadalmi-gazdasági fejlődés követelményei a gazdasági tervezés keretében a népgazdaság munkaerő-szükségletében fejeződnek ki, mivel *az iskolából kilépő fiataloknak a társadalmi-gazdasági fejlődés által meghatározott módon kell részt venniük a társadalmi munkamegosztásban.* Az oktatási rendszer azzal teremti meg a legkedvezőbb feltételeket az általános ideológiai, műveltségi és erkölcsi nevelés számára, ha egyben célszerűen felkészíti a fiatal nemzedéket a társadalomban rájuk váró munkára.

Az előző fejezetben utaltunk arra, hogy az oktatás sajátos módon befolyásolja a foglalkoztatási egyensúlyt. Ha az iskolákból kilépő fiatalok műveltsége és szakmai képzettsége lényegesen eltér a népgazdaság munkaerő-szükségletétől, ez egyidőben okozhat munkaerőhiányt bizonyos típusú munkaerőkben és munkaerő-felesleget másokban. Figyelembe véve az emberek iskolai képzésének „átfutási idejét”, *hosszú távlatban az oktatás egyik fő eszköze a foglalkoztatási egyensúly kialakításának.*

A gazdasági tervezés az előzőekben vázolt összefüggések alapján és azok szempontjából vizsgálja az oktatási rendszert, figyelembe véve azt is, hogy *a népesség szempontjából az oktatás az életszínvonal lényeges része.*

Oktatási rendszerünk az elmúlt 20 évben jelentősen fejlődött, egyik legnagyobb eredménye *az oktatás demokratizálódása volt.* A felszabadulás előtt, 1938-ban az egyetemeken és főiskolákon a munkás- és pa-

raszthallgatók aránya csak 4% volt, és arányuk nem sokkal volt nagyobb a középiskolákban sem. 1967-ben az általános iskolát végzettek csaknem 75%-a, a középiskola első osztályába felvett tanulók 52%-a, a felsőoktatási intézmények elsőéves hallgatóinak 40%-a fizikai dolgozók gyermeke volt.

Az elmúlt évek során egyre többet fordítottunk nemcsak abszolút számokban, hanem a nemzeti jövedelem arányában is oktatási célokra. Az összes oktatási kiadások részesedése a nemzeti jövedelemből 1950-ben 3% volt, ez 1967-ben 4,9%-ra emelkedett.

A fenti összegekből az oktatási beruházások részesedése a nemzeti jövedelem 0,4—0,7%-át teszi ki. Az oktatáspolitikai sokszor szélsőséges változásainak megfelelően az iskolarendszer különböző fokozatainak részesedése a beruházásokból jelentősen módosult (lásd 60. sz.

60. sz. táblázat

**Az iskolai oktatásra fordított beruházások megoszlása
főbb iskolatípusonként 1950 és 1967 között**

Iskolatípusok	1950	1955	1960	1967
Általános iskola	24	37	67	20
Középiskola	27	14	13	24
Szakmunkásképzés	12	12	5	13
Felsőfokú oktatás	37	37	15	43
<i>Összesen.</i>	100	100	100	100

táblázatot). Míg az oktatási intézmények fenntartására, üzemeltetésére fordított kiadások megoszlása a beruházásokból jóval egyenletesebb volt (lásd 61. sz. táblázatot).

Az oktatás anyagi igényeit azonban az oktatás fejlesztésére fordított jelentős anyagi erőforrások sem elégítették ki, mert a tanulólétszám gyors növekedése miatt nem volt lehetőség az anyagi ellátás minőségi feltételeinek javítására. Ehhez az is hozzájárult, hogy a fejlesztési célok gyakori és jelentős változásai következtében a ráfordítások nem bizonyultak elég hatékonynak. Az oktatás fejlesztéséhez szükséges anya-

**Az oktatás folyó költségeinek megoszlása
főbb iskolatípusok szerint 1950 és 1967 között**

Iskolatípusok	1950	1955	1960	1967
Általános iskola	39	40	45	39
Középiskola	13	18	16	16
Szaktanulmányképzés	7	11	12	12
Felsőfokú oktatás	18	19	13	16
Egyéb iskolán kívüli oktatás	23	12	14	17
<i>Összesen:</i>	100	100	100	100

gi eszközök meghatározásánál a jövőben nemcsak a kiegyensúlyozott mennyiségi fejlesztés igényeit kell figyelembe venni, hanem az oktató-nevelő munka *minőségi színvonalának emelésével kapcsolatos követelményeket is.*

A magyar közoktatás fejlődésének bázisa a nyolcosztályos általános iskola. További számottevő eredmény a technikumok és a korszerű szaktanulmányképző iskolák hálózatának kiépítése, valamint a közép- és felsőfokú oktatás nagyarányú kiterjesztése. Ennek következtében jelentősen emelkedett a népesség iskolázottságának színvonala (lásd 62. sz. táblázatot).

Az elmúlt 20 évben a fejlődést ugyanakkor szélsőséges ingadozások is jellemezték; az ötvenes évek első felében, majd a hatvanas évek elején elsősorban a közép- és felsőfokú oktatásban. Ezek az *isméllendő ingadozások nem voltak szükségszerűek*; kellő előrelátás és mértéktartás mellett elkerülhetők lettek volna. Az elkövetett hiba gyökere abban keresendő, hogy a hatvanas évek elejéig, megfelelő távlati munkaerő-szükségleti tervek hiányában, a munkaerő-kereslet és -kínálat ingadozásait „beiskolázási tervszámok” formájában átvittük a kiegyensúlyozott fejlesztést igénylő iskolarendszerre, ugyanakkor az oktatási rendszer fejlesztésében érvényesültek a fejlődés reális követelményeit és feltételeit figyelembe vevő kultúrpolitikai elképzelések is.

**A népesség iskolázottságának fejlődése
1930 és 1968 között
(százalékban)**

Év	15 *	18 *	23
	legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte	legalább érettségizett	egyetemi, főiskolai oklevelet szerzett
1930	20		1,7
1941	15	4	1,6
1949	21	6	1,7
1960	33	9	2,7
1963	38	10	3,0
1968	49	15	4,0

* Az alacsonyabb végzettségűek arányában a magasabb végzettségűek is szerepelnek.

Az 1961. évi oktatási reform konkrét célkitűzéseit 1965-ben elsősorban azért kellett gyökeresen módosítani, mert a reform kidolgozásának időszakában nem mérlegeltük kellően a bevezetőben vázolt összefüggéseket, az ebből adódó követelményeket és feltételeket.

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁS

Az általános iskolai oktatás fokozatos fejlesztésének eredményeként az ötvenes évek végétől kezdve a tanköteles gyermekek beiratkozása gyakorlatilag teljes körű (98—99%-os), és a fiatalok 90—92%-a a tankötelezettségben előírt 16 éves életkorig befejezi a nyolc osztályt.

Az általános iskolai oktatás teljes kiépítése mellett továbbra is számottevő különbségek vannak az „egységes” és formailag azonos iskolák oktató-nevelő munkájának feltételei és színvonala között. Ezek a különbségek elsősorban a munkás- és parasztszülők gyermekei számára hátrányosak, akiknek tanulmányi fejlődését amúgy is nehezíti a családi környezet, különösképpen a szülők alacsony iskolázottsága. Az általános iskola ma még kevésbé ellensúlyozza a gyermekek családi-társadalmi környezete által determinált különbségeket. A körzeti iskolák és a diákotthonok fejlesztése sokat javíthat ezen a helyzeten.

A társadalmi-családi környezet hátrányos hatásainak csökkentése sokoldalú pedagógiai intézkedéseket is igényel. Különösen fontos lenne szervezeten gondoskodni arról, hogy a hátrányos családi-társadalmi környezetben élő gyermekek közül legalább az *átlagosnál nagyobb tehetséget mutató* ifjak kezdettől fogva olyan *megkülönböztetett feltételek és körülmények közé kerüljenek*, amelyek elősegítik tanulmányi fejlődésüket.

A különböző iskolázottságú, illetve foglalkozású szülők gyermekeinek tanulmányi eredménye, pályaválasztása, illetve továbbtanulása ma jellemző eltéréseket mutat. Ennek következménye leginkább a felsőoktatási intézményekben felvételre kerülő fiatalok társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti összetételében mutatkozik meg. A munkás- és parasztszármazású fiatalok nagyobb arányának továbbtanulását *nem az egyetemi-főiskolai felvételi követelmények könnyítésével kell elősegíteni*, hanem olyan intézkedésekkel, amelyek már az általános iskolában lehetővé teszik a társadalmi-családi környezetből eredő hátrányok csökkentését.

Az 1961. évi oktatási törvényben 16 évre emeltük fel a tankötelezettség korhatárát, de változatlanul hagytuk az általános iskola nyolcosztályos rendszerét. *Ebből adódik az az ellentmondás*, hogy az általános iskolát végző, de tovább nem tanuló, 14–16 éves fiatalok jó részét mai gazdasági fejlettségünk és társadalmi-gazdasági struktúránk mellett nem tudjuk megfelelően foglalkoztatni. Az ún. „továbbképző iskola” nevelési, de szorosan vett képzési szempontból sem biztosítja tényleges továbbtanulásukat a 16. életév betöltéséig.

Oktatási rendszerünkben ma a 14. életév a továbbtanulás és egyúttal a pályaválasztási kényszer első és döntő időpontja. *Ez fejlettségünk mai szintjén szükségtelenül és indokolatlanul korai*. Emellett mai iskolarendszerünkben is következik, hogy nem tudtuk megszüntetni az érettségi „státusz-fétis” jellegét; a középiskolai oktatás kiterjesztésével az abból kimaradók — vagy legalábbis nagy részük — mellőzötteknek érzik magukat.

Az előzőekben vázolt körülmények fokozzák a társadalom igényét a középiskola és részben a szakmunkásképző iskola iránt. E négy-, illetve hároméves időtartamú iskolák azonban már olyan magasabb iskolázottságot, illetve szakmai képzettséget nyújtanak, amelyre a végzők egy részének ma még nincs szüksége, de amelyekből a kilépés — a középfokú oktatás mai zárt jellege mellett — csak presztízszvesztést jelentő lemorzsolódás útján lehetséges.

Oktatási rendszerünk strukturális problémái nehezítik egyfelől a népgazdaság segéd- és betanítottmunkás-igényeinek kielégítését, másfelől az érettségizett, de tovább nem tanuló fiatalok egy részének beilleszkedését a társadalomba, mivel nem tudunk számukra biztosítani iskolázottságuknak megfelelő munkalehetőséget.

A KÖZÉPFOKÚ OKTATÁS

Oktatási rendszerünkben a legproblematisabb a középfokú oktatás, amelynek szerkezeti változásai visszatükrözik gazdaságpolitikánk és oktatási politikánk ingadozásait. Ez 1953 után a szakmai képzés számottevő visszafejlesztésében, 1960 elején a középiskolai oktatás, ezen belül a gimnáziumok gyors mennyiségi fejlesztésében mutatkozott meg (lásd 63. sz. táblázatot).

63. sz. táblázat

**A középfokú oktatás szerkezeti változása
1950 és 1970 között
(1000 fő)**

Tanév	Gimnázium	Szakközép-iskola és technikum	Szaktanulmányi-képző iskola*	Középfokú oktatás összesen
1950 – 1951	17,1	18,8	30,2	66,1
1953 – 1954	21,4	23,4	22,5	67,2
1955 – 1956	23,9	10,5	33,8	68,2
1960 – 1961	32,1	14,7	50,1	96,9
1964 – 1965	44,3	27,0	64,1	135,4
1965 – 1966	39,7	26,8	64,5	131,0
1970 – 1971**	31,7	31,5	79,0	142,2

* Érettségizettek nélkül.

** Tervszám.

A szaktanulmányi-képzés az utóbbi időben javuló minőségben és lényegében kellő számban kielégítette a népgazdaság szaktanulmányi-szükségletét. Megkezdődött e képzés korszerűsítése, a túlspecializált szakmák felülvizsgálata, átfogóbb szakok kialakítása, az általános műveltségi és szakmai elméleti tárgyak óraszámának növelése. Ez az

irányzat közelebb hozza a szakmunkásképzést a középiskolai oktatáshoz és elősegítheti, hogy a végző, fiatal szakmunkások munka mellett, rövidebb idő alatt szerezzék meg a szakközépiskolai érettségi letételéhez szükséges ismereteket. A szakmunkástanuló-képzést a közelmúltban mennyiségileg jelentősen kiterjesztettük — jórészt a zsúfoltság növelésével —, hogy biztosítsuk a nagy létszámú korosztályok továbbtanulását. A demográfiai hullám levonulása után a szakmunkásképző iskolák előreláthatólag a jelenlegi létszámnak csak mintegy felét vehetik fel. Ebben a helyzetben *elkerülhetetlenné és elengedhetetlenné válik az egymáshoz tartalmilag is közeledő szakközépiskolai oktatás és szakmunkástanuló-képzés szorosabb összehangolása.*

A *gimnáziumok* a társadalmi, valamint a gazdasági-műszaki fejlődés következtében nem készítik fel a fiatalokat a középfokú iskolázottságot igénylő munkakörök betöltésére, amelyek ma már az általános műveltség mellett általában valamilyen speciális szakismeretet is igényelnek. Ezt az ellentmondást az 1961. évi oktatási reform kidolgozásakor az „5+1”-es oktatási forma bevezetésével kívántuk feloldani. A reform 1965. évi felülvizsgálata után lényegében megszüntettük ezt az oktatási formát, amelynek sikertelensége nemcsak a képzési cél és módszer hibás meghatározásának, hanem a megvalósításhoz szükséges személyi és tárgyi feltételek hiányának volt a következménye.

A *gimnázium jelenlegi célja az egyetemre történő előképzés.* E cél megvalósítását hasznosan szolgálhatja a „tagozatos” rendszer kialakítása. A megváltozott célnak megfelelően az elmúlt években megkezdődött a gimnáziumi felvételek fokozatos csökkentése. A fejlesztésnek e helyes irányváltozása azonban nem oldja meg a két évtized óta kísértő problémát. A gimnáziumi létszám csökkentése esetén is *az érettségizett fiatalok közel háromnegyedének az érettségi évében munkába kell állnia. Ehhez azonban a gimnáziumi képzés nem ad kellő segítséget.* A négyéves képzés mai zártsága pedig megakadályozza, hogy a tovább tanulni nem szándékozók legalább e négyéves képzés utolsó egy-két évében valamilyen, az elhelyezkedésüket elősegítő szakmai képzéshez jussanak.

Szakmai középiskoláink az elmúlt 20 évben sokat változtak. A technikumok lényegében biztosították a népgazdaság ellátását középfokú képzettségű szakemberekkel. A tudományos és technikai színvonal emelkedésével és az ötvenes évek eleji nyomasztó szakemberhiány leküzdésével korszerűtlenné vált az a cél, hogy a technikumok „kész” középfokú képzettségű szakembereket bocsássanak ki. A szakember-szükséglettel kapcsolatos vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy a

jövőben is szükség van középfokú képzettségű műszaki-gazdasági szakemberekre. Ezért az oktatási törvény 1965. évi felülvizsgálata során módosítottuk az 1960. évi oktatási reformban megjelölt szakközépiskolák képzési célját, azt lényegében a szakmunkásképzésben határoztuk meg, a technikusképzést pedig a felsőoktatás körébe utaltuk.

A szakember-szükségletet tervező munka és a szakmunkásképző szakközépiskolák tapasztalatai alapján dolgozták ki az új típusú „egységes szakközépiskolát”. A most kialakuló új típusú szakközépiskolának lényegében a „technikumi modellnek” kellene megfelelniük, azzal az eltéréssel, hogy a fiatalok kevésbé specializált képzésben részesülnek, és a végzők nem kapnak azonnal technikus oklevelet. A végzők egy része — ugyanúgy, mint a technikumoknál — felsőfokú oktatási formában tanul majd tovább. A tovább nem tanulók általában szakmunkásként kezdenek dolgozni, ahogy ez az elmúlt években már a technikumokból kilépő fiatalok növekvő részénél is kialakult. A szakközépiskolát végző fiatalok *megfelelő gyakorlati munka és külön vizsga alapján szerezhetik meg a technikus oklevelet.*

Az új típusú szakközépiskolák kialakítása csak most kezdődik. Ennek nehézségei részben abból adódnak, hogy *a meglevő szakmai középiskolák szakmai struktúrája eltér a népgazdaság szükségleteitől*, és a jelenlegi iskolák egy részének településhelye nem felel meg a fejlesztendő szakmák követelményeinek. Emellett az új szakközépiskolák többségében nem biztosítottak megfelelően a gyakorlati képzés anyagi-tárgyi feltételei, és nem megoldott a szaktárgyakat oktató tanárok képzése sem. A fejlesztést nehezíti a technikumok, illetve a szakközépiskolák irányításának megosztottsága is. A szakközépiskola körüli zavarokat bonyolítja az is, hogy a képzési célok elvi tisztázása óta késik a gyakorlati konzekvenciák levonása. Nincs kimondva a technikumokhoz hasonló egyértelműséggel, hogy a szakközépiskolai végzettség szakmunkás munkakör betöltésére jogosít, és hiányzik a technikus oklevél megszerzésének szabályozása is.

Az általános iskolai és a középfokú oktatás elemzése azt mutatja, hogy bár az oktatási reform 1965. évi módosításával előbbre léptünk a korábbiakhoz képest, a leglényegesebb problémákat (a korai pályaválasztási kényszer, a nyolcosztályos általános iskola és a 16. életévig tartó kötelező oktatás ellentmondása stb.) azonban csak a jelenlegi iskolatípusok következetesebb és racionálisabb fejlesztésével oldhatjuk meg. Az eddigi vizsgálatok elsősorban *az általános iskolai oktatás időbeni kiterjesztésének és ezzel összefüggésben a mai középfokú oktatás mélyreható változtatásának szükségességére utalnak.*

A felsőfokú oktatás fejlődése tükrözi vissza a legkiélezettebben gazdaságpolitikánk és oktatáspolitikánk ingadozásait (lásd 64. sz. táblázatot).

64. sz. táblázat

Felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói létszámának alakulása 1950 és 1967 között

Intézménytípusok	1950	1955	1960	1965	1967
Agrár felsőfokú oktatás	2 900	4 800	3 700	4 800	4 660
Orvosegyetemek	4 500	5 800	6 600	7 700	7 700
Műszaki egyetemek	6 700	10 600	7 300	11 000	10 500
Tudományegyetemek	8 000	7 100	6 900	11 700	11 500
Tanárképző főiskolák	2 500	1 200	2 100	4 300	4 100
Művészeti főiskolák	2 000	1 300	800	800	1 300
Tanító- és óvónő-képzők	—	—	1 900	2 700	2 600
Felsőfokú technikumok és szakiskolák	—	—	—	8 000	10 100
<i>Összesen:</i>	26 600	30 800	29 300	51 000	52 460

Az ötvenes évek szélsőséges ingadozásainak okai közismertek. A hatvanas években mutatkozó ugrásszerű emelkedés fő oka az új felsőfokú technikumok tömeges, gyors megszervezése. Ezeket az intézményeket 1961 és 1964 között — a már vázolt feltételezés alapján — „technikusok” képzésére hoztuk létre.

Szakemberek széles körének bevonásával 1963 és 1967 között elkészültek a népgazdaság távlati szakember-szükségleti tervei. Ezek — a tervezés elkerülhetetlen és jelentős hibalehetőségeit is figyelembe véve — *biztosabb alapot adnak a felsőfokú oktatás fejlesztésére, mint a korábbi tervezőmunkák.* Az egyetemi oktatás a jelenlegi felvételi létszámokkal megközelítően biztosítani tudja a távlati szakember-szükséglet kielégítését. Csak kisebb változások szükségesek az egye-

temi képzés szakmai struktúrájában is, bár ezek egyes egyetemeket, illetve karokat és szakokat jelentősen érintenek.

Az oktatási reform 1965. évi felülvizsgálata során a szakember-szükségleti tervek alapján célul tűztük ki, hogy az egyetemekkel párhuzamosan működő főiskolai szintű intézmények rövidebb időtartam alatt képezzék ki a felsőfokú szakemberek új típusát. A „két-fokozatú” felsőfokú oktatás különböző rendszerét alkalmazzák számos országban, de nem egészen új ez még Magyarországon sem. Például az „okleveles mérnökök” és „üzemmérnökök” képzésének rendszere hasonló a középiskolai és általános iskolai tanárok oktatásának már korábban kialakított, differenciált rendszeréhez. E képzés céljaira a *meglevő felsőfokú technikumok, illetve szakiskolák közül az arra alkalmasakat főiskolákká szervezik, míg a többi intézmény fokozatosan megszűnik. Emellett kísérleteznek az egymásra épített „kétszintű” felsőfokú oktatás kialakításával is.*

A felsőfokú oktatás fejlesztésének egyik legfőbb, minőségi problémája a megfelelő struktúrájú és színvonalú középiskolai bázis. A felsőfokú oktatás összes intézményeibe és tagozataira jelenleg évente 18 000—19 000 főt veszünk fel. E létszám, a jelenlegi előírányzatok szerint, az 1970-es években lassan és fokozatosan 23 000—24 000 főre emelkedik. A következő években azonban némileg csökken a középiskolában érettségizők és a végzők között jelentősen nő a szak-középiskolában érettségizők száma; amelynek viszont nem az a fő feladata, hogy a felsőfokú oktatás bázisául szolgáljon. Emellett a fiatal korosztályok népességének gyors csökkenése következtében jelentősen emelkedik az egy korosztályból középiskolában továbbtanulók aránya.

E változások eredményeként *összeszűkül a felsőfokú oktatás beiskolázási bázisa.* Ilyen körülmények között *a minőség visszaesését csak az általános iskolák és középiskolák nevelési munkájának javításával és céltudatos szelekcióval ellensúlyozhatjuk.* E feladat megvalósításához széles körű intézkedésekre van szükség, amelyeknek egy részét a munkás- és parasztfiatalok helyzetével kapcsolatban már vázoltuk. Más jellegű, az egész oktatást érintő intézkedések szükségesek az iskolák oktató-nevelő munkája tartalmának és módszereinek javítása érdekében. A felsőfokú oktatási intézmények felvételi vizsgáinak elemzése szinte adatszerűen tárja fel a különböző középiskolák oktatási színvonala közötti szélsőséges különbségeket, valamint az oktató-nevelő munka általános fogyatékosságait, különösképpen a gondolkodásra való nevelés problémáit.

Oktatási rendszerünk jelenlegi helyzete felvet számos más, általánosabb jellegű problémát is. *A munka melletti oktatás* Magyarországon kialakult hagyományos formái — az esti és levelező képzés — ma már sok tekintetben korszerűtlenné váltak, mivel módosultak a munka melletti képzés céljai. A szakmák egész sorában e képzésnek nem fő célja a népgazdaság szakember-szükségletének kielégítése. *Társadalmi okokból azonban a jövőben is lehetőséget kell adnunk mindenkinek az érdeklődésének megfelelő továbbképzésre.*

Más szakmákban — különösképpen a főiskolai szintű, gyakorlatiasabb irányú képzésben — továbbra is fontos szerepe marad a munka melletti oktatásnak a szakember-szükséglet kielégítésében. Ennek megfelelően a mainál korszerűbb képzési módszereket kell kialakítani. *A munkával kombinált oktatás minőségi követelményei azonban egyik esetben sem különbözhetnek a „rendes”, nappali tagozatok igényeitől.*

Jelenleg nincs kielégítően megoldva a különböző szintű iskolákban végzők ismereteinek korszerűsítése és továbbfejlesztése. A továbbképzés rendszerében még mindig túl nagy helyet foglalnak el a régi típusú tanfolyamok, amelyeknek a múltban lényegében „iskolapótló” szerepük volt, az iskolai továbbképzés pedig jóformán csak az egyetem utáni képzésre korlátozódik. A jövőben célszerűbb, *ha a képzés minden szintjén az oktatási intézmények szervezik meg — gyakorlati szakemberek bevonásával — a végzetek továbbképzését.*

Az oktató-nevelő munka eredményessége jórészt a pedagógusoktól függ. A pedagógiai munka hatékonyságának növelése, a pedagógusutánpótlásban mutatkozó kontraszelekció megszüntetése érdekében *fokozatosan és jelentősen emelni kell a közoktatásban és a felsőoktatásban dolgozók kereseti színvonalát.* Ennek problémájára már rámutattunk a kereseti arányokkal foglalkozó fejezetben. Emellett erősíteni kell a pedagógiai munka társadalmi megbecsülését, javítani kell a pályairányítás és kiválasztás munkáját. A szakközépiskolai képzés nagyarányú kiterjesztése sürgeti a szakmai tárgyakat tanító pedagógusok (műszaki tanárok, szakoktatók) mindmáig megoldatlan képzésének megszervezését.

Oktatási rendszerünk demokratizmusában fontos szerepet játszik az ösztöndíj. Az új *ösztöndíjrendszer* legfontosabb alapelve továbbra is az, hogy anyagi támogatást nyújtson a továbbtanuláshoz az alacsony jövedelmű szülők, mindenekelőtt a fizikai dolgozók tehetséges gyermekeinek, és egyúttal megfelelően ösztönözzön a jobb tanulmányi eredmények elérésére.

UTÓSZÓ

Az elemzési munkaszakasz lezárása a távlati tervezés következő munkaszakaszának kiindulópontja. Az új feladat a *„tervezési hipotézisek”* kidolgozása, amelyek lényegében a foglalkoztatás és az életszínvonal jövőbeni alakulására vonatkozó *gazdaságpolitikai és társadalompolitikai koncepció első vázlatát rajzolják meg*. A Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság „A foglalkoztatás és az életszínvonal alakulása Magyarországon 1985-ig” című tervezési hipotéziseit a „Gazdaság” című gazdaságpolitikai folyóirat 1969. évi 3. számában nyilvános vitára bocsátotta. E hipotézisek a tervezőmunka folyamatában az itt közreadott összefoglaló elemzési tanulmány folytatását jelentik.

**A MUNKAERŐ ÉS ÉLETSZÍNVONAL TÁVLATI TERVEZÉSI BIZOTTSÁG
ELEMZÉSI MUNKÁJÁT MEGALAPOZÓ TANULMÁNYOK* JEGYZÉKE ÉS A MUNKÁJÁBAN
RÉSzt VEVŐK NÉVSORA**

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
<i>A nemzeti jövedelem alakulása és felosztásának főbb arányai</i>	Mód Aladárné	KSH	Árvay János Hegedűs Oszkár	KSH KSH
<i>A lakosság összes fogyasztásának jövedelmi összefüggései</i>	Mód Aladárné	KSH	Láng György	KSH
<i>A jövedelempolitika, valamint a társadalmi juttatások néhány főbb kérdése</i>	Garamvölgyi Károly	PM	Lengyel László Ferge Sándor Huszár József Várhelyi Györgyné	PM PM PM PM
<i>A lakosság rétegenkénti jövedelmi viszonyai</i>	Mód Aladárné	KSH	Láng György Baranyai István Surányi Bálint	KSH KSH KSH
<i>A bérráányok 1957 és 1967 közötti fejlődése, jelenlegi helyzete és távlati fejlesztési feladatai</i>	Bánki Pál	MüM	Pongrácz László Popper László	MüM MüM

* A dőlt betűkkel szedett tanulmányok a Bizottság által kijelölt témakörök *összefoglaló tanulmányai*, az alattuk felsorolt többi tanulmány az összefoglalót megalapozó részletesebb vizáálatok eredményeit tartalmazza.

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
<i>Az alkalmazotti szociálpolitikai elvek és a szociális ellátottság színvonalának értékelése</i>	Garamvölgyi Károly	PM	Csincsek Imre	PM
			Gál J. László	PM
			Halmai Livia	PM
			Kalmár Tibor	PM
			Illés György	SZOT TB Főig.
			Kovács István	Eü. Min.
			Kürthy Ödön	Eu. Min.
			Miltényi Károly	KSH
			Molnár Zoltán	MüM
			Siklós György	PM
A társadalombiztosítási juttatások nemzetközi összehasonlítása			Völgyi Lajos	Eü. Min.
			Csincsek Imre	PM
Bölcsődei és csecsemőotthoni hálózat fejlődése			Molnár Zoltán	MüM
A szociális gondoskodás helyzete			Kovács István	Eü. Min.
				Szociálpol. Főc. dolg.-i
			Völgyi Lajos	
<i>Népességi helyzetünk néhány tanulsága</i>	Szabady Egon	KSH		
			Acsády György	KSH
			Andorka Rudolf	KSH
			Cseh-Szombathy László	KSH
			Pallós Emil	KSH
			Tamássy József	KSH
			Vukovics György	KSH

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
<i>A népesség foglalkoztatása, munkaerőhelyzet</i>	Rózsa József	MüM	Olajos Árpád Benda Kálmán Bán Géza Farkasinszky Tibor Losonci Károly Pogány György Takács Ferencné Tímár Sándor	KSH MüM MüM MüM MüM MüM MüM MüM
Előtanulmány (ifjúsági oktatási szerkezet stb.)			Bán Géza	MüM
A munkaerő kooperáció gazdasági háttere			Farkasinszky Tibor	MüM
A foglalkoztatás területi alakulása és várható fejlődése a III. öt éves terv végére			Losonci Károly	MüM
A népgazdasági termelékenység			Olajos Árpád	KSH
A szakmunkaerővel való gazdálkodás			Olajos Árpád	KSH
A foglalkoztatás alakulása és annak szerkezeti változása 1960 – 1967 között			Pogány György	MüM

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
A munkaerőforrás nagyságának és összetételének kapcsolata a társadalom munkaerő-szükségletével			Pogány György	MüM
Az idős népesség munkaerejének racionális igénybevétele			Pogány György	MüM
A termelés, a termelékenység és a foglalkoztatottság kapcsolata és ellentmondása			Pogány György	MüM
A munkaügyi tevékenység és feladatok az új mechanizmus viszonyai között			Pogány György	MüM
A nők foglalkoztatottságának alakulása			Takács Ferencné	MüM
Munkaidő-csökkentés problémái			Tímár Sándor	MüM
Az oktatás fejlődése 1950–1970. években	Polinszky Károly	Műv. Min.	Barna Gyuláné Cavero Róbert	Műv. Min. OT
Az általános iskolai hálózat fejlődése 1950–1970 között			Beöthy Andrásné	Műv. min.
Az általános iskolai oktatás teljességtételének kérdései			Kurucz Dezső	Műv. Min.

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
Az általános iskolák oktató-nevelő munkájának, az oktatás korszerű tartalmi színvonalának biztosítása			Faragó László	Műv. Min.
Az általános iskolai oktatás általánossá tétele, a hálózatfejlesztés tárgyi és személyi problémái			Beöthy Andrásné	Műv. Min.
Költségvetési adatok, táblázatok			Boromissza Tibor	PM
A középfokú oktatás fejlődése			Ableda Gyula	Műv. Min.
A jelenlegi középfokú oktatási rendszer kialakulásának társadalmi, gazdasági, pedagógiai tényezői; az oktatási rendszer változásának esetleges szükségessége és fő irányai			Tarits Zoltán Farkas Lajosné Bán Géza Szendrei József Székely György	OT MűM MűM Műv. Min. Műv. Min.
Középfokú intézménytípusok általános és szakképzési célkitűzései- nek változása, az intézménytípusok képzési célja, a végzettség képzettsége			Medgyes Béla Kozma Istvánné Vlaskó János Bánk Endréné Fekete György	Műv. Min. MűM MÉM Műv. Min. OT
A népgazdaság középfokú szakemberigénye kielégítésének tapasztalatai, illetve jövőbeli előfeltételei			Hevesi János Székely György	NIM Műv. Min.

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
Középfokú oktatási intézmények anyagi, személyi, ellátási színvonalának tapasztalatai, az ellátási, mennyiségi és minőségi fejlődésének nagyságrendje, szükséges mértéke			Tarits Zoltán Gaál József Kozma Istvánné Ableda Gyula Szilveszter Albert Váradi Tibor	OT PM MűM Műv. Min. Műv. Min. Műv. Min.
A jelenlegi felsőoktatási rendszer kialakulásának főbb gazdasági, társadalmi okai; az oktatási rendszer módosításának főbb iránya			Elek István	Műv. Min.
A műszaki felsőoktatás fejlődésének értékelése			Jakus Gyula	Műv. Min.
A műszaki felsőoktatás egyes kérdései			Polyák Károly	Műv. Min.
A tudományegyetemek fejlődésének egyes kérdései			Miklós Imre	Műv. Min.
Az agrár felsőoktatás fejlődésének problémája			Szabó Gyula	MÉM
Az egészségügyi felsőoktatás fejlődésének problémája			Nógrádi Lászlóné	Eü. Min.
A pedagógusképző intézmények rendszerének kialakulása és főbb jellemzői			Gömöri Lászlóné	Műv. Min.

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
A végző hallgatók elhelyezési tapasztalatai			Nagy Józsefné Fekete György	MűM OT
A felsőoktatási intézmények technikai, személyi, ellátottsági színvonalának alakulása 1950 – 1970 közötti években			Bajtai István Radnóti Györgyné dr. Schmidt György Merza Márton Pékli Ferenc Fodor László	Műv. Min. Műv. Min. Műv. Min. PM Eü. Min. MÉM
A demográfiai helyzet változása 1950 – 1970 között, hatása az oktatásra			Erdész Tiborné	KSH
A várható demográfiai változások főbb tendenciái 1970 – 1985 között			Erdész Tiborné	KSH
A lakosság iskolai végzettsége, az oktatási rendszer értékelése és nemzetközi összehasonlítása			Erdész Tiborné Gerendás István	KSH Bp. Műsz. Egyetem
Az egyetemet végzett szakemberek munkába állásának tapasztalatai			Erdész Tiborné	KSH
A különböző középiskolai típusokban végzettek továbbtanulásának nagyságrendje, tapasztalatai, az ún. meritési arányok várható változásának iránya			Elek István Zibolen Endre	Műv. Min. Felsőokt. Pedagógiai Kut. Int.

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
<i>Az egészségügyi ellátás helyzete</i>	Cserba László	Eü. Min.	Aczél György Alpár Ottó Kubányi Iván Szabó László	Eü. Min. OT Eü. Min. OT
Tézisek a lakosság egészségi állapotának és az egészségügyi ellátottság színvonalának megítéléséhez			Balog János	Eü. Min.
Az egészségügy anyagi, költségvetési helyzetének értékelése			Balog József Kövesi Ervin	Eü. Min. Eü. Min.
Az állóeszköz ellátottság helyzete az egészségügyben			Csanády László	Eü. Min.
Egészségügyi demográfiai tanulmány			Kubányi Iván	Eü. Min.
Az egészségügy korszerű szervezési formái			Mányi Géza	Orovostvábbrk. Int.
Az orvosok fizetési helyzetének elemzése			Paál György	Eü. Min.
Távlati tervvel kapcsolatos elemzések: munkaerő			Soós Lajos	Eü. Min.
A közegészségügyi járványügyi helyzet értékelése			Tóth László Pálincás Lajos	Eü. Min. Eü. Min.

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
<i>A fogyasztás fejlődése és színvonala (az elemzés fontosabb következtései és koncepciók)</i>	Keserű Jánosné	Belk. Min.	Zala Ferenc	Belker. Kut. Int.
			Bajnógel József	Belker. Kut. Int.
A fogyasztás fejlődése és színvonala (elemzés és következtetések a lakosság fogyasztására)			Zala Ferenc	Belker. Kut. Int.
			Bajnógel József	Belker. Kut. Int.
			Gábor István	Belker. Kut. Int.
			Koltai Iván	Belker. Kut. Int.
			Makai Istvánné	Belker. Kut. Int.
			Versztovsek Radmilla	Belker. Kut. Int.
Melléklet „A fogyasztás fejlődése és színvonala” című tanulmányhoz			Bajnógel József	Belker. Kut. Int.
			Berberich Józsefné	Belker. Kut. Int.
			Gábor István	Belker. Kut. Int.
			Koltai Iván	Belker. Kut. Int.
			Versztovsek Radmilla	Belker. Kut. Int.

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
A forgalom lebonyolításának technikai és anyagi feltételei			Borsos László Fenyő Imre	Belk. Min. Belk. Min.
Az áru kínálat, a kereskedelmi forgalom és a fogyasztás			Fenyő Imre Kádár István	Belk. Min. SZÖVOSZ
Fogyasztási trendek és ezek makroökonómiai kapcsolatai			Mód Aladárné	KSH
A fogyasztás makroökonómiai struktúrájának értékelése			Mód Aladárné	KSH
Alapadatok, idősorok és megoszlási sorok a fogyasztással és a fogyasztási struktúrával kapcsolatban			Pálos István	KSH
Alapadatok, a fontosabb termékek fogyasztására, a fogyasztás forrásai szerinti fejlődésre			Pálos István	KSH
Az áralakulás hatása a fogyasztásra			Pálos István	KSH
Az elemzésben szereplő mutatók várható alakulása 1968 – 1970 között			Soós József	OT

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
A fogyasztói árak és tényleges ráfordítások eltérései 1968-ban			Soós József	OT
A fogyasztás fejlődésével kapcsolatos rugalmassági számítások			Szabó László	OPI
A demográfiai és foglalkozási viszonyok kapcsolata a fogyasztással			Szabó László	OPI
Az idegenforgalom helyzete és fejlődése, hatása a fogyasztásra és kereskedelemre			Szabó László	OPI
A fogyasztás nemzetközi összehasonlító adatai			Zala Ferenc	Belker. Kut. Int.
A fogyasztási szokásokat befolyásoló egyéb tényezők hatása a fogyasztásra			Zala Ferenc	Belker. Kut. Int.
Az élelmiszer-fogyasztás értékelése			Zala Ferenc	Belker. Kut. Int.
Az iparóikk-fogyasztás értékelése			Zala Ferenc	Belker. Kut. Int.
Politika, gazdaságpolitika és fogyasztás			Zala Ferenc	Belker. Kut. Int.

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
<i>A lakosság szolgáltatásokkal kapcsolatos fogyasztásának értékelése</i>	Gönczöl Ferenc	OT	Szilas Pál Verő Tibor Magyar Béláné Hegedűs Oszkár Stark Antal	OT OT OT KSH MK Közg. Egyetem
Az ipari javító szolgáltatások			Péteri Károly	HEKUTI
A textiltisztító tevékenység			Tomek Antal	HEKUTI
Személygépkocsi-javítás			Pollák László	KPM
Személyi szolgáltatások			Hont Ferencné	OKISZ
A szolgáltatások alakulását befolyásoló fontosabb tényezők			Stark Antal	MK Közg. Egyetem
Híradástechnikai készülékek javítása			Ballai Ernő	GELKA
A szolgáltatások szerepe a nép-gazdaságban			Hegedűs Oszkár	KSH
A kereskedelmi szolgáltatások			Kovács Miklós	OT
<i>A lakásellátás főbb kérdései</i>	Soltész László	ÉVM	Alpár Ottó Gádorosi Ferenc Némethy László Sándor Sándorné Tóth László	OT ÉVM ÉVM ÉVM OT

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
A lakásellátottság jelenlegi helyzete és kérdései			Barta Barna Nagy Elek	KSH KSH
Lakásépítési tevékenységünk értékelése			ifj. Horváth Béla Alpár Ottó	ÉGSZI OT
A lakásépítéssel összefüggő építéspolitikai kérdések			Török Gyula	ÉVM
Telepítéspolitikai kérdések			Zsitva Tibor Szűcs István Princz Gyula	VÁTERV BUVÁTI ÉVM
Egészségpolitikai kérdések			Pálinkás Lajos	Eü. Min.
A lakóházkezelés, fenntartás és hasznosítás kérdései			Némethy László	ÉVM
Az elmúlt időszak lakáspolitikai elveinek és gyakorlatának általános összefoglaló értékelése			Tóth László	OT
Adattár			ifj. Horváth Béla Uhreczky Ottó	ÉGSZI ÉVM
A kommunális (közmű-) ellátás főbb kérdései	Soltész László	ÉVM	László Tivadar Timler Róbertné Tálosi Gyula Ibos Iván Várvolgyi Sándor	ÉVM OT ÉVM ÉVM ÉVM

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
A lakosság foglalkozási átrétegeződése és a település lélekszámának alakulása			Fórizs Margit	KSH
Településhálózatunk távlati fejlesztése			Kőszegfalvi György	VÁTERV
Az ivóvízellátás és csatornázottság helyzete			Timler Róbertné Illés György Perecsi Ferenc	OT OVH OVH
A villamosenergia-ellátás helyzete			Láczai Szabó Tibor	NIM
Háztartások gázellátása			Póra Ferenc	Orsz. Kőolaj és Gázipari Tröszt
A háztartások távhőellátása			Sarbo György	OEGH
A helyi úthálózat és helyi tömegközlekedés helyzete			Koloszár Miklós Aradi Lajos	OT KPM
A köztisztaság és parkfenntartás helyzete			Ibos Iván Várvölgyi Sándor	ÉVM ÉVM
Nemzetközi összehasonlítás			Ibos Iván	ÉVM
Adattár			Rundig János ifj. Horváth Béla	ÉVM ÉGSZI

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
<i>Az elmúlt időszak fogyasztási árpolitikájának elemzése</i>	Rácz László	OÁH	Hoch Róbert	Közg. Tud. Int.
			Csató Katalin	Közg. Tud. Int.
			Kovács Ilona	Közg. Tud. Int.
			Facsády Kálmán	Külk. Min.
			Kovács Jánosné	Külk. Min.
<i>Az elmúlt időszak fogyasztási árpolitikájának elemzése (részletes elemzés)</i>			Nádas Péterné	KSH
			Nagy Sándor és munkacsoportja	PM
<i>Az elmúlt időszak fogyasztási árpolitikájának elemzése (függelék)</i>			Erdei József	PM
			Fenyő Imre	Belk. Min.
			Jávorka Edit	OT
			Magyar Béláné	OT
			Rédey Aranka	Közg. Tud. Int.
			Sós József	OT
			Vass Kálmán	OT
			Vígh Józsefné	OÁH
<i>A hazai urbanizáció általános tendenciájának néhány sajátossága</i>	Szabady Egon	KSH	Zafir Mihály	KSH
			Boros Ferenc	OT
			Fórizs Margit	KSH
			Gerle György	ÉVM
			Harza László	KSH
			Körmendi Klára	VÁTERV

A tanulmány címe	Témafelelős		A tanulmányok kidolgozásában részt vevők	
	neve	munkahelye	neve	munkahelye
			Lettrich Edit	Földrajz- kut. Csop.
			Preisich Gábor Szelényi Iván	BUVÁTI Szoc. Kut. Csoport
Az urbanizáció fejlődésének várható irányai			Boros Ferenc	OT
Az urbanizáció területileg érzékelhető jelenségei			Fórizs Margit	KSH
Vizsgálati, illetve számítási módszerek			Fórizs Margit	KSH
Az urbanizálódás jelenségeinek és várható alakulásának összefoglaló értékelése			Gerle György	ÉVM
Az urbanizáció a foglalkozásszerkezet tükrében			Lettrich Edit	Földrajz- kut. Csop.
Budapest sajátos urbanizációs helyzete			Preisich Gábor	BUVÁTI
Az urbanizáció és az életforma alakulása			Szelényi Iván	Szoc. Kut. Csoport

<i>Előszó</i>	5
<i>Az életszínvonal elvi kérdései és az elmúlt időszak fejlődésének rövid, összefoglaló értékelése</i>	7
Az életszínvonal elemzésének köre	7
Az életszínvonal-politika és a tervezés	8
Az elmúlt időszak rövid összefoglaló értékelése	11
<i>A jövedelem és a fogyasztás színvonala</i>	16
A növekedés üteme	16
A növekedés egyenletessége	21
<i>Jövedelempolitikánk és a lakosság jövedelmei</i>	23
A lakosság jövedelmének szerkezeti változása	23
Reáljövedelem és reálbér	27
A munkaviszonyból származó jövedelem és a kereseti arányok	29
A termelőszövetkezeti parasztság jövedelemszintje és jövedelemviszonyai	34
A társadalmi juttatások színvonala és szerkezete	39
A nyugdíjellátás társadalmi-gazdasági problémái	40
Az alacsony jövedelmű rétegek helyzete	43
<i>A fogyasztás színvonalának és szerkezetének alakulása</i>	45
A fogyasztás növekedése és szerkezeti változásainak fő tendenciái ...	45
Az élelmiszer-fogyasztás	51
A textil- és ruházati fogyasztás	57
A fogyasztói beruházások	59
A szolgáltatások igénybevétele	62
A fogyasztási struktúra differenciálódása társadalmi csoportok és rétegek szerint	65
A termelés és az árukinálat hatása a fogyasztásra	68
<i>A fogyasztói árak</i>	71
A fogyasztói árszínvonal változása	71

A fogyasztói árpolitika	75
A társadalmi preferenciák és a fogyasztói árpolitika	80
<i>A lakás- és kommunális ellátás</i>	<i>84</i>
A lakás- és kommunális ellátás jelentősége	84
A lakáshelyzet	85
A lakásépítési tevékenység	86
A lakásépítés anyagi erőforrásai	91
A kommunális ellátás	94
<i>Az egészségügyi ellátás</i>	<i>97</i>
Az ország egészségügyi helyzete	97
Az egészségügyi ellátás anyagi és személyi feltételei	98
A lakosság igényei és az egészségügyi ellátás fejlesztése	103
<i>Népesedési helyzetünk</i>	<i>106</i>
Magyarország demográfiai fejlődése	106
Az anya- és gyermekellátás társadalmi-gazdasági jelentősége	109
A népesség előregedése	118
A lakosság korösszetétele és ennek gazdasági kihatásai	120
<i>Foglalkoztatáspolitikai és munkaerőhelyzet</i>	<i>122</i>
Foglalkoztatáspolitikánk és a foglalkoztatottság szerkezeti változása	122
A foglalkoztatottság szerkezeti változásai	127
A foglalkoztatási egyensúly ellentmondásai	132
<i>Az oktatási rendszer fejlődésének társadalmi-gazdasági vonatkozásai</i>	<i>138</i>
Oktatás és gazdaság; az iskolázottság fejlődése	138
Az általános iskolai oktatás	141
A középfokú oktatás	143
A felsőfokú oktatás	146
Egyéb oktatási problémák	148
<i>Utószó</i>	<i>149</i>
<i>Függelék</i>	<i>151</i>

